

Книжка про Німеччину

Німецький край — Німецька праця — Німецька культура

З причинками звісних осіб німецького життя
і з багатьома ілюстраціями

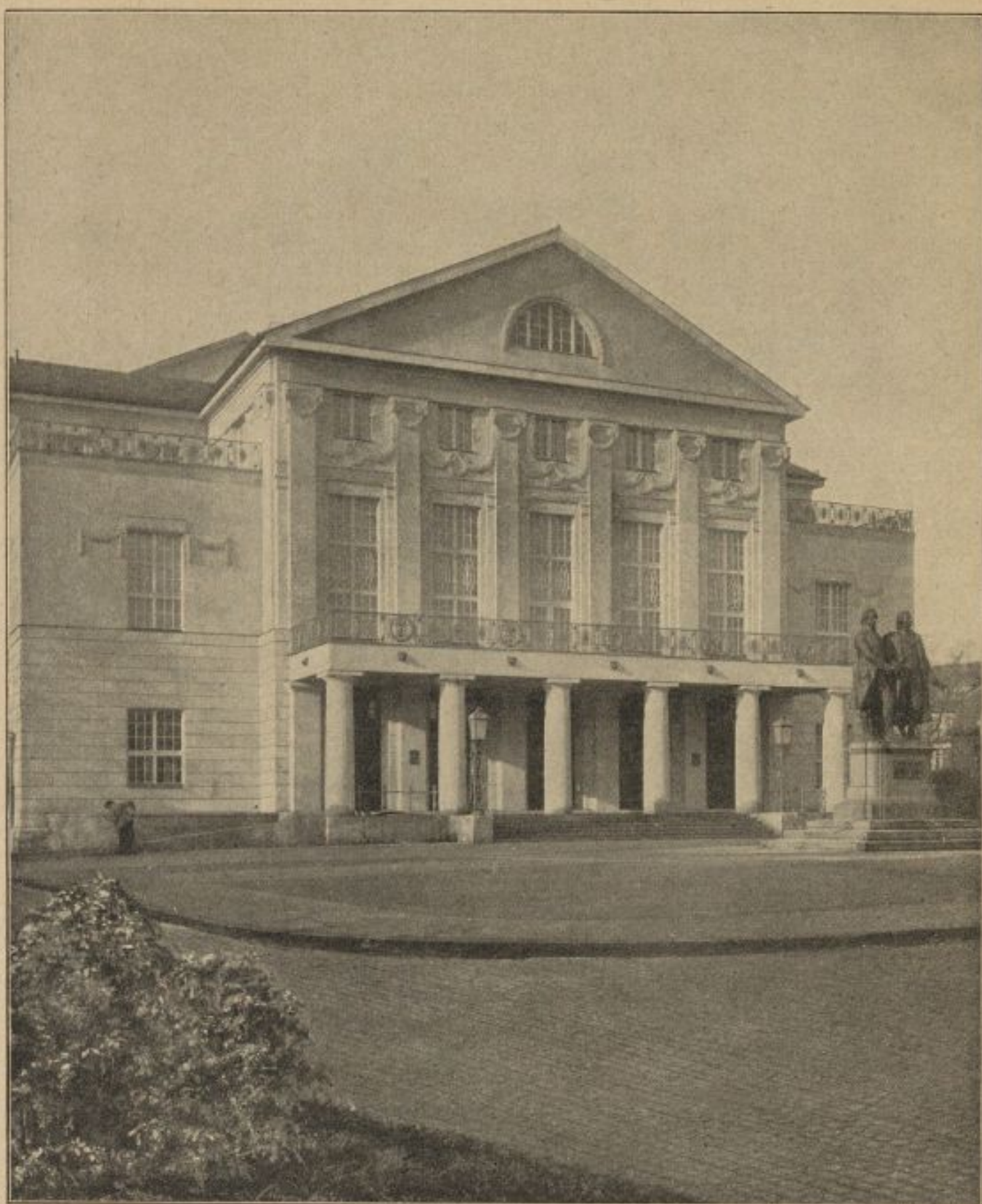
Берлін 1920

Накладня Німецько-Українського Товариства

Das „Deutschlandbuch“ der Deutsch-Ukrainischen Gesellschaft, Berlin-Friedenau, Wilhelmshöher Str. 20
Für den deutschen Buchhandel bei Karl Robert Langewiesche in Leipzig, Königstraße 35/37

**Книжка про
Німеччину**

Das „Deutschlandbuch“ der Deutsch-Ukrainischen Gesellschaft. Vergl. Titel-Rückseite.

Фот. Карло Швір, Ваймар.

Ваймарський театр з пам'ятником Гетого і Шіллера. Місце перебування
Національного Зібрання до осені 1919 р.

Книжка про Німеччину

Німецький край — Німецька праця
Німецька культура

З причинками звісних осіб німецького життя
і багатьома ілюстраціями

Накладня
Німецько-Українського Товариства
Берлін-Фріденав, Вільгельмстегерштрассе 20

Das
Deutschland=
Buch

Verlag der
Deutsch-Ukrainischen
Gesellschaft,
Berlin-Friedenau,
Wilhelmshöher Straße 20

Für den deutschen Buch=
handel erhältlich bei:
Karl Robert Langewiesche,
Verlag der „Blauen Bücher“,
Leipzig, Königstraße 35/37

Друкарня Шпамера у Ляйпцігу

Передмова

Плян цієї книжки зродився в хвилі, коли Німеччина у Бересті, на висоті своїх успіхів, здійснила гадку, кинену з початком війни, про поневолені народи, що не повинні вже вернути під московську нагайку. Німецько-українське Товариство, заложене з кінцем березня 1918 року, доручило мені швидко після свого заснування, видати збірку ілюстрованих розвідок, яка дозволила б ново приєднаному українському приятелеві вглянути глибше в політичне, господарське й культурне життя Німеччини. Головну вагу належало класти на швидкий господарський розцвіт Німеччини в останньому поколінні. В ілюстраційній частині висунено на перше місце *промисл, торгівлю й комунікацію*. Належало показати не так красу німецьких краєвидів, як збірну силу Німеччини, що поставила її в першому ряді промислових держав і дозволила їй підчас війни кілька літ видержати ворожу перевагу. Одначе належало показати не саме тільки господарське становище, але також найвизчі здобутки культури. Промислова Німеччина потрапила не лише практично й тверезо будувати, вона зачала також підносити свої практичні будівлі до висоти річевої краси. Архітектура Німеччини виявила свою культуру не тільки у величавих будинках столичних міст, але також і в практичних будівлях середніх і малих міст. Через те переважна частина образів цієї книжки взята не з загально знаних великих міст, а з менших провінціональних.

Більша частина розвідок писана перед революцією й тільки кілька статей написано вже після перевороту. Хоч версальський мир зробив Німеччину безборонною, не втратили вони свого значіння, бо вони на основі фактичних даних розкривають джерела німецької сили, які, що правда, засипані тепер побідою антанти, але не висохли. І хоч англійська голодова бльокада ослабила господарське тіло Німеччини, воно всеж таки прийде до сили й тоді *пісня про німецьку працю* здобуде собі знов у світі добре ім'я.

Ця книжка має познайомити український народ про німецький край, про німецький труд та про німецьку культуру, і піднести та поглибити знання між обома державами, зачаті берестейським миром. Бо хоч би Німеччина й допустилася важких помилок щодо України, — «Німецько-українське Товариство» остерігало не раз перед політикою, яка розпочалася з настановленням гетьмана Скоропадського, — то все ж таки не можна забувати, що щойно німецькі побіди над царською Росією дали українському народньому рухові змогу, приблизитися до здійснення свого старого ідеалу державної незалежності.

В нещастю, яке через версальський мир спало спільно на німецький і український народ, виявиться з подвійною силою потреба злуки проти ворожого світа. До цього повинна допомогти ця книжка; вона має покласти міст

для кращого знайомства між Німеччиною й Україною. Чим більше антанта відріже Німеччину від заморських країв, відбираючи їй враз з колоніями і фльотою її дотеперішнє поле діяльності, тим більше звертатимуться очі Німеччини на схід, щоб звідти дістати сировці й продати туди готові товари. А у Східній Європі Українці покликані в першій мірі грати провідну роль, бо саме вони без сумніву, завдяки своєму щасливому господарському розвитку, стоять на дорозі як найшвидшого й найсильнішого розцвіту. Промислова Німеччина й багата в сировці Україна (збіжжя, худоба, руда, вовна, шкура) покликані до цього, щоб себе взаємно піддержувати. Допомогти цій духовій та господарській виміні, це завдання цієї книжки, яка, сподіймося, знайде в короткому часі продовження в окремій книжці про Україну, де німецький політик, купець і промисловець знайде близькі інформації про цей так мало знаний край в Європі.

Кінчаючи передмову, не можу не подякувати як найщиріше панові *К. Б. Лянґевішому* за його енергічну поміч. Він не тільки що стало давав фахову пораду в справі друку й видання книжки, але також узяв на себе велику працю подбати про образи й віддав до нашої розпорядимости багато ілюстрацій із свого гарного матеріялу.

Велику працю зредаговання українського тексту взяв на себе пан *др. Зенон Кузеля*. Почуваюся до милого обов'язку зложити й на цьому місці йому і п. *др. Е. Левицькому*, який зладив частину перекладів, подяку за велику поміч у цій справі.

У січні 1920.

А. Ш м і д т,
секретарь «Німецько-українського Товариства».

Німеччина.

Географічний огляд.

Написав професор др. Альбрехт Пенк у Берліні.

Німеччина вважається багатьма осередком Середньої Європи — й без сумніву, це поняття поветало із означення природного простору, на якому простягається Німецька Держава. Одначе вона не лежить у середині нашої частини світа: щодо своєї ширини вона розтягається на захід од того південника (25° сх. довжини Гр.), що ділить Європу на західну й східну частину. Вона належить іще до вузкого заходу, що простягається між північним підгір'ям Середземного Моря й обома північними морями, Північним і Балтійським. Віддалення від моря не переходить ніде 500 клм. Але вона не виповняє цілого простору між морями. Величезний гірський вал Альп одділює її від північних верхів Середземного Моря. *Тільки простір між Альпами й Північним та Балтійським Морями є справжньою німецькою землею.* Із цього вона на протязі віків утратила в користь Швайцарії області довкола джерела Рену й його устє в користь Нідерляндів, як також Бельгії й Люксембургу. На південному сході здовж гірських хребтів Чеського Ліса, Рудав і Судетів виступила Чехія із історичного зв'язку німецьких країв і творить разом із східними альпейськими краями ядро Австрії. Вогези й Ардени, це межі західної границі від Франції й Бельгії. Дальше на північ ця границя проти Нідерляндів отворена. Відкрита також східня границя від Польщі й Литви, давніщих складових частин Російської держави. На вузькому півострові, що відділює Балтійське Море від Північного, граничить Німеччина вкінці на малім просторі з Данією. З другого боку Балтійського Моря сусідує з Німеччиною Швеція, з другого боку Північного Моря Англія. Так отже Німеччина розложилася між наймогутніщими державами Європи, наче осередна точка кістки :. :. Ані одна європейська держава не має тільки сусідів, що Німеччина, але також ані одна з них не має так різнородних відносин до всіх частин Європи. Ані одна держава не може бути, на випадок своєї слабости, *лекшою іграшкою в руках сусідів, але також жадна з них не могла б таксамо рішучо впливати на долю Європи, коли б тільки була сильна й могла й розуміла політичні завдання свого положення.*

Що правда творять Альпи природню границю Німеччини на півдні, одначе тільки одна ріка звідси доходить до Північного Моря: один лише Рен перепливає Німеччину в цілій її ширині — від півдня на північ. Рен — це справжня німецька ріка. Перепливаючи недалеко західної границі держави, він нераз уважався Францією за пограничну ріку й був справді

через два століття пограничною рікою, як довго Ельзас був відірваний від Німеччини. У літі він набирає води від таючих альпійських снігів, весною дістає воду з німецьких середніх гір, а зимою задержує своє багатство води наслідком дощів. У кожній порі року Рен несе багато води і є, починаючи від Штрасбурга, прегарною водною дорогою, якої вартість для Німеччини зменшується через те, що він вливається у море не на німецькій землі, а в Голандії. Найбільша частина вод, що випливають із Альп, звертається недалеко від північного підніжжя гір на схід і пливе до Чорного Моря. Дунай від Регенбурга дає Німеччині велику водну дорогу на південний схід Європи. Відграничена гостро пограничними горами від Німеччини і зв'язана вигідними дорогами з Австрією, забирає Ельба (Лаба) чеські води на північ і проривається вузькою долиною між скелями, подібно як і Рен, через поріг середньої Німеччини. У Німеччині вона в цілості сплавна і до середини Чехії, по саму Прагу, можуть доходити з Гамбурга великі річні пароплави. Із середньої Німеччини випливають на північ дві сплавні ріки: *Везера* й *Одра*, але їх вартість як водних доріг зменшується невисоким станом води у літі й осені. Тесаме відноситься і до *Висли*, що випливає з Карпат і впадає до моря на німецькій території, і також до *Мемелі* (Клайпеди), що пливе із долів і перепливає у своєму долішньому бігу північно-східній край держави. Однак користування обома цими ріками було невелике, поки Росія панувала над Литвою й Польщею та майже щільно замикала оба краї від Німеччини.

Поволі підноситься німецька земля від північних морів до півдня. Через те він і мало тепліший від півночі, хіба що виїмково лежить нище. Далеко помітніша різниця у кліматі між заходом і сходом. На заході відчувається усюди близькість моря. У нище положених місцях на заході тримається температура через цілий рік вище точки замерзання: на сході вона стоїть звичайно три місяці, а на північному сході навіть чотири місяці нище цієї точки. Через те Рен мало покривається льодом: Одра, Висла й Мемель замерзають правильно. Літом у Німеччині найхолодніше на побережжю, а тепліше чим далі в середину краю. Найтепліше літо там, де загальне підвищення терену в сторону Альп переривається глибокою западиною середньо-ренської долини та її околиць. Тут досягає виноград, тут удається їдомий каштан, тут дозрівають мигдали, коли на північному сході не втримується навіть черешня. Усюди, очевидно з виїмком гір, що підіймаються понад загальну висоту, клімат сприяє хліборобству і то так, що на північному сході удається жито й ячмінь, а на південному заході прегарна пшениця. Скрізь садять картоплю, передусім на піскових областях півночі. Середуца Німеччина дає прегарну землю під управу цукрового буряка.

Підвищення терену Німеччини в сторону Альп не всюди одностайне. Через середину Німеччини від заходу на схід простягається хребет, що наче вал відграничує її від півдня. На півдні знов перепливає Дунай далеко через відрізок краю, окружений від півночі більшими горами. Так отже між Альпами й північними морями ясно вирізняються поодинокі полоси: альпійське підгір'я, широка кітловина південної Німеччини, середно-німецька височина й долишно-німецький низ. Останній переходить поволі в великий низ Польщі, Білорусі й північної *України*. Він рівний таксамо, як і альпійське підгір'я, тільки що воно підноситься значно понад море (300—700 м.). Альпійське підгір'я, це високорівня, коли північно-німецький низ тільки в кількох місцях підноситься на більш як 300 м. і має пересічно найбільше 100 м. висоти. Через те називають його північно-німецьким пониззям. Гори

середуші Німеччини, що мають вигляд кривулястих ліній, піднімаються пересічно понад 500 м. у гору, та їх вершки на заході мають нище 1000 метрів, а на сході доходять (шиль Сніжка-Шнекоппе) до 1600 м. Найбільшу ріжнородність показує південно-німецька кїтловина. Здовж Рену знизився вузький пояс краю далеко нище пересічної висоти околиці: це середньо-ренська рівнина, яка майже на цілому свому просторі має менше як 200 м. морської висоти. По обох її боках терен вигинається в гору й підноситься на півдні у *Шварцвальді* і *Вогезах* аж майже до 1500 м. До країв цих гір причеплені наче крила дві ступневі (терасові) країни: одна з них, льотарингська, на заході сягає аж по Париж, одначе бігом Мозелі тісно зв'язана з німецькою територією. Ступневі країни Швабії й Франконії з другого боку перевищають на сході вершки *Чеського Ліса*, які мало що уступають вершкам Шварцвальду. На вершках ступенів переважно поросла лісом, а на долинах засіяна полями серед лісів, робить південна Німеччина вражіння землі, поділеної на всілякі клаптики, й тесаме відноситься також до середуших частин гірської полоси середньої Німеччини. В тім треба шукати географічних причин індивідуального розвитку поодиноких частин німецьких земель.

Ці ріжнородні землі еднає в одну цілість *німецький народ*. Тільки не-виразно пробиваються ще в ньому слїди цих чотирьох родів, на які він колись ділився. Його роздроблення на 26 окремих держав уже не впадає в очі. Німеччина представляє сильно збудовану державу, що із 92,5% чисто німецької людности належить до національних держав Європи й тільки при границях має не-Німців, на заході Французів (0,4%), на сході всілякого роду Поляків (5,9%), як також Литовців (0,2%), на півночі Данців (0,2%). Одначе далеко більше Німців проживає поза межами держави у Бельгії, Швайцарії, Австрії і Польщі, не згадуючи вже про цих, що розкинені по цілому світу. Віроїспвідний поділ німецького народу на 62% протестантів, 37% католиків і 1% Жидів не означає вже сьогодні ніякого розлому. 65 мїліонів людности німецької держави творить тепер одиодушне тіло, яке гостинно обіймає ще й 1¼ мїліонів чужинців, на половину Австрійців. Майже 200 літ не могла Німеччина розвинути ся під натиском своїх західних і північних сусідів та Англії, а коли з початком 19-ого столїття виборола собі незалежність, то було вже запізно, щоб здобути заморські кольонії. До того дійшла вона щойно тоді, коли в 1871 р. підчас війни із Францією повстала на ново *Німецька Держава* й коли її фльота в короткім часі зайняла друге місце у світі, а її торговля розширилася по цілому світу. Ці кольонії (2 953 000 квадр. клм.) перевищають щодо простору Німеччину (541 000 квадр. клм.), але мають тільки небагато людности (12,4 мїліонів). Рівночасно із придбанням кольоніяльних посїлостей відбулася і внутрі держави важна переміна: Німеччина перестала бути переважно хліборобською державою. Сьогодні живе тільки 40% людности Німеччини з хліборобства й лісової господарки, зате 33% із ріжнородних ремесел і 12% із торгівлі й комунікації. *Німецька Держава зробилася промисловою й торговельною державою*: але й її хліборобство розвине так сильно, що, як показала війна, може вижити без помочі чужих засобів поживи.

Альпи творять південну границю Німецької Держави: вони належать у переважній часті до Австрії, яка великими долинами Рену, Леху, Іну й Зальцахи сягає майже по кінець Альп. Між тим меншими долинами втискається в гори Баварія. Країна Берхтесгаден з Кїнігзее належить до найкращих альпейських околиць; поклади соли придають їм господарське значіння. Багаті в звірину ліси тягнуться в області Ізари, переривані тут і там

блискучим дзеркалом озер і заслонені високими вапняковими горами Карвендлі й Веттерштайну, серед якого підноситься в найвищий шпиль Німеччини, Цугшпіце (2963 м.). Високо розвита годівля худоби й молочне господарство характеризують Альгейські Альпи над Іллерою.

Поволі наклонюється альпейське підгір'я до Дунаю, прорізане широкими долинами ринистих гірських рік. Вони за бістри, щоби по них могли йти кораблі, всеж таки дають змогу сплавити багаті засоби дров із Альп до Дунаю. Між ними лагідно підноситься й опадає терен, твердого каміння нема. Всюди земля придатна до хліборобства й дається на півночі ужити зокрема під управу ріллі, а у підніжжя Альп для годівлі худоби. Багато гарних крайних озер надає цим околицям чарівні красиви. Широкі торфовища простягаються місцями здовж Дунаю й Ізари. Як на півдні Альпами, так і на півночі альпейське підгір'я обхоплене сталими границями. На північному сході тягнуться на хребтах Чеського Ліса одні з найбільших лісових теренів Німеччини. Поміж ними й Альпами лежить старобаварський край, старе князівство Баварія, ядро теперішнього королівства. *Мінхен* (596 тисяч¹⁾) є його столицею. Близькість Альп зазначається гострим кліматом і бистрою Ізарою. Але в самому місті, під впливом старинних зносин із Італією, слідно подих півдня. Мінхен, це осідок німецького мистецтва й перевищив своєю торгівлею та промислом поблизький старий *Авсбург* (102 тисячі). Інакше як в області Дунаю виглядає альпейське підгір'я в області Рену. Величаве, велике озеро простягається тут цілою своєю шириною, від підніжжя Альп аж майже по сам Дунай. Це Боденське Озеро, що відділює Німеччину від Швайцарії. Лагідно спадаючі береги Рену не додають околиці тієї поваги, що озера північної Баварії; великий рух панує на ньому, але річні пороги й водопад перешиняють його сплавність.

Альпейське підгір'я і Дунай звертають одну частину південної Німеччини на Схід, Рен направляє далеко більший простір землі в сторону півночі. Він пробігає південну Німеччину вузькою середньо-ренською долиною, якої площі у підніжжя гір з обох боків покриті винницями. Місцевість іде тут за місцевістю. Спершу міста оминають ще буйну ріку. На боці лежать промислове місто *Мільгаузен* (95 тисяч) у горішньому Ельзасі, старий *Штрасбург* (175 тисяч), столиця коронного краю Ельзасу й Лютарингії над Іллею і прегарно в куті Шварцвальду положений *Фрайбург* (83 тисяч). Щойно там, де Рен пливе спокійніше, приближуються до нього міста. Над устям Некару лежить цвітуча пристань *Мангайм* (196 тисяч), напроти устя Майну старинний *Майнц* (111 тисяч). Попри те однак лишається ще правобіч ріки місце для столичних міст великих князівств Бадену й Гесії, для *Карльсруе* (134 тисяч) і *Дармштадту* (87 тисяч); у підніжжя гір розложилося університетське місто *Гайдельберг* (56 тисяч). На півночі усадовилося найбільше місто: *Франкфурт над М.* (415 тисяч). Тут сходяться усі комунікаційні шляхи, що йдуть з півночі на долину й звідси розбігаються по обох її боках на південь; тут розходяться дві дороги, одна здовж Майну до Франконії, друга до Лютарингії. Франкфурт це найважливіший комунікаційний вузол у західній Німеччині й центр далеко поширеної торгівлі. Далекі блище гір, на захід од Франкфурта, лежить у чарівній околиці купелеве місто *Вісбаден* (109 тисяч).

Лісисті гори по обох боках рівнини слабо залюднені. Їхні водні сили використовуються головню для ткацького промислу. На висотах Шварц-

¹⁾ Числа в скобках подають число людности в тисячах на підставі статистики з 1910 року.

вальду прийнявся виріб годинників. У Вогезах процвітає годівля худоби. Хребет Вогеаів зробився від 1871 року границею держави. Ці гори спадають стрімко до рівнини й лагідно опускаються в сторону Франції. Через те її тяжко напасти на самому хребті, колиж вона сама легко може ударити на рівнину Ельзасу. Дальше на північ державна границя виступає на захід і обіймає німецьку Лютарингію, край хліборобський, в якого крайних горах на північний захід од *Мецу* (69 тисяч) криються великі скарби заліза. Вони щасливо товаришують із вугіллям, що подибується коло самої лютарингської границі в області Заари біля *Заарбрікен* (105 тисяч). Так тут як і там розмістився модерний великий промисл. Далеко більше різнородний терасовий терен Швабії й Франконії на схід од ренської рівнини. Кріпко вносяться тут франконсько-швабські гори Альб, одинокі більші вапневі гори Німеччини: вони творять горішну частину Швабії, нище якої простягається благословенна низина з її хвилюючими полями й садами як також із багатими промисловими містами над Некаром. У куті біля його долини лежить мальовничий *Штутгарт* (286 тисяч), столиця Віртембергії, окружений на долах вишніцями, а на горах лісами. Майн, це ріка Франконії. Ріжніці у висоті тут менші, ніж у Швабії. Далеко просторіший край перерізується на дві части терасою Франконської висоти й Штайгервальду. Долішня частина простягається довкола *Вірцбург-а* (84 тисяч); в середині горішньої частини лежить колишня столиця держави, промисловий *Ніриберг* (333 тисяч). Попри його старі мури провадить малий канал Людвіга від Майну до Дунаю, що дає водне сполучення між Північним Морем і Чорним.

Середуца Німеччина творить своїми суворими й лісистими горами границю між північною й південною Німеччиною а також Чехією. Урожайна земля тягнеться переважно здовж її північної межі й тут подибуються великі земні багатства. Тут, місцями також у китловинах самого центру, а навіть у горах концентрується дуже густе заселення. Широко підноситься височина по обох боках Рену, що в Тавнусі стрімко спадає в сторону Франкфурту. Рен вижолобив собі туди мальовничу долину, якої вишніці увінчані замками. По самій середині гір коло *Кобленц* (56 тисяч) вливається до нього надпливаюча з Лютарингії Мозеля. Коло *Бонн* (88 тисяч) він виступає на відногу північної рівнини. Він є головною дорогою німецької річної плавби. Далеко вузчий, але трохи вищий вал творить дальше на сході *Турингський Ліс*. Багато коротких, але стрімких переходів проходить через нього. Між ним і ренськими Лупаковими Горами отвираються поміж вершками чеської верховини глибокі прогалини. Ними пробігають головні комунікаційні лінії з півночі і північного сходу Німеччини, з Гамбурга, Берліна й Липська в сторону Франкфурта н. М.

Непривітні також верхи ренських Лупакових Гір. Багато мінеральних джерел появляється тут як наслідок ділання того часу, коли то вулькани в Айфелі витворили багато малих кратерів, що нині заповнені озерами, так званими марами. Стрічається олово, а в зігенському краю також залізо. Цілий північний край гір визначається майже невичерпаними покладами вугілля. Його видобувають на захід від Рену коло старого цісарського міста *Аахену* (156 тисяч) і на схід од ріки у так званій ренсько-вестфальській вуглянній китловині. Тут розложилися рядом одно за другим міста від *Дортмунду* (214 тисяч) через *Бохум* (137 тисяч), *Гельзенкірхен* (170 тисяч) і *Ессен* (295 тисяч) аж по *Дуїсбург* (229 тисяч) над Реном. Цілий край сповивається димом гут і великих фабрик. Тут лежить центр німецької залізної промисловости, що в'яжеться з іменем Есену. Трохи дальше на південь лежить

над Реном покровитель мистецтва *Діссельдорф* (359 тисяч); в поблизьких горах од віків процвітає ковальство в *Золінген* (51 тисяч), а міста *Ельберфельд* (170 тисяч) і *Бармен* (169 тисяч) відомі із своїх мануфактурних виробів. З другого боку Рену лежить *Крефельд* (129 тисяч), в якому процвітає виріб шовкових матерій. Посеред долини, що втискається тут у гори, заложили Римляне по лівім боці ріки одну зі своїх колоній, теперішній *Кельн* (517 тисяч). Його величавий собор вносить пишно понад Рен, що допускає морські пароплави аж до самого торговельного міста, якого промислові пособляють великі поклади брунатного вугілля в найблизкій околиці.

Гориста Гесія вбога. Її засоби міді вичерпані, її піскові гори покриті здебільша лісом. Тільки денеді стрічаються урожайні китловини. В одній із таких китловин лежить *Кассель* (153 тисяч) над усплавленою Фульдою, недалеко місця, де із сполучення Фульди з Веррою повстає Везера. Багатша є Турингія, що простягається на північ од Турингського Ліса й виявляє із себе урожайну китловину, яку замешкує щільна людність, що займається хліборобством, коло Ерфурту садівництвом, а в коротких долинах Турингського Ліса багатим промислом. Вигідна дорога переходить через край від Заалі до Верри й Фульди. Із нею сходиться на деякий час великий комунікаційний шлях із північного сходу до Франкфурта. *Ваймар* (35 тисяч), славно-відомий із побуту найбільших німецьких поетів, і *Гота* (40 тисяч), також столиця одної турингської держави, це по обох боках *Ерфурту* (111 тисяч) головні його етапи. Самітно підноситься на північ од Турингії Гарц, покритий темними лісами й колись славний із своїх рудних покладів, які сьогодні майже цілком вичерпалися. На півночі й заході притикає різноманітний горбуватий терен. Його східна частина має незвичайно плодovitу землю й достарчас найбільший контингент цукрових буряків у Німеччині. Під землею маються тут, таксамо як у північній Турингії, поклади солі й калі; подибується також брунатне вугілля й мідь. Північною межою веде з *Магдебурга* (280 тисяч) над Ельбою через *Бравншвайг* (144 тисяч) і багатий промислом *Ганновер* (302 тисяч) дуже вживаний комунікаційний шлях на захід, що потім через два виходи між горами, через так звані вестфальські ворота (*Porta Westfalica*) й ворота коло *Білефельду* (78 тисяч) звертається в сторону Мінстерщини. Остання, це частина рівнини між ренськими Лупаковими Горами й Тевтобургським Лісом. Її південь захоплює ще частину багатої у вугілля ренсько-вестфальської китловини. Її північ, із старим єпископським осідком *Мінстером* (90 тисяч) по середині, визначається хліборобством.

На північ од Чехії звужуються середньо-німецькі гори. Рудні гори (Рудава) представляють ще деякий час розмірно широке підвищення, що цілком лагідно склоняється на північний захід і стрімко опадає в сторону Чехії, стискаючися далі з підніжжям Турингського Ліса й Чеського Ліса. На місці стрічі цих трьох гір підносяться гори Фіхтель, саме на границі між північною й південною Німеччиною. Мальовнича вузька долина Ельби в Саксонській Швайцарії творить східну границю Рудних Гір. Звідеи зачинаються широко розложені Судети, що мають найвищі вершки в горах Середньої Німеччини, але попри те й вигідні переходи до Чехії, коли противно всі дороги через Рудні Гори доволі високі. Рудні Гори приваблювали в давніших часах людність своїми багатствами металів; коли їх не стало, вона звернулася щільно до ріжких промислів, а саме до прядення й ткацтва, до шмуклярства й виробів музичних струментів, а також до виробів із дерева. Цим промислам сприяють сьогодні копальні вугілля кого *Цейкав* (74 тисяч) й великого міста *Кемніц* (288 тисяч). Цей промисловий терен

простягається через *Плявен* (121 тисяч) аж недалеко Гір Фіхтель. Незвичайно густо заселені ще й самі верховини, через що невелике королівство *Саксонія* (15 000 квадр. клм.) має тількиж мешканців, що великий австралійський континент (4 800 000 квадр. клм.). Столицею Саксонії є гарно положений *Дрезден* (548 тисяч), що притягає так своїми скарбами мистецтва, як і красою околиць. *Ляйпціг* (Липськ, 590 тисяч), це найбільше торговельне місто королівства, положене у закруті рівнини, що втискається між північні стоки Рудних Гір і Турингії. Звідси йде вище згаданий шлях через Турингію; звідси розходяться теж дороги попри Гори Фіхтель на південь Німеччини, як також на схід і на захід здовж підніжжя гір та на північну рівнину. Тут є великий комунікаційний вузол у середині Німеччини, якого значіння зазначається найкраще липськими ярмарками. Поклади брунатного вугілля спочивають під урожайною землею. Його пруський сусід *Галле* (181 тисяч) одбирає йому перехідний рух.

І Судети припадають на густо заселену частину Середущої Німеччини. Поклади кам'яного вугілля коло *Вальденбург-а* (20 тисяч) привели до незвичайної густоти заселення. Зрештою панує в горах передусім текстільний промисл, стародавнє ткацтво. На схід од Судетів, коло саміської границі держави, простягається третій великий промисловий центр Середущої Німеччини, горішношлеський. Він також, таксамо як і ренсько-вестфальський, зв'язаний із появою покладів кам'яного вугілля, який стрічається тут у незвичайно великій широкості. Його добування викликало зріст цілого ряду міст, положених недалеко себе: *Глайвіц* (67 тисяч) і *Бойтен* (68 тисяч), *Катовиці* (43 тисяч), *Гінденбург* (63 тисяч) і *Кинігсгітте* (73 тисяч). Границя держави переходить серединою тієї області. Історично належить сюди й його польська частина. Цей край розтягається на північний схід од Судет, по обох боках Одри. Незвичайно плодovitий по її лівому боці, він є третім з черги виглубленням рівнини на південь. Аналогічно до Кельну й Ляйпцігу повстав в його середині над Одрою *Бреслав* (Вроцлав, 512 тисяч), знова важне торговельне місце, останнє із ряду великих міст, що лежать на північному краю Середущої Німеччини.

В порівнанні з багато розвитою південною Німеччиною й різнородно сформованою Середущою Німеччиною являється північно-німецька рівнина одноманітна. Тут задержалися форми, що повстали за часів ледової епохи, коли то з півночі розширилася по краю величезна ледяна покрива. Вона розсипала горби морен по здебільша плодovitій, глинястій землі, а впливаючі з неї води настигали широкі площі піску, що ледви надаються під ліс, а на заході, де сильніші вітри від моря, лишаються сухим степом. Численні озера, особливо в околицях Північного Моря, додають цій мореновій околиці різнородної принади. Мінералів тут не багато. Поклади вугілля виступають у південній частині рівнини, а це в Лужицях. Західну частину захоплюють іще поклади калі. На північному сході стрічається янтарь, за яким так пошуквали в давніщих століттях. Скелісті горбки незвичайно рідкі. Де подибується вапно, там видобувають його на гірничий лад у великанських каміньоломах.

Головна вага господарства на рівнині лежить у хліборобстві. Заходами хліборобів на сході перемінено великі простори болот в управну землю, одначе цього не можна було зробити на заході з великими торфовими теренами. На побережжю Північного Моря здобуто під управу значні простори урожайного намулистого ґрунту й забезпечено його греблями. Майже ціле німецьке побережжя Північного Моря закріплено й удержано людською

рукою, що треба вважати не аби якою культурною працею. Залюднення цієї рівнини не дуже густе й людність, не зважаючи на невидатність великих просторів землі, може всеж таки достарчати збіжжя промисловим територіям держави. Це відноситься передусім до краю на схід од Ельби: це край великої посілості. Тут місцями тягнуться ще безпереривні ліси.

Велике значіння цієї рівнини для Німецької Держави лежить у її сусідстві з морем. Видовжений хребет гір оббігає Північне Море. Тут процвітала у середовіччю ганзейська торгівля. *Лібек* (99 тисяч) завдячує тим часам своє значіння, яке потрапив собі забезпечити й сьогодні мозольним розширенням своєї пристані і створенням каналного сполучення з Ельбою. Попри те підійшов у гору і *Кіль* (212 тисяч), в першій мірі воєнна пристань. Тут зачинається Канал цісаря Вільгельма, що доступний навіть для найбільших пароплавів і лучить Балтійське Море із Північним. Тепер найбільше значіння має *Штеттін* (236 тисяч) як пристань при устю Одри: бо розвиткові *Данцігу* (Гданська, 170 тисяч) над Вислою і *Кенігсбергу* (246 тисяч) над Прегелем стала на перепоні приналежність тилкових територій до Росії. Центр німецького морського руху перенісся на протязі 19-ого століття на Північне Море. *Гамбург* (931 тисяч) став тут першою пристанню європейського континенту. Враз із сусідною *Альтеною* (173 тисяч) положений далеко від моря потрапив він невтомною працею отворити собі Ельбою доступ до моря. Його терен постачання простягається далеко поза область Ельби, бо з нею при помочі каналу зв'язана область Одри, а звідси веде канал до Висли, яка знов має водне сполучення з устям Мемелі. Коли недосконалі водні сполучення Висли й Мемелі з Дніпром будуть удосконалені, тоді Гамбург буде пристанню України на Північному Морі. Місто *Бремен* (247 тисяч) над Везерою мало вже стати континентальним містом, коли його горожане взялися до регуляції й поглиблення ріки й зв'язали його наново з морем, над яким збудували в *Бремергафені* (з Геестемінде й Лве, 86 тисяч) вступну пристань. Що правда, дає йому сточище Везери тільки невеликий терен, одначе вже зроблено водне сполучення з ренсько-вестфальським вугляним тереном і воно має бути відводнене в напрямі Ельби. Бремен матиме з цього середземного каналу не менші користи, як і Берлін. Над устям ріки Емс дійшов до значіння, як торговельна пристань, *Емден* (24 тисяч), від коли його окремим каналом злучено з вестфальською промисловою областю. Йому, як заступникові пристані над устями Рену, якої так недостає Німеччині, усміхається ще велика будучина. Над заливом Яде між Везерою й Емсом лежить велика німецька воєнна пристань над Північним морем, *Вільгельмсгафен* (з Рістрінген 90 тисяч).

Рівнина між Північним Морем і Середньо-німецькими горами вузька й переважно мало урожайна. Між Балтійським Морем і Середньо-німецькими горами вона розширюється і недалеко польської границі розтягається плодита земля довкола *Познаня* (157 тисяч), який щойно в останніх десятках літ зачав бути видатним наслідком німецької культурної праці. Менше урожайна земля Мархії Бранденбург між Ельбою й Одрою. Завдяки низькому положенню краю було можливо повести тут дві діагональні водні дороги між обома ріками. З географічного погляду лежить *Берлін* по середині секанти. Посунений на північний схід од середини Німецької Держави, являється він центральним місцем рівнини не тільки між Ельбою й Одрою, але й поміж Мемелем і Реном. І як тільки зладиться водне сполучення середземного каналу, тоді Берлін буде осередком великої каналової сітки, що простягатиметься від заходу Європи аж по область Чорного Моря. Переважно рівний

характер краю уможливив поведення з усіх боків вигідних залізниць до Берліна. Берлін, це сьогодні найбільший центр цілого північно-німецького, а з деякого боку й цілого німецького залізничного руху. Околиці Берліна убогі. Це скріплювало волю людности до роботи, яка й зробила Берлін великим. Як столиця спершу Прусії, а потім і Німецької Держави, захопив він торгівлю й промисл. Він перевищив старий Відень і змагається сьогодні з Парижем о місце найбільшого міста (3 730 000) європейського континенту.

Перегляд німецької історії.

Написав Др. Павло Рорбах.

Слово «deutsch» (німецький) означало з початку правдоподібно те, що «нарид». Римляне називали німецькі племена «Германами». Вони пізнали їх доперва в 2 віці перед Христом як завойовників, які з півночі вдерлися до Італії. Лише з великим трудом можна було їх побідити. Юлій Цезар перший ступив на германську землю. Пів віка пізніше старалися Римляне поважно, завоювати край між Реном і Ельбою (Лабою). Германія розтягалася тоді на схід глибоко в Надвислянщину. Що однак лежало на схід від Ельби, було для старини незнане. Вже здавалося, що Римлянам пощастилося перемінити більшу часть вільних Германів на римських підданих. Та побіда германського князя Армініюса над Римлянами в битві у Тойтебурським лісі в 9 р. по Хр. привернула загрожену свободу. Німецького імени Армініюса не знаємо. Мабуть називався він Зігфрід, а його постать є перовзором героя переказу про Нібелюнги. Розуміється, що Римляне могли все таки підбити цілу Германію, напруживши свою далеко сильніщу військову силу. В 1 віці по Хр. однак не міг ніякий римський цісар відважитися на те, щоб самому не бути у Римі підчас так довгої війни, як цього потреба було, щоб побідити Германців. А тим більше не можна було вислати вождя з так великим військом і такою повновластю. Так позістала Германія вільною по тойтебурській битві.

Підчас мандрівки народів, коли величезні маси вирушили з незнаної глибини Азії та наперли на германські племена, вилюднилася східна часть нинішньої Німеччини зі своїх первісних мешканців. На їх місце прийшли слав'янські народи. Пів віка пізніше, за часів Карла Великого, бігла гранична лінія між Германами та Слав'янами з Кілю над Східним Морем аж по околицю Ніриберга. На захід від неї сиділи Германе, на схід Слав'яне, яких Німці називали Вендами. Сукупчена батьківська земля, в якій мешкали Німці, ограничалася на розмірну вузьку пасмугу краю. Границю творив на заході Рен, на сході Ельба та Заля. За те здобув германський нарид Франків цілу Галію та панував аж до Атлантийського Океану та до гирла Рони. Решта держав, які заложили Германе в часі мандрівки народів в Європі, а навіть в Африці, вже не істнували з виїмком англо-саксонського панування в Англії. Східно-готицька держава в Італії щезла. Лангобардську державу, яка прийшла на місце готицької, підбив Карло Великий та прилучив до франконської. З Вандалів у північній Африці не було ні сліду. Зі західних Готів, до яких належала ціла Еспанія, удержалася лише мала решта цілком на півночі Піренейського півострова. До нині однак свідчать назви великих європейських країв і держав про це найбільше розширення Германів підчас мандрівки народів. Назва Англії та цілої англо-саксонської раси

від німецьких племен Англів і Саксів, які в 5 віці переселилися з гирла Ельби до Британії. Назва Франції походить від Франків. Льомбардія називається від Лянгобардів, а Андалузія від Вандалів.

Каролінгська монархія обнімала при кінці 8 й з початком 9 віку цілу тодішню Німеччину, цілу Францію та більшу часть Італії. Одначе за наслідників Карла Великого не удержалася єдність цієї величезної держави. В колишній римській Галії зроманізувалися з часом переселившися Франки. Римські части на заході й германські на сході відокремлялися. Так повстала вкінці через різні розділи за Каролінгів східно-франконська або німецька держава як королівство. Це сталося приблизно тоді, коли в східній Європі Варяг Рурик після переказу дав почин між Слав'янами над Ільменським Озером до пізнішої російської держави.

Ця частина Європи, з якої повстала німецька держава на переломі 9 й 10 віку, творила отже лише частину цієї області, яку Германе первісно замешкували. Із багатьох германських племен, які щось протягом віку ворушили світом, остали остаточно лише чотири на своїй землі: Саксонці, між долішнім Реном і горішню Ельбою, Шваби й Баварці в гористій части полудневої Німеччини та східні Франки (західні змішалися з римським населенням Галії на Франків) над середущим Реном і над Меном. Також ще багатьох бракувало до цього, щоб ці племена почували визчу національну єдність. Племена та їх князі, герцогами звані, вважали себе радше за властиву політичну народню одиницю та опиралися стало створенню німецької загальної держави, як визчої політичної цілости.

Тодішня Німеччина була покрита ще в більшій части густими лісами. Та однак урожайні та управлені части були вже сильно залюднені. До цього прийшла незвичайна воєнна сила німецьких племен. Наперед запанувало над иньшими саксонське плем'я. Наймогучішим між володарями з саксонського роду був Отто I Великий та його син Отто II, сучасник київського великого князя Володимира. Отто II одружився з візантійською княжною Теофаною, сестрою Анни, дружини св. Володимира. Отто I відновив цісарство Карла Великого та додав до німецької королівської корони римську цісарську корону. Ця нова держава, яку пізніше називали св'ятою римською державою німецької народности, домагалася, коли не безпосереднього панування над усіми західними краями, то всеж на пів морального, на пів матеріального пануючого становища між народами тодішньої Європи. Лише для сходу признано Візантію за правну наслідницю Риму та за носительку цісарської ідеї.

Світ собі представляв, що цісарство та цісарська корона сполучені з посіданням Риму. Запанувати над Римом, означало однак рівночасно силою річи панувати над більшою частиною Італії. Тим-то попадали німецькі цісарі в конфлікт із нахилом до самостійности італійського народу, передовсім його великих і багатих міст, та з папством, яке також домагалася Риму, а крім цього церковного панування над світом. 11 й 12 століття виповнені боротьбою цісарства з папством, держави з церквою. Зразу виявилось, що церков має не лише духові вимоги. Папа в імени церковної ідеї домагався рівночасно також дійсної верховної влади над усіми народами. Найсильніший конфлікт мусів повстати між ним і німецькими цісарями.

Цісарство накінець програло. Воно б могло виграти, коли б не дві перешкоди. Німецька держава була виборною без сталого наслідства. Цісарь міг свого сина лише тоді зробити наслідником, коли намовив князів, його вибрати. До цієї трудности прилучилося змагання племен і князів до самостійности всупереч цісарській владі. Крок за кроком мусіли володарі

віддавати дещо зі своєї могутості та зі своїх прав, щоб позискати князів. Цісарь Генрих IV програв боротьбу з папою Григорієм VII, бо князі опустили його. Більше як одно століття пізніше програв цісарь Фрідріх Барбароса з роду Гогенштауфів у рішучій годині битву з льомбардськими містами та папою, бо Генрих Лев, саксонський та баварський герцог, відмовив послуху та попровадив своїх вояків через Альпи назад до Німеччини. Другою причиною, длячого цісарство програто, було те, що Німеччина не могла використати своєї переваги людського матеріялу задля нестач тодішнього господарського життя. Не було шляхів та ніякої грошевої господарки. Від упадку римської держави золото та срібло сталися рідкістю. Старі копальні вичерпалися, а ніяких нових не відкрито. Управа держави та військовий устрій опиралися длятого на природно-хазяйських підставах. Князі не могли централістично панувати при помочі платних урядовців. Вони не могли свій авторитет всюди переперти за помочю великого сталого війська, яке рівнож вимагало б великих грошевих засобів. Ціла держава була поділена між великих і малих ленних князів, які мали знов менших ленників. До воєнного походу мусілося всіх цих ленників 1, 2 й 3 степеня скликувати. А що не було розвиненої грошевої господарки, длятого війська могли бути все лише малі та могли лише поволі й важко посуватися, бо мусіли брати з собою харчі. Зорганізувати довіз було тяжко на примітивних шляхах, які навіть для возів не були пригожі. А при рідкім у порівнанню до сьогодні заселенню тодішнього світа було тяжко придбати великі припаси для війська в поході. Длятого навіть наймогутіші володарі все лише з обмеженими силами могли виступати далше від осередків своєї панування.

Ці матеріяльні та політичні перешкоди, до цього незвичайна власть, яку мала тоді церква над усіма людьми, спричинили те, що цісарство програто борбу з папством. З безнастанних воєн німецьких цісарів в Італії скористали князі. Вони ставалися що раз більше самостійними та захвачували що раз більше прав дійсних володарів. По смерті останнього знатного цісаря з роду Гогенштауфів, Фрідріха II, повстали в Німеччині заколот і анархія. Ніякого взагалі вибору цісаря не признано більше. Краєві князі хазяйнували по своєму, право та безпечність затратилися, рабівницьке лицарство було могуте. Щоб знайти вихід із цього заколоту, згодженося вкінці на вибір незнатного князя, графа Рудольфа з Габсбургів на цісаря 1273 р. З цісарської влади однак лишилися при цім лише малі рештки. Авторитет цісаря над цілою державою не існував майже більше. Длятого старалися вони тепер придбати як найбільше краю для приватної домової влади, одруженнями, спадковими договорами та иньшими способами. Отже так сказати би, створити в загальній слабо злученій державі окрему територію на підставі права спадщини для свого безмежного орудування.

Дуже важною подією в 12 й 13 століттю було відібрання від Слав'ян давніших германських областей на схід від Ельби та Зали. Цього також не зробили цісарі, лише деякі знатні краєві князі, передовсім герцог Генрих Лев і маркграф Альбрехт Медвідь, оснуватель бранденбурської мархії. Германізація так званого східно-ельбового краю настушила однак лише в малій часті підбоєм силою. Тубильні слав'янські князі прилучалися переважно самі добровільно до німецької держави як ленники. Так ось прилучилися Меклембургія, Поморє та Шлеск. Вони охрещувалися та спроваджали німецьких колоністів, св'ящеників, лицарів, купців, ремісників і хліборобів. В цей спосіб спроваджали вони до своїх країв германську культуру та сильні германські народні елементи. Рід поморських герцогів вимер до-

перва в 17 столітті. На Шлезьку в 16 ст. В Меклембурґії панують ще нині нащадки старих слав'янських князів. Германізація наступила в цей спосіб, що тубильний слав'янський елемент змішувався з прибуваючим німецьким елементом. Та це поступало лише поволі. Силою здобуто краї над Залею, над середньою Лабою та Гавелею, де повстали осередки Маґдебурґ, Липськ, Берлін, Дрезден та край над долиною Вислою, де німецький орден також спровадив колоністів, селян і міщан із сильніше заселеної західної Німеччини. Область над долиною Вислою не була однак слав'янська. Замешкував її первісно споріднений нарід із теперішніми Литовцями. Також через Східне Море дійшла в 13 ст. колонізація аж до нинішніх балтійських провінцій. Але було неможливо, стягнути сюди німецьких хліборобів. Дятого в хліборобській верстві в краю полишився тубильний елемент, Латиші та Естонці. Натомість міста, освіта та велика власність зникли.

Об'єм німецької землі майже подвоївся через германізацію східно-ельбових областей. Мішання германсько-слав'янської крові створило в східній частині Німеччини нове плем'я населення. Воно оказалось пізніше політично особливо спосібним елементом. Без цього простірного та чисельного побільшення було б неможливо в будуччині для Німеччини вдержатися в історії світа як великий політичний та національний фактор. Що правда, на однім місці був історичний перебіг германізації некорисний, а саме на східній границі німецької мови. На півночі висунулася пруська колонізаційна область далеко на схід від Висли та відтяла Польщу від моря. На півдні на відворот Чехи, слав'янський нарід, обкружений майже зі всіх сторін Німцями, втискалися в південно-східну Німеччину.

В другій половині середніх віків, від 13 до 16 століття, твориться на півдні та південнім сході старої німецької держави та зростає в силу держава габсбурзького дому. Підчас коли князі формально вибирали дальше цісаря, задержав цей дім дійсно від 15 століття цісарське достоїнство як рід спадку. Своєю успішною політикою зібрав він у границях Німеччини та поза її границями багачко земель. За цісаря Карла V в першій половині 16 віка належали до Габсбургів так звані німецькі дідичні краї, а крім цього Нідерляндія, Іспанія, части Італії та величезна колонійна посілість. Німеччина була лише ще наче причіпкою до цього велитенського організму. Господарське життя стояло в високім розцвіті в цілій Німеччині помимо політичного розбиття, а німецький нарід чисельно перевищав значно всі інші народи Європи. Союз північно-німецьких торговельних міст, Ганза, володів цілою торгівлею на морю та на суші від англійської протоки аж до Норвегії, Швеції та Ліфляндії. Навіть Англія була ринком німецької торгівлі. Назва англійських грошей, фунт штерлінґів, є до нині пам'ятником німецької середньовічної торговельної сили. Фунт штерлінґів означає саме те, що фунт остерлінґів, т. зн. німецьких купців Ганзи. Подібно велике було багатство та сила південно-німецьких торговельних міст як Нірнберґ, Авґсбург, Штрасбург, Ульм. Ця доба розцвіту німецького господарського життя починається вже в 13 і триває аж до 2 половини 16 віка. До цього часу переходили найважливіші торговельні дороги світа зі сходу на захід і з півночі на південь, а також через південну Німеччину.

Дві великі події спричинили ошієля скруту німецького життя. Одною були заморські відкриття Іспанців і Португальців. Наслідком їх пересунулися торговельні дороги світа, а краї західної Європи над Атлантійським Океаном вибилися під господарським оглядом наперед. Другою подією була реформація, розкол західної церкви на католицизм і протестантизм.

який піпхнув Німеччину на століття в релігійні війни. Ці боротьби за віру змішалися з політичними інтересами так німецьких князів, як також сусідних чужих держав, які всі хотіли ослабити силу дому Габсбургів й побільшити свій власний край коштом Німеччини. В трицятьлітній війні билися французькі, шведські та еспанські війська як союзники та як вороги протестантів на німецькій землі. У вестфальському мирі 1648 р. позістали великі кусники держави в шведських і французьких руках. Державна єдність зникла до цього степеня, що князі німецьких поодиноких держав одержали навіть право, самотійно заключати союзи з чужими державами. Здавалося, що Німеччина цілком перестала зі своєю загальною національною силою політично що небудь означати та немов вона остаточно перемінилася в саме географічне поняття.

Тут однак почався несподівано новий розвиток. Він вийшов з одної німецької частинної держави, яка утворилася на сході на первісно слав'янській кольоніяльній землі: з електорського князівства Бранденбургії. Первісно щодо числа людей та багатства не було воно найважливішим князівством у північній Німеччині. Електорське князівство Саксонія було ще в 16 віці знатніше. Бранденбурзький дім Гогенцолернів однак набув через спадок також воеводство Пруси в самім північнім сході Німеччини, решту колишньої держави лицарів німецького ордену, які по нещасливій битві під Таненбергом 1410 р. дісталися під польське панування. Інші сукцесійні умови привели Бранденбурців у посідання кількох не дуже великих, але під господарським оглядом важних та добре заселених територій над долішнім Реном. Головне рішення спричинило те, що в 17 й 18 віці вийшло кілька геніяльних князів із бранденбурзько-пруського дому: Фрідріх Вільгельм, великий князь-електор, якого син Фрідріх I здобув королівську корону; Фрідріх Вільгельм I, славний жовнірський король, який створив пруську армію та пруську бюрократію; вкінці Фрідріх II Великий.

Для слідуючого тепер політичного розвитку Німеччини мало це значіння, що цілий південний схід старої державної території, австрійські краї в Альпах разом із Чехами та Моравами, був відділений від решти Німеччини Середною Верховиною, яку тяжко перейти. Дятого злучилися також ці області разом у політичний окремий твір, габсбурзькі дідичні краї. Австрія або дім Габсбургів однак могли також лише з трудом зі своєї сторони мати сильні політичні впливи на решту Німеччини; найменше на північну Німеччину, де велика рівнина сприяла творенню сильного державного противного до Австрії бігуна.

Бранденбургія-Пруси взнеслися до великої держави через набуття Фрідріха Великого, який здобув Шлеськ від Австрії, удержався побідно в семилітній війні проти австрійсько-російсько-французького союзу, а при кінці свого панування набув при поділах Польщі обі найважливіші провінції, познанську та західно-пруську. Через це зрослася одноцільно велика східна територія Прус. Фрідріхівський систем доконав під військовим й адміністративним зглядом величезні річі в боротьбі проти пів світа. Його слабою стороною було те, що він опирався цілий на авторитеті, особистій перевазі та поконуючій політичній робучій силі такого чоловіка, як Фрідріх Великий. За його наслідників зістала лише шкарупа. Ядро, передовсім армія, висохло в середині. Французька революція та Наполсон I створили нову стратегію: війну великих мас, що свобідно порушались та люзно билися. Наполсон міг свої походи так провадити, бо він проводив народнім військом, яке крім цього було ним особисто захвачене. Прусська армія однак складалася в більшій

частини з найнятих вояків, які вмiли битися лише в старiм задеревiлiм порядку. Так програли Пруси рiшаючу битву пiд Єною 1806, й держава упала. Також росiйська помiч не могла її вирятувати. Що зiстало в мирi у Тильзитi 1807, було ледви ще половина. Коротко перед цим закинчило старе нiмецьке цiсарство також формально своє iснування, яке сталося подiбне до тiни. Коли Наполеон створив iз захiдно- та пiвденно-нiмецьких малих держав ренський союз, фiлiю французької влади, зложив останнiй цiсарь св'ятої римської нiмецької держави, Франц II, цiсарську корону та звав себе лише ще австрiйським цiсарем.

Вiденський конгрес 1815 р. закинчив страшний наполеонський епiзод. В Європi, оскiльки було це можливим, привернено назад давнiй стан перед французькою революцiєю. Нiмеччина однак не бажала вiдновляти марево старої св'ятої римської держави нiмецької народности. Вона задоволилася органiзацiєю нiмецького союзу. До цього союзу належали велика пруська держава, велика австрiйська держава, однак без угорських i галицьких краiв, королiвства Баварiя, Вiртембергiя, Саксонiя та ГанOVER, як середнi держави, та багацько малих держав, яких було мало, вiдповiдно до соток самостiйних територiй старої держави. Всеж таки ще було це дивним нагромадженням викривлених полiтичних творiв без органiчної зв'язи в серединi Європи. Цiлий устрiй нiмецького краю заложено при противности обох великих держав i ваганню мiж ними малих. До одноцiльної полiтичної дiяльности був союз нездiбний. Пруси та Австрiя мали зовнiшно рiзні, почасти протилежнi полiтичнi iнтереси, та ривалiзували в нутрi за провiд роздробленої решти Нiмеччини.

З початком 19 вiка були Нiмцi iз щось 30 мiльонами людности все ще найчисленнiшим культурним народом цiлого захiдного свiта. Число населення Росiї в цiм часi тяжко означити. Воно було однак правдоподiбно трохи менше вiд числа населення нiмецького союзу. Францiя числила лише 20 мiльонiв, Англiя 15 мiльонiв, Еспанiя щось 8 мiльонiв, роздроблена Италiя 10, а Сполученi Держави Америки доперва 4—5 мiльонiв. Нiмеччина не перемогла ще економiчно наслiдкiв 30-лiтної вiйни, коли вибухли наполеонськi вiйни та завдали новi рани. Торговельна сила пiвнiчно-нiмецьких мiст Ганзи зникла; нiмецький стяг не iснував на морi. Заможнiсть була майже в цiлій Нiмеччинi мала. Великi торговельнi дороги свiта вiдбiгали тепер далеко вiд нiмецьких границь. Але нiмецьке духове життя розвивалося сильно вiд 2 половини 18 вiка. В фiлософiї та лiтературi, поезiї та музицi стояла Нiмеччина помимо своi роздроблености та матерiального убожества на першiм мiсцi в свiтi. Тодi здобули Нiмцi iм'я народу поетiв i мислителiв. Незвичайно сильна була емиграцiя з причини вузности та бiдноти нiмецького життя. Сполученi Держави Америки росли майже саме так нiмецькою кров'ю, як англiо-саксонською. Вже в середнiх вiках доходила нiмецька емиграцiя аж до Фiнського заливу та до найглибших куткiв угорських Карпат. При кiнцi 18 вiка жило в деяких частинах Пiвнiчної Америки так багацько Нiмцiв, що в державi Пенсiльванiї нiмецька мова мало що не сталася урядовою. Катерина II, росiйська цариця, покликала нiмецьких колонiстiв над Волгу, Олександр I на Подiлля та в Степову Украiну на пiвночi Чорного Моря. В 19 вiцi прилучилася до масової емиграцiї до Пiвнiчної Америки також емиграцiя до Бразилiї, до Рогу доброї надiї та Австралiї. Однак лише в поодиноких мiсцях задержали Нiмцi емигранти свою мову та пам'ять про свою народнiсть. Дуже часто мали вони ролю «культурного погною на чужiй землi», який пожер iх окремишнiй нацiональний рiд.

Вже зараз по основанню німецького союзу, який уважався молодшим, національно та ліберально відчувуючим напрямом у Німеччині за неповне відновлення старих політичних злиднів, почалася у Німеччині внутрішня боротьба за державну злуку. Революція 1848 р. зверталася рівномірно проти перестарілої абсолютистичної форми в Прусах й Австрії, але вона хотіла рівночасно створити власну, ліберальну Німеччину. Вибрано перший німецький парламент, який зібрався у Франкфурті над Майном у костелі св. Павла. Цей парламент офірував пруському королеви Фрідріхови Вільгельмови цісарську корону. Цей однак не прийняв її, бо не хотів приймати її з рук народу, лише від князів. Щойно поволі прийшли Пруси до переконання, що держава Фрідріха Великого покликана до проводу над Німеччиною, але що цей провід треба буде собі вибороти від суперника Австрії. Бісмарк постановив це 1866 р. Австрію побито. Німецький союз розлетівся. Багацько малих держав прилучено до Прус. Кілька літ пізніше підчас війни з Францією довершено злуку через те, що також південно-німецькі малі держави прилучилися. 18 січня 1871 р. відновлено у Версайлю цісарство під проводом Прус. Війна з Францією наступила з konieczности до внутрішній прусько-австрійській війні, бо Франція за признання німецької єдності жадала лівого берега Рену. Заплатити цю ціну значило б стягнути на Пруси закид, що вони віддали німецьку землю, щоби здобути цісарську корону. Спір німецького та французького народу за передове становище на західно-європейським континенті та за граничний край над Реном тягнеться тисяч літ. Сотки літ були Французи в корисніщім положенню та понижили й ограбили Німеччину; тепер обернувся спис. З ворожнечою Франції мусіла нова німецька держава на кожний випадок числитися, а подвійно, коли вона побила Французів. Прилучення Ельзасу-Льотарингії не було навіть при цім головною причиною.

Становище Німеччини по мирі 1871 р. скрішилося через те, що вона по словам Бісмарка наситилася та не мала інтересу в ніякій дальшій зміні європейської карти. Зносити ворожнечу було досить тяжко; з Австро-Угорщиною приготувала мудра політика Бісмарка, який старанно щадив побитого в 1866 р. противника, заздальгідь пізніший союз; а до обох иньших найсильніщих держав світа, Росії та Англії, не було ніяких природних противностей.

Це з початку забезпечене положення Німеччини змінилося однак зразу через те, що німецький промисел прийшов несподівано до великого розцвіту. Число населення в Німеччині росло незвичайно швидко, а надвишка не емігрувала більше, лише знаходила заняття в німецьких фабриках. Це було для світового становища Німеччини саме такою конечною потребою, як для Англії. Німецький промисел і німецька торгівля, до цього небавом також німецька воєнна фльота з'явилися як найнебезпечніщі конкуренти англійської торговельної та морської сили. Вони приводили в Англії все більше число політиків до постанови, з Німеччиною «зробити кінець, доки не є запізно». Німеччина лежить на захід у географічній тюрмі, до якої Англія має ключ. Англія розложилася перед Північним Морем як велика гребля, і кожний пароплав, який прямує до німецьких портів або виїздить з німецьких портів, не може инакше їхати, як попри Англію.

Розтяглість світово-господарських і впливаючих із них світово-політичних інтересів Німеччини привела однак Німеччину також до конфлікту з Росією. Із зростаючим переносенням господарської точки тяжести Росії на полудне, на Україну, на область чорної землі, покладів вугілля та заліза, збільшилося російське змагання, захопити браму виїзду та в'їзду до Чорного Моря, турецьку протоку. Німецька політика однак не могла дати собі від-

тяти дорогу до сходу через обсадження Росією Царгорода та Дарданелів. Німеччина мусіла задержати змогу, наперти при помочі свого турецького союзника в напрямі на Суецький Канал на англійську світову силу, яка була сильніша на всіх інших точках. Німеччина мусіла мати вільну дорогу до господарських багатств Передньої Азії, до збіжєвих, бавовняних і мінеральних областей Малої Азії та Мезопотамії, які мусіли дійти до найвизчого розцвіту через вибудовання багдадської залізниці.

Так повстала силою права природи злука трьох держав, яких інтересам перешкаджав і загрожував розвиток Німеччини: Англії, Росії та Франції. Німецька політика при спритнім проводі могла б може ще відложити на пізніше вибух світової війни, а коли вона прийшла, могла б її стрінути в трохи корисніших відносинах. Саму війну оминати було для Німеччини неможливо длятого, бо по стороні противника була тверда рішучість не допустити до природного зросту німецьких інтересів і вимогів, а також німецької сили. Рішаючим для вибуху катастрофи в 1914 році було те, що Росія хотіла війни.

Німеччина могла б відбити побідно напад союзних держав, коли б була зуміла запобігти приступленню Сполучених Держав Північної Америки до війни та рівночасно надати своїй внутрішній політиці свободололюбний напрям. Обставання при всенімецько-консервативнім напрямі та нездібність правлячих кругів у Німеччині стрітити неприятельський напір також на морально-політичнім полі, утрудняли німецькому військови провадження війни чим довше, тим більше. Ошибка найвизчої військової та морської влади щодо війни підводних човнів і майбутні наслідки приступлення Американців до воєнного союзу антанти зробили помимо всієї хоробрости німецького війська неможливим, виграти війну.

Перетомлення німецької сили в нутрі та зовні та внутрішньо-політична ошибка правительства були причиною, що в цій самій хвилі, коли рішилося військове поражєння, вибухла також революція. Вона зробила для теперішности та для найблизчої будуччини всі обставини в Німеччині непевними й вилучила вплив Німеччини на світову політику. З другої сторони через світово-політичний розпад Росії та перехід англо-саксонської гегемонії з Англії на Америку висвободилася політично Німеччина на будучність. До цього приходить майбутня сполука всіх Німців у середній Європі через приступлення австрійських Німців до німецької республіки. Без огляду на це однак лежить властиве рішення для німецької будуччини у внутрішній, не до знищення спосібности 75 мільонового народу, який в 2000-літній історії може почванитися такими успіхами, як німецький.

Господарство Німеччини.

Написав проф. Альфред Вебер.

Яка є господарська особливість Німеччини й основа її сили?

Німеччина лежить в осередку Європи. Рівночасно має вона щастя, що в її границях містяться три найбільші терени промислових сирівців, які тільки має Европа, а це ренсько-вестфальські, зарські й горішно-шлеські поклади вугілля, що обіймають разом біля 112 мільярдів тон кам'яного вугілля й побіч американських і китайських покладів вугілля в Шансі представляють єдині найбільші на світі запаси вугілля. Вони можуть дати під-

ставу до найсильнішого промислового розвитку ще на ціле тисячеліття, коли англійські запаси вугілля, яких 17 мільонів тон, вичерпаються взагалі за 50—60 років, а Донеччина, одинока з цілої бувшої Росії, уявляє собою, із своїми 10 мільярдами тон, також квантитативно доволі обмежену підставу для промислу. Французькі, бельгійські й польські поклади вугілля (17,15 і 10 мільярдів тон), це тільки відноги німецького вугляного центра поза границі Німеччини. Німеччина крім цього у своїх межах доволі залізної руди (щоб згадати для прикладу Зігерлянд і горішний Пфальц) і може ці власні запаси доповняти подостатком через довіз із чужих, великих покладів руди (з Бріє, Польщі та Швеції), що лежать недалеко, так що побіч Сполучених Держав має найбільшу продукцію заліза в світі. Так уже сама природа призначила Німеччину, так як вона лежить у середині Європи, бути також її промисловим серцем. Її організаційні прикмети й практичні парости її науки не займалися нічим иньшим в останніх десятиліттях із таким завзяттям, як саме вичерпанням цих можливостей. Заграницею вважають звичайно німецький організаційний талан і новий особливий спосіб наукового трактовання технічних проблемів основою надзвичайних успіхів, які осягнуто в тім напрямі перед війною в будові німецького господарського тіла. Одначе не треба забувати, що попри існування сирівців, попри організаційний та підприємчивий дух і попри науку, є ще й четвертий чинник, що створив німецьку промислову силу, це німецька робуча сила.

Історія зробила була вже раз Німеччину осередком європейської торгівлі та промислу. Саме її положення в середині Європи дало їй вже раз першенство в економічному розвитку континенту, в середновічних часах, коли Рен був великою віссю тодішнього, ще доволі одностайного господарського й культурного життя в Європі, коли через те майже всі великі торговельні шляхи Європи переходили через границі Німеччини, коли її промислова діяльність опановувала північну й північно-східню Европу, вивозила звідтам сирівці для цілої Європи й спродавала свої продукти в Лондоні, Вієбю та Новгороді. На цих підставах розвинувся був тоді її промисл. Її області покривалися всюди, де тільки хліборобство не цілком займало людність, промисловою продукцією (яка зачала тому захоплювати передусім гори й иньші неврожайні простори) й це поклато тоді в промисловому розвитку її робучих сил цю може найважлишу четверту підвалину її теперішнього світового значіння.

Довговікова традиція промислової людности зробила сьогодні Німеччину з її 65 мільонами людей найбільшим і найріжнороднішим ринком праці в Європі. Ще тільки в Сполучених Державах Америки, що мають великі скарби заліза й иньших промислових сирівців і притягають сильно європейські робучі сили емігрантів, а на будуче може теж у Японії і в Китаю, об'єднуються в однаковий спосіб умови великої промислової концентрації світа так, як у Німеччині. Так то Німеччина, маючи ці умови, виступила в останніх десятиліттях разом з Сполученими Державами як новий третій великий центр світової індустрії побіч Англії, якій припала перша така роля в наслідок історичного розвитку попередніх століть.

На це становище Німеччини, як на оден із трьох великих сучасних промислових центрів світового значіння, треба оглядатися все наново, коли хочемо зрозуміти її становище в загальній організації господарської діяльності світа й Європи; звідси найкраще розпочинати, коли хочемо поняти особливу суть німецької господарки, так як вона сьогодні представляється.

I.

Не можна при цьому забувати старого *аграрного підложжя*. В кожному європейському краю залежить доля хліборобства від цього, як розв'язувалася стара фєвдальна система та що при цьому вийшло для селянства із старого землеволодіння попри велику земельну посілість. У Німеччині витворилися три різні області щодо розділу земельної влади. По перше область південної, західної й середньої Німеччини. Тут розв'язалося старе землеволодіння в такий спосіб, що з нього витворився стан дрібних і середніх селян, які сьогодні одностайне замешкують ці області, придержуючися традиційного природнього поділу власності, при переважно дуже інтенсивній господарці займаються поза хліборобством і годівлею худоби, управою торговельних рослин (тютюн, ярини й овочі) й надають цілому краю демократичний та сильно захоплений торгівлею характер. Друга область, це північно-західна Німеччина (Ренська провінція, Вестфалія, Шлезвіг-Гольштин, провінція Саксен) і Баварія (передусім горішня Баварія і Альгейцина). Тут розвинулося вже в середовічних часах доволі самостійне й свобідне багате селянство (*Grossbauerntum*) з правильним поділом спадщини, що перебрало в своє виключне посідання землю при розв'язанню фєвдального ладу. Тут в рамках того аграрного устрою панує до сьогодні багате селянство, яке займається управою землі, а в деяких околицях переважно високо розвитою годівлею худоби. Це німецька область аристократичного селянського устрою краю. Вкінці на сході, в третій області, вийшов селянин із визвольного процесу як посідач тільки частин землі, яку передше обробляв для пана. Потомок давнього поміщика, власник шляхетської посілости, став типом тієї області, в якій має біля половини землі й віддає її переважно під управу ріллі, вживаючи до цього, від коли звідси вивандрували старі мешканці, сезонних робітників, переважно із європейського сходу. Це знов область поміщичого аристократичного земельного устрою Німеччини. Що правда, і тут розмістилося місцями самостійне й сильне мужицтво, однак воно з своїми селами не має ніде рішачого впливу на господарський та соціальний характер цих околиць.

Але в усіх областях сам власник управляє своєю землею. Західноєвропейська система, що, наприклад, у Англії віддає понад 80%, а у Франції більше ніж одну третину землі в руки арендарів, не могла прийнятися в Німеччині. Ледви невеличка частина, взагалі не більше як 12% цілої управної хліборобської площі, виарендовується. І це хліборобство, що опирається на управі ріллі самим хазяїном, потрапило при допомозі високо розвитої агрономії, яку плекається в рільничих академіях, при допомозі розвиненої кредитової системи, яка дає йому змогу легко й дешево орудувати капіталом за посередництвом іпотечних банків, закладних інститутів і позичкових кас, і при допомозі широко розгалуженого спілництва, яке підносить селянську господарку, так у купованню навозів, паші та машин, як і у продажі на висоту модерної організації продукції, це хліборобство потрапило піднести нечувано прибуток найважніших родів збіжжя від гектара та щодо збіжжя, картопель і сіна більше як подвоїти його від часів заложення держави через перехід до інтенсивної господарки; так, що сьогодні стоїть Німеччина з своїми пересічними прибутками з гектара на чолі всіх хліборобських країв (20 dz прибутку пшениці з гектара, в Росії 6,9 dz; жита 14 dz, у Росії 9,0 dz; ячменю 19 dz, у Росії 8,7 dz; вівса 19 dz, у Росії 8,5 dz; картоплі 135 dz, у Росії 81,7 dz). Це високо розвите хліборобство, яке взагалі на невеликому просторі землі дає потрібну підставу щодо збіжжя й картопель для 67 мільонів людей,

розширило рівночасно відповідно до приросту людности й основне число худоби, що правда, тільки при помочі видатного доповнення своїх запасів паші заграничними поживними матеріялами. Довіз $7\frac{1}{4}$ мільона тон цих поживних припасів так підніс німецьке плекання худоби, що Німеччина виказувала перед війною найбільший стан свиней (25,2 мільонів, у Росії 12,4 мільонів), а після давньої Росії найбільший стан рогатої худоби (21 мільонів, у Росії 37 мільонів, у Франції 14,7 мільонів, у Англії 11,6 мільонів). Що правда, вона мусіла, при інтенсивности й концентрації в напрямі продукції засобів поживи, відступити в значній мірі заграниці заосмотрення краю в промислові сирівці, а передусім заосмотрення в ткацькі сирівці. Не тільки, очевидно, бавовна й юта, але також вовна, льон, коноплі та шовк доставляються сьогодні до Німеччини, з виїмком невеликих частин, із заграниці так, що довіз текстільних сирівців виносив перед війною більше як мільярд марок. Так отже аграрної незалежности Німеччини нема — навіть збіжжя (передусім пшениця, ячмінь і овес) треба було в мирних часах доставляти доволі багато для доповнення власних запасів. В кожному разі ця залежність од заграниці доволі велика щодо солі та м'яса, оліїв і товців, а також волокнин.

II.

У це аграрне тіло Німеччини вросло промислове тіло так, як це не стрічається в ніякому з великих промислових держав світа. Дрібне, середнє й велике селянство витворило, як вище згадувалося, у менше плодovitих повітах, передусім у горах, уже в пізнім середновіччю домашній промисел, що опирався на вище згадуваних торговельних шляхах, що йшли на схід і на північ. Він покрив Німеччину цілою сіткою промислових центрів, що поширилася і в горах, і в долинах рік, і в селах та малих містечках, і розтягається від шлеських гір через Рудні гори, саксонські та турингські Середні гори аж до Вестфалії і ренської провінції з одного і до Вогец з другого боку. Як підстава промислу в державі, доповнювана вивозовою продукцією кількох великих середновікових міст (Штрасбург, Авгсбург, Нірнберг, Аахен і інші), ця сітка промислових центрів не занепала і підчас довгої доби застою від 16 до 18 століття, коли то точка тяжести економічного розвитку в Європі перейшла до західних держав, що вже тоді дійшли до модерного державного устрою та до панування на морі. З таким промисловим засобом вступила Німеччина в добу нового згуртовання й угруповання європейських господарських сил при помочі залізниць і уживання вугілля, що перенесли поволі на ново точку тяжести господарського розвитку Європи на континент і висунули поволі німецьку державу з її запасами вугілля, положеними в середині континенту, знову на перше місце при помочі машинового перестрою в промислі. Її промисел розвинувся на основі історичних і природних умов у такий спосіб: Довкола головних покладів вугілля витворилися три нові великі області модерної великої індустрії, що опирається на великому спотребованню вугілля й матеріялу: горішний Шлеск на південному сході, зарська область на південному заході та ренсько-вестфальська область на північному заході; остання область, положена безпосередньо при воротах світового руху і в осередку великого терену давнього домашнього промислу, розвинулася із поміж усіх трьох областей найсильніше. До них прилучилися, опираючися на більш обмежених запасах вугілля, нові осередки «великої» промисловости в Саксонії, ГанOVERі та інших місцях. Зрештою поза тим виростали всюди осередки «дрібного» промислу не тільки по великих містах, куди напливала надвишка людности, але також, опираючися на старі

покоління робітників у домашньому промислі, і по середніх та менших містах і далі по селах. І коли машинове відродження промислу довело в інших великих промислових державах, передусім в Англії і Америці, до майже виключної концентрації промислу в небагатьох скупчених і від хліборобської землі цілком відірваних гуртовнищах, тоді віджило ціле давніше тіло промислової праці наслідком модерного розвитку, а промисл поширився, не зважаючи на сконцентровання його «великих» частин у нових вугляних центрах, у формі «дрібного» промислу по цілому давньому просторі та зрісся через те всюди з землею, горами, малими та середніми містами. Тільки щодо осідків і тимсамим щодо географічної будови німецького промислу.

Із ним зв'язана і його річева й змістова будова. Вона опирається сьогодні тільки в часті на самій вугляній основі (базі) та на машиновому уживанні вугілля в промислі. У значній часті вона виявляє комбінацію цієї вугляної основи з використанням давньої робочої справності та обіймає через те дуже різномірний «легкий» промисл як властиву головну область німецької промислової праці, до чого прибувають, як дальший елемент її будови ще цілком спеціальні частини промислу, які опираються на німецькій технічній науці та з неї розвинулися. Промислові сили Сполучених Держав увійшли майже в цілості в їхню велику промисловість, передусім у їхній залізний промисл. Англія заосмтрює світовий ринок поза великими артикулами переважно деякими небагатьома одностайними великими гуртовими товарами високої якості (бавовняні нитки, катун, сукна, деякі вироби з заліза й машини). Німецький же промисл доставляє на світовий ринок:

1. звичайні великі товари, щодо яких видержує повну конкуренцію з обома іншими великими суперниками (*вивіз вугілля*: Німеччина 516 мільонів, Англія 1034 мільонів, Сполучені Держави 273 мільонів; *вивіз залізної руди*: Німеччина 52 мільонів, Англія 99 мільонів, Сполучені Держави 17,4 мільонів);
2. машини, ткацькі й делікатні залізні товари, яких вивіз є виразом промислового першенства в світі кожного з великих країв запотребовання, додержуючи і тут цілком конкуренцію (*вивіз машин*: Німеччина 680 мільонів, Англія 741 мільонів, Сполучені Держави 529 мільонів; *вивіз волічки*: Німеччина 90 мільонів, Англія 164 мільонів; *вивіз бавовняної пряжі*: Німеччина 61 мільонів, Англія 306 мільонів, Японія 149 мільонів);
3. даліше також безчисленні спеціальні дрібні предмети для всякого вжитку, що опираються на давній німецькій техніці роботи, починаючи від дитячих іграшок аж до дорогоцінних прикрас і біжутерій та подібних товарів, які в такому об'ємі і в подібний спосіб доставляються ще тільки артистично-промисловою Францією. До цього належать вкінці;
4. ще такі промислові предмети, що вирости на цілком окремій німецькій основі научної праці в промислі, отже передусім вироби хемічного та електричного промислу, в якому Німеччина здобула надзвичайну перевагу в світі.

Цей річево так розділений промисловий комплекс розрісся в останніх десятиліттях до незвичайних розмірів. Його продукція вугілля виносила в 1913 р. 255 мільонів тон і стояла таким чином на рівні з англійською, перевищена ще тільки американською. Його продукція залізної руди збільшилася на 17 мільонів (1892 тільки 4,8 мільонів), випереджуючи значно англій-

ську з 9 мільонами й полишаючися поза американською тільки о 30,4 мільонів тон. Його загальна продукція в останній чверті минулого століття майже потроїлася й побільшилася далеко скорше від англійської, а що найменше таксамо сильно, як американська. Вона вже в 1907 р. давала роботу 11,2 мільонам робітників, а тимсамим удержання 42,5% людности, коли ще в 1882 р. жило з неї мало що більше, як третина цілої людности. Його промислова праця представляла вивозову вартість 7,7 мільонів марок і піднесла загальний німецький експорт на 10 мільярдів, ставляючи його таким чином на висоту, яку в світі осягнули зрештою тільки ще екпорти англійський і американський.

При цьому треба взяти під розвагу, що цілий цей промисловий комплекс опирається щодо *основного* заосмотрення в сирівці не на заграничній, а на своїй власній основі, хоч німецьке рільництво наслідком концентрації своєї праці на продукцію засобів поживи мусіло відступити заграниці цю частину промислової основи сирівців, що відноситься до ткальних матеріалів. Із великих галузей промислу тільки ткацький промисл, мосяжний промисл і части шкуряного промислу залежні від позанімецьких, передусім американських достав сирівця. Всіж інші німецькі промисли добувають не тільки свою силу, але також і свій ужитковий матеріал з продукції власного краю. І сильний розвиток німецького промислу довершився в останніх часах не в тих галузях, що опиралися на чужій, а в тих галузях, що опиралися на рідній основі. Це показують отсі табелі, які рівночасно дають перегляд про силу її основних областей.

Промисли, що опираються на власних сирівцях.

Промисл	Число осіб		% приріст
	1882	1907	
Гірництво, гутництво й солярство	430 000	860 000	100%
Металевий промисл (з виїмком міді й цинку)	415 000	795 000	92%
Промисл машин і приладів	356 000	1 120 000	215%
Камінний та земний промисл	349 000	770 000	120%
Хемічний промисл (також олії й товщі)	115 000	256 000	130%
Паперовий промисл (також книжки й предмети мистецтва)	185 000	470 000	150%
Деревний і різьбарський промисл	469 000	771 000	90%
Харчовий і напитевий промисл	743 000	1 240 000	65%
Будівельний промисл	533 000	1 563 000	200%
	3 595 000	7 854 000	180%

Промисли, що опираються в части або й цілком на чужих джерелах сирівця.

Промисл	Число осіб		% приросту
	1882	1907	
Мідяний і цинковий промисл	45 000	142 000	210%
Шкуряний промисл	121 000	207 000	67%
Текстильний та одіжний промисл	2 030 000	2 390 000	27%
	2 196 000	2 739 000	25%

Вивіз деяких головних артикулів обох груп розвинувся в такий спосіб:
Вивіз промислів, що опираються на власних сирівцях.

Промисл	1900 мільйонів	1913 марок	% приросту
Гірництво, гутництво, солярство:			
Камінне вугілля	216,9	516,4	140%
Цеголки з кам'яного вугілля		44,8	
Кокс	55,8	146,7	160%
Камінний та земний промисл:			
Вигнуте скло	20	62,9	200%
Вироби з порцеляни	38,1	50,6	32%
Обрібка металів (без міді й сплавів міді)			
Велика залізна промисловість	109,2	672,2	215%
Легка залізна промисловість	210,2	652,2	210%
Машиновий промисл, інструменти й апарати:			
Всякі машини	257,6	806,9	220%
Електричні апарати	60,1	289	380%
Хемічний промисл:			
Калі й обломкова сіль	16,3	63,7	300%
Аніліна й інші смоляні краски	77,3	142,1	84%
Паперовий промисл:			
Папір, папка й вироби із цього	70,2	262,8	260%
Книжки, карти й музичні предмети	78,7	74,3	— 5%
Деревний і різьбарський промисл:			
Діточі іграшки, прикраси на ялинку	53,4	103,3	100%
Харчовий і напівковий промисл:			
Цукор	216,3	264,7	22%
Разом	1 480,1	4 152,6	180%

Промисли, що опираються на чужих сирівцях.

Промисл	1900	1913	% приросту
Мідний промисл:			
Товари з міді й мідних сплавів	33,2	130,8	300%
Текстильний і одіжний промисл:			
Волічка	56,8	90,6	60%
Вовняні вироби	235,8	270,9	15%
Бавовняна пряжа й нитки	29,1	61,1	100%
Бавовняні вироби	244,7	446,5	82%
Шовкові матерії	139,5	202,4	45%
Одяги й предмети моди	99,6	132	33%
Шкуряний промисл:			
Пришви	53,5	114,5	115%
Шкуряні вироби	38,9	114,2	200%
Разом	931,1	1 563	68%

З цього видно, що загальний уділ своєрідного промислу піднісся у часі від 1882 до 1907 р. з $\frac{2}{3}$ до $\frac{3}{4}$ німецького промислового комплексу. Таксамо значно сильніше зріс його уділ у вивозі від уділу промислів, що опираються на чужих сирівцях. Так отже німецький промисл зробився, цілком противно, як звичайно думають, ще більше автохтонний щодо своїх основ, хоч як дуже поширився його відбит по цілому світу.

Не зважаючи на світове орієнтування німецького промислу щодо матеріяльного підкладу, він чимраз більше зростається з рідним господарським тілом, підпомагаючи його й запомагаючись од нього. Своім калі й своїми фосфатами, які лишаются при сильній продукції заліза, заспокоював він уже перед війною найважливішу частину запотребовання погноїв для власного

рільництва; підчас війни він перейняв завдяки витворювання салітри з повітря також і заспокоєння решти запотребовання, яке до тепер ще треба було спроваджувати з Чіле. Він перейшов zarazом підчас війни до кращого щодо якості використання існуючих сирівців та до вживання нових домашніх заступних матеріалів на місце чужих (наприклад, алюмінієм замість міді); таким чином він зробився щодо сирівців ще більше незалежним од заграниці.

Збираючи все разом, можна сказати: Загальна німецька господарка залежить сьогодні від заграниці, оскільки розходиться о дуже життєві річі, в області промислу тільки ще в доставах пряжі та шкури і то щодо першої майже цілком, а щодо другої менше-більше пополовині, в області рільництва в заспокоєнню потреб худоби, тут знова через сильне спотребовання поживної паші (як олії і товщі). Загалом уже перед війною, а ще більше наслідком війни проявився в німецькому промислі прискішений розвиток власного тіла, що видобуває з невеликої німецької землі на диво багато матеріалів і сил і лучить у своєрідну цілість хліборобство та промисел при помочі взаємного доповнювання, при чім промисел, не зважаючи на свої автаркесійні тенденції, змагає в своїй основі до цього, щоби своїми *продуктами* заспокоїти запотребовання світа.

III.

Так дістаємо характер сильної внутрішньої когеренції, а ця внутрішня когеренція (зв'язь) німецького господарського тіла побільшається через спосіб його *організації*, що не зважаючи на деякі схожості відрізняє його все таки виразно від обох других великих промислових держав світа. Не тільки аграрне, але також і промислове тіло зорганізовані в Німеччині наскрізь. Промислове робітництво зорганізоване в спосіб рівний англійському та вставлене в суспільну структуру. Воно згуртоване в професійні організації, які із своїми 3,8 міль. членів стоять рівновартно побіч англійських (3,9 міль.) і американських. При помочі зростаючої системи тарифових умов з підприємцями, що обіймає сьогодні 2,7 мільонів робітників, старається воно в енергійній, хоч у своїх вислідах недорівнюючий Англіїцям спосіб забезпечити свої умови праці, при помочі консумційних спілок (1,9 міль. членів) облекшити собі дешеве набування; його існування забезпечене через державне обезпечення від слабости, випадку й неспосібности до праці. Це зорганізоване робітниче тіло має ще багато недостач і багато прогалин, всеж таки воно враз з англійським належить релятивно до найліпше зорганізованих зпоміж усіх інших більших промислових країв. Понад ним піднімається широко розгалужена й дуже розвита організаційна система підприємців і капіталу. Вона не тільки згуртована в союзах для заступництва спільних інтересів усяких галузів продукції, але також і розвинена далше в справжні союзи експльоатації і капіталу, які диспонує господарською продукцією й одностайне її опановують. Вона перейняла вже у всіляких формах таких диспозицій більшу частину промислу, коли між тим решта, не зорганізована ще одноцільно, зв'язана дуже тісно з сильно сцентралізованим банківим капіталом. Майже весь великий промисел згуртований разом при помочі такої системи в картелях і синдикатах. При кожноразовому відновленні набирають вони чимраз тугіших форм і опановують сьогодні одностайний розділ продукції, збут і ціни своєї частини промислової сфери. Великі ново розвиту галузі промислу, як електричний промисел, а також доволі значна частина старих промислів, як, наприклад, промисел вироблювання оружжя, зрослися з другого боку в великі підприємства, які, перехоплюючи всі по-

трібні для них степені продукції, еднають свої продукційні області в кілька концернів і через те диригують ними одностайне в формі «спільности інтересів». Але й менше цілко або й цілком на такий спосіб не зорганізовані частини промислового комплексу, передусім широко розгалужена легка промисловість, стоять принаймні щодо заосмотрення в капітал і тим самим щодо свого розвитку та пристосовання до кон'юнктури під впливом центральних осередків. Це великі банкові концерни; їх загалом шість. Вони мають у своїх руках цілу емісію, а разом з державним банком через дисконтовання також вплив на оборотовий кредит промисловців.

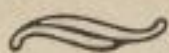
В такий спосіб повстала незвичайно розгалужена та в усіх частинах еластично збудована організація, яка захоче самостійну ініціативу поодиноких підприємців у тих областях, де це можливе й до речі, але з другого боку з небагатьох місць забезпечує рішаче впливання та пристосовання цілого промислового комплексу до кожноразового господарського положення і змінливі завдання економічного руху. З дуже невеликим трудом удалося цьому комплексові перебути часи криз останніх десятиліть перед війною, він викликав теж незвичайно легке пристосовання німецького промислу до властивих завдань війни. Війна зробила його ціпкішим і суцільнішим, а після війни він як сцентралізована самоуправа надаватиме своїми виробленими формами під впливом держави напрям пізнічим новим обставинам.

Від організації Сполучених Держав різниться він поперше тим, що має як підклад згадану перетворену організацію робучої сфери, якої там нема, бо там існують, що правда, професійні спілки, що мають дуже невеликий вплив, але нема старанного включення робучої сили в громадське тіло через забезпечення, спілництво і т. д. По другеж тим, що сфера капіталістів і підприємців при їхній об'єднуючій організації не перейшла, як там, у руки небагатьох трестових магнатів, а витворилася в згаданій різнородній та переважно кооперативній формі. Це означає устрій менше плітократичний і форму одностайної самоуправи модерного господарства, в якому побіч користолюбних інтересів можуть мати сильніший вплив загальні інтереси. З другого боку була і в Англії перед війною сфера праці, як згадувалося, таксамо цілковито зорганізована, як у Німеччині, хоч на трохи інших принципах. Одначе сфера капіталу й підприємців лишилася в самій суті розділена індивідуалістично. Правдоподібно зближиться організація англійського промислу після війни сильно до німецької.

Одначе можна сказати, що з загальної точки погляду була організація німецького господарського тіла аж до війни сильніша від інших великих промислових держав світа своєю своєрідною й дуже успішною комбінацією соціальних і економічних чинників. У кожному разі потрапила ця організація, використовуючи всесвітньо-господарські завдання, про які ми перед тим говорили, довести Німеччину в останніх 20 літах перед війною до цілком незвичайного добробуту. По вислідам пруського доходного податку в часі від 1846 до 1913 р. упало число родин з доходом меншим як 900 марок з $\frac{1}{3}$ на мало що більше як $\frac{2}{3}$ усіх родин. Загальний дохід родин з більше як 900 м. потроївся. Загальний уклад доходу розвинувся в такий спосіб:

Фізичні цензовики з доходом:		1896 р.	1913 р.
1. від	900 до 3 000 марок	3197	9205 мільонів м.
2. „	3 000 „ 30 000 „	2038	4724 „ „
3. „	30 000 „ 100 000 „	462	1162 „ „
4.	більше як 100 000 „	399	1172 „ „

Загальний дохід усіх родин Німеччини піднісся, як оцінюють, з 23,5 мільярдів (1896) до 43 мільярдів (1913). Відповідно до того зросла й консумція важких засобів поживи так, що перед війною стояла Німеччина з 52 kg річної консумції м'яса на особу вже на висоті Англії, якої людність зпоміж усіх народів з'їдає найбільше м'яса. Ощадности зросли так, що можна було приймати річний приріст національного майна перед війною на 10 мільярдів, та оцінювати німецький національний масток на загальну грошову суму 310 мільярдів марок, коли англійське національне майно обчисляють на 230 до 260 мільярдів, а американське на 300 мільярдів.

Теперішні вороги Німеччини думають зломити її розвиток товарним бойкотом, задержанням сирівців і подібними річами та засудити її на знидіння в будучині. Із нашого представлення виходить, що вони, оскільки розходиться о експорт, хоч би, на їх гадку, мали не знати як сильне оружжя, все таки стараються боротись з такими, очевидно, природними умовами розвитку, яких не можна зломати ніякими штучними засобами. Промислова сила Німеччини опирається на своєму положенню, на своїх продукційних умовах, які роблять її третім великим промисловим центром світа, та на впливаючих з цього витворах. Її не може знищити ніякий товарний бойкот, бож її успіхи назирають сяк чи так до користування світом. Цієї сили не зможе знищити і недопущення сирівців, бож вона опирається, як ми бачили, передусім на своїх своєрідних промислах, які виявляють з себе комбінацію своїх *власних* промислових скарбів природи, свого багатого ринку праці, своєї організації та підприємливості. Утруднення в доставах сирівців з заморських країв, коли б мали лишитися як наслідки війни, матимуть тільки цей наслідок, що Німеччина в справі сирівців зверне від тоді більше уваги на континентальну Европу, дебо то ці німецькі промисли, що заосмотрювалися в сирівці за морем, виберуть від тепер для свого заосмотрення передусім східну Европу й Балкан і спроваджуватимуть звідтам прядільні сирівці, шкуру й деякі метали, яких вдома замало. Туди звертатиметься потім також попит Німеччини за тими продуктами, які їй потрібні для доповнення власної споживної основи, а це попри потрібну добавку збіжжя передусім за м'ясом і худобою та за пашою, яка тільки потрібна для прокормлення цілого етапу худоби. Вислідом цього буде зріст і розцвіт цієї східної континентальної Європи та ще тісніше господарське з'єднання з Німеччиною. Таксамо звернеться туди сильніше, чим до тепер, збут німецьких промислових продуктів. Сам напрям природнього розвитку буде такий, що без огляду на будь які штучні міри, господарство Німеччини чимраз сильніше єднатиметься з континентальною Европою, для якої воно представляє найсильніший промисловий центр. У тісній взаємній сполуці з континентальною Европою здобуде собі Німеччина більшу господарську незалежність, задержуючи при тім і розвиваючи далі своє світове становище. З другої боку здобуде і континентальна Европа, а передусім східна Европа й Балкан більшу господарську продуктивність, і то не тільки хліборобську, але й промислову. Вигляди будучини посуваються по лінії сильної, з господарського боку з'єднаної Європи, яка має бути побіч британської імперії, побіч Сполучених Держав та побіч Япану й Китаю четвертим великим економічним центром світа. А силу Німеччини й її завдань у цих рямах не зможе зломити ніяка ворожа політика.

Духове та політичне життя Німеччини.

Написав проф. Рудольф Ойкен.

Як показує теперішність, німецьку вдачу не раз хибно розуміють. Для того пригляньмося докладно властивостям німецької вдачі, наперед зовнішнім, а потім внутрішнім.

Найбільше помітна та найбільше цінена у Німців є спосібна праця й це у всіх областях життя. Так у хліборобстві здобув собі Німець здавна славу. Він працює також серед тяжких відносин успішно та з великою пильністю й невсипущою старанністю добуває з сухої землі дуже цінні плоди. Так далі в громадянському ремеслі. З самого початку розвинулося воно славно по німецьких містах і видало на світ багато винаходів, котрі поліпшили життя. В новітніх часах рука в руку з технікою розвинулася величаво промисел по німецьких містах. Технічно-промислові здобутки рознесла німецька торгівля по всіх краях земського круга. Вони то збудили велику заздрість і сталися головною причиною цілої теперішньої війни. Не менше успішна, як у матеріяльних речах, була німецька праця на духовій ниві. Так у науці заняли Німці перше місце всупереч ворожим нападам. Те саме можна сказати про шкільництво. Ніякий великий нарід не старався з таким запалом розвинути шкільництво в усіх розгалуженнях, і це вже від соток літ. Ніде не уладжено все так старанно, від університету аж до народньої школи, як у Німеччині. А німецького вчителства не перевищить ніяке в світі. Вкінці також військо поставлено лише невсипущою працею на тій висоті, на якій воно нині стоїть. Отже де лише поглянемо, всюди здобутки німецької праці.

Щож однак робить німецьку працю такою успішною? Це роблять дві річі: з одного боку інтелігенція й справність, а з другого моральна сила. Німець не працює напрасно, лише обдумує старанно та начеркає оглядно. Він порядкує все пляново та вміє незвичайно порядкувати й організувати. Він уміє разом лучити поодинокі сили та кождо поставити на цім місці, на котрім вона може найбільше зробити. Він виключає по змозі припадок і робить усе систематично. Цей вплив думання на працю бачимо в німецькій промислі, який завдячує свій розвиток передусім тісній злуці з наукою. Наука облегчила прохарчування народа та ведення теперішньої війни, відкриваючи нові джерела та показуючи нові дороги. Наука прошибає взагалі ціле німецьке життя.

Так німецьку працю прошибає й підносить інтелектуальний хист. До інтелектуальних подвигів прилучається моральний нахил, поставити працю на повній висоті. Цей нахил заставляє Німця дивитися на працю, не лише як на чистий засіб до осягнення мети, що лежить поза нею, але також як на саму мету. Для того він має внутрішнє задоволення та неабияку заплату за свій труд, коли праця вповні вдається. Англійський мислитель (Джон Льюке) сказав: «Праця для праці противиться природі.» На те Німець відповідає, що саме найідеальніше є працювати й творити для самої справи. Так зростаються тут люде більше як денебудь внутрішньо з працею. Властивий спосіб їх праці стається тревалим їх життєвим покликанням. Зверхня заплата не все є причиною цього великого віддання праці — лише внутрішня вартість справи. Німецький учитель працює за мірною заплатаю старанно й залюбки,

бо він знаходить задоволення в духовім діланню душі і в аладженню внутрішньої спільності між виховувачем і вихованцем.

Таке розуміння праці ділає на її внутрішній вигляд. Хто дивиться на працю, як на чисте средство, цей старатиметься як найскорше працю покінчити. Цей скоро минатиме при праці все, що не впадає в вічі. Хто однак працює для самої праці, цей доведе її до найбільшої скінчености. Для цього ніщо не буде мале та побічне. Цим вияснюється докладність, старанність та совісність, що є гордоцями німецької праці. Подибується їх у всіх галузях науки та передусім німецькому промислови запевнюють вони загальне признання. Можна на їх працю покладатися. Ніщо не робиться тут поверховно.

Німець лише длятого цінить працю, бо він вкладає в неї свою душу, свою особистість, котру б він хотів виплекати постунами праці. Це було б однак неможливо, коли б він не вів сильного внутрішнього життя та не старався стати повною особистістю. Це становить другий бік німецької вдачі. Її спільна праця з діяльністю, спрямованою в світ довершує щойно загальний образ Німця. Німець має сильний нахил і великий хист до створення внутрішнього життя та до поширення його на внутрішній світ. Цей внутрішній світ має зробити його независимим від зовнішнього світа та його життю доперва надати цінний зміст. Для німецького ідеалу є життя не зносинами з оточенням, лише шуканням самого себе, заглибленням в самому собі, виробленням хисту. Длятого життя не приймається зовні, лише твориться з нутра. Чоловіка позіставляється тут самому собі. Він може опертися, коли цього треба, своїм пересвідченням й своєю совістю цілому зовнішньому світові. Звідси виховання і підкріплення особистости стається найвищою метою для Німця. А досвід історії показує безсуперечно, що в ніякім новітнім народі культурна праця не видала стільки визначних творчих осіб, як у Німців. Згадаймо лише Лютра та Дірера, Лійбніца, Канта та Геґля, Баха та Бетовена, Гетого та Шіллєра!

Нутренність злучена з нахилом, ці внутрішні здобутки на зовні використати і перетворити їх у світ — ця сполука душі та праці надає німецькому духовому життю та німецькій культурі властивий їй, визначний характер. На всіх головних, життєвих полях виступає він із цілою ясністю. Так передусім у справах віри. Німцєви не вистарчали тут зовнішні обряди, ні зовнішнє визнання. Він старався перемінити віру на саму внутрішню справу. Він відкрив ділання Бога на людську душу, котру Він своєю присутністю підіймає та відновляє. Длятого не міг він покоритися при такім пересвідченню зверхнім авторітетам і переказам. Він домагався проти них повної свободи і первісности. Він жадав також наукового оправдання змісту віри перед своєю свідомістю. Так сталася Німеччина краєм реформації, а також релігійної філософії. Вона поділлала своїм намаганням до внутрішности, понад поодинокі церкви, на життєвий лад також иньших народів.

Подібні риси має німецька філософія. Вона не вдоволяється слідженням та збиранням усього зовнішнього та познайомленням чоловіка з його оточенням. Вона рада б духово приблизити світ до чоловіка, переглянути його наскрізь й зробити його вповні духовим майном чоловіка. Це витворило змагання, котре найбільш наглядно представив Гете в своїм Фавсті. Таке змагання може легко запровадити на манівці, однак це ошибки величи, не мализни. Цілість, своїм зрушенням найглибшого нутра й своїм відважним будуванням великих умових світів, піднесла значно загальний стан людського життя.

Значну силу німецької культури становить німецьке виховання. Ледви де инше виступає так виразно німецька вдача. Клясики німецького виховання вчать, що не є головною річчю приготувляти чоловіка до зверхніх завдань, лише його внутрішню скріпити, дати йому осередок, котрий панував би над його власним єством, зробити його самостійним. Колиж це вдасться, то треба сподіватися та на це уповати, що чоловік окажется також у зовнішнім світі спосібним до діла. Це означає будування та творення не зовні до середини, лише з нутра на верх. В тій мисли працювали такі люде, як Пестальюці, Гербарт, Фрибель. Із таким вихованням від нутра душі почавши тісно злучене також глибоке розуміння дитячої душі, вмiлiсть перенестися до неї та відчування її вдачі. З цього то спочування доставляли німецькі робітники багато народам дитячі цяцьки та будуть певно по війні дальше доставляти. І так сталася Німеччина також вітчиною дитячої літератури та дитячих огородів.

Також німецьке мистецтво відповідає оцему поглядові. Вона меньшу вагу кладе на зміслове зворушення, ніж на глибокий та вартісний зміст. Німецька поезія займалася найглибшими загадками людського життя та обробила їх з великим розумінням. Коли в драмі на першiм місци стоїть Шіллер, то в особі Гетого видала Німеччина найбільшого лірика. Однак також німецька народня поезія виказує в своїм багатстві таку сердешність й простодушність, таку сердешну теплоту, що в ній міститься невтратний скарб. Однак найвище внеслася праця німецького мистецтва в музиці. Нове душевне життя твориться тут і найглибші почуття знаходять зворушливий та ублагороднюючий вислів.

Так то цілість німецької культури це без сумніву величезний подвиг. Сполука творення з нутра з будучим діланям на світ, надає їй попри велику ширину також тривке внутрішнє порушення. Це поясняє заразом, чому німецьке життя неоднаково розвивалося в ріжних розділах своєї історії. Раз виступала більше ця, другий раз знов инша сторона. Цей сам нарід, котрий з початком 19 віка був народом поетів і мислителів, обняв з початком 20 провід у техніці та промислі. Із многосторонністю свого змісту звертається німецька культура до цілого чоловіка та хоче його яко мога в його цілім єстві перетворити. Вона не вдоволяється тим, поправити в істнуючiм світі це або те, лише рада б створити світ з новими величами та добрами, духовий світ, і мати в нiм чоловіка. Дятого духові провідники Німеччини відріжняють докладно чисту культуру, як зверхній лад, від правдивої культури, як душевне підняття чоловіка. Цей характер німецької культури спричиняє, що вона промовляє з особливою силою до чоловіка, як чоловіка, та легко переноситься також до чужих народів і чужих часів. Ця спротога надала німецькій культурі, передусім літературі, дуже загальний характер. Вона старалася при своїти собі все чуже та перекладами до себе прилучити так, що воно сталося заразом національним майном. Дятого відкривається кождому, хто познайомиться з німецькою літературою, погляд на всі скарби всесвітньої літератури та тим самим на духове творення цілої людськості. Звідеи найліпше пізнатися з творами всіх народів і часів, котрі мають тривку вартість. На ніяку мову не переведено стільки чужого, як на німецьку.

Значіння німецької культури признає, хотяй поневолі, навіть багачко наших ворогів. Лише вузкоглядні та приетрасні душі думають, що наругами над німецькою вдачою послужать власній справі. Тим завзятіще однак нападається на німецьке політичне життя. Залюбки представляється Німців, як нарід, котрому бракує політичної свободи та котрий зносить панування окремої касти. Німця самого мало вразить цей закид. Чужинець однак

мусить спершу пізнати особливі прикмети німецької вдачі також у тій царині, щоби дійти до справедливого присуду.

Так як в німецькій культурі сходяться всякі напрями, котрі на перший вид собі протирічать, так також є в політичній та соціальній діяльності: З одною боку добровільне підчинення загалови з його метами, що перевиспають добро одиниць, то знов зазначення особистости й індивідуальности. Пригляньмося спільному відношенню та зв'язкові обидвох напрямів. Підчинення загалови, дисципліна і підрядність передівсім, спричиняють закид, що Німці не мають свободи. При тім однак міряться Німців поняттям свободи, котре не відповідає німецькому розумінню свободи. Для Німця свобода не є браком всякого примусу, незалежною спромогою працювати після власного бажання. Противно, вона є для нього більше позитивною величиною, внутрішньою незалежністю, розвитком життя з нутра почавши; переняттям ладу до власної волі, за власну річ й за власну мету. Закон перестає бути для чоловіка гнетом зовні. Він стається власною добровільною діяльністю.

Таке пімання *свободи* є як найтісніше сполучене з поняттям *обов'язку*. Бо обов'язок влучно розуміти, значить також признати, що його не можна зовні накинати, ні грізбою кари, ні приреченням нагороди. З поняття обов'язку лише тоді працюється, коли завізвання та закон перейметься до власної волі й лише задля них самих їх придержується. З цього однак виходить внутрішнє розширення ества, участь у життєвих зв'язках, освободження від малого «я». Само підчинення стається через це ділом свободи та мусить непереривно на ній будуватися. Лише така свобода стоїть у повній супротивности до чистої самоволі. Це є свобода з законом, але проти закона.

Таке пімання свободи та її відношення до обов'язку вияснює вповні, як Німець може піддатися перевиспаючій цілості, не відчуваючи ні гнету, ні нарушення свободи. Бо признання цілості, це діло його свободи, та піде не чується він свободнішим, як при виконанню обов'язку, котрий він переняв до своєї власної волі. Звідси розуміємо, чому поняття обов'язку здобуло таке велике значіння в німецькій життю та длячого найбільший німецький мислитель, *Кант*, був найбільш охочим і найшильнішим голосителем поняття обов'язку. Сполучений з цим визвіл праці від забаганок одиниці причиняється всюди в німецькій праці так до побільшення творчости, як і до внутрішнього піднесення душі. Так передівсім у державнім життю. Держава є для Німця не спільною працею самих одиниць, не самою сполукою, лише незалежною, перевиспаючою цілістю, котра приносить нові величи та добра. І вона підносить внутрішню кожного, хто їй служить. Цей спосіб думання вияснює совісність німецького урядництва. Такий визначний король, як Фрідріх Великий звав себе залюбки «першим слугою» держави та присвячував відповідно до цього всю силу та весь час піднесенню добра держави. Цей спосіб думання дає взагалі німецькій державі сильний зв'язок й животворну душу. Він тільки робить зрозумілим також організаційний хист, котрий Німцям загально признається. Коли б організація була лише зібранням до купи та поладнанням з гори, то нею не можна б було багацько осягнути. Для успіху потрібно, щоби поодинокі члени перенялися метами загалу та ділали після власного настрою та власною силою. Що так в дійсности є, що думка загалу заставляє поодинокі частини до самостійної співпраці, це бачимо на подвигах Німеччини у світовій війні.

Німеччина була першою державою, котра пізнала в *народнім шкільництві* свою задачу та свій обов'язок. В новітніх часах, як відомо, вишло з Німеччини *соціальне законодавство*.

В тіснім зв'язку з цим є властиве німецькому життю цінування індивідуальности, змагання до властивого вироблення індивідуальних життєвих кругів. Воно не дозволило Німеччині статися задеревілою одноцільною державою, а викликало стільки політичних одиниць та дало їм стільки сили, що це хвилево сильно загрозило єдності цілості та Німеччина ледви не розпалася. Однак це змагання, на політичнім полі так непевне, мало дуже благодатний вплив на культурнім полі. Цим усунено всяку одноманітність німецького життя, витворилося безліч осередків, звідки культурний рух захопив цілий нарід. Ріжноманітність німецького життя виступає яскраво перед очі, коли порівнюємо німецькі міста з містами Франції, Англії, Америки. Тут поодинокі пануючі осередки, прочі міста з марною одноманітністю та без власного духового життя. В Німеччині багацько місць саможиттєвого ділання і творення попри політичну столицю держави, Берлін. Міста, з котрих напливають до німецького життя безпереривно нові принуки.

Таке змагання до індивідуального виобрання розтягається також на внутрішнє вибудовання життя. Так була з давен давна розділена громадська праця у цехах і товариствах. Ці товариства мали й мають велике значіння для німецького життя. Також німецькі студенти не люблять іти одною одноманітною масою. Вони мають сильний нахил до творення товариств, з котрих кожне старається розвинути властивий рід. Без сумніву, в цьому є небезпека, а то небезпека штучного відокремлення. Однак попри ці небезпеки не треба забувати о хіснах, котрі повстають з багатства життя при такім роздробленню. Також бачимо, що німецьке право старається пильно, захистити кожного в його заняттю, дати йому як найбільш саможиттєве становище та увільнити його від всякої самоволі. Оскільки більш залежні, наприклад, урядовці, духовники, вчителі, університетські професори в Північній Америці, ніж у Німеччині.

Так бачимо, що також в політичній царині обертається німецьке життя між ріжноманітними сторонами та вимогами. Зрозуміле, що той, хто йому лише зовні придивляється, не бачить ніякого зв'язку та для того не може його зрозуміти, ані достойно оцінити. Хто однак вмів з середини приглядатися йому та побачить його сполучні нитки, цей може знайти в німецькім життю дещо нескінченного, а також невіривного, однак він не заперечить його сили, величі та здібности до подвигів. При тім усе те серед повного руху, повне внутрішніх порушень та великих проблемів. Заразом не панує тут туна вузькість національного відокремлення. Взір найліпших звернень, при повній пошані власного народу, на загаль людськості. Витається приязно кожний нарід, котрий шукає духової сполуки з німецькім бством.

Для того думасмо, що Україна, котра тепер зі свіжою силою підносить та будує власну державу, може одержати від Німеччини та німецького духового життя особливу допомогу. Національне пробудження України не стрінулося ніде з більше радісним привітом, як у Німеччині. Зі сердешною симпатією слідиться тут дальший розвиток нової держави. Німець знає, що інтереси обох народів не стрічаються ніде ворожо. Навпаки багацько є точок, де вони взаємно доповняються та собі пособляють. Коли б з такої спільности інтересів повстали приятельські взаємини обох народів і країв, то було б це корисно не тільки для самих народів, але для загалу європейського життя.

Надіймося, що це сповниться!

Стара й нова Німеччина.

Написав др. Теодор Гойс, Берлін.

Характер всякої державної спілки означається, попри вдачу народу й соціяльну будову, географічним положенням і силами історичної будови. Німеччина, втиснена між Францією й Росією, з недокладними й повитинаними границями, залежала щодо свого узброєння від натиску, який в останніх десятиках літ давався чим раз більше відчувати. Німеччина кілька разів шукала згоди з Францією, але даремне, бо французький народ від 1871 року тримався вперто і пристрасно гадки про відплату. Колиж у 1904 р. Делькасе удалося довести до Entente cordiale з Англією, зросли значно французькі сподівання, а поворот до трьохлітньої військової служби став справжнім алярмуючим знаком.

Від 1890 р. зробилася Франція банкиром великоруського імперіялізму. Німецько-російське порозуміння, яке доволі довго піддержувалося родинними зв'язками династій, захиталося сильно від берлінського конгресу 1878 р., однак його вдалося ще раз направити великим дипломатичним хистом Бісмарка. Та після його мілітарних невдач на азійському сході перехилилася головна сила великоруської експансії на західні границі Росії та на Балкан, і конфлікт здавався неминучим.

Таке було *континентальне положення* Німеччини. Однак політичний вплив цієї держави виходив поза границі Європи. Ще недавно бідний край емігрантів, дійшла Німеччина після свого з'єднання до нечуваного розцвіту й, висилаючи у світ замість людей товари, увійшла через *конкуренцію з давніми панами світового ринку* в непорозуміння й трудне положення. Новим суперником занепокоїлася Англія, особливо з того часу, коли Німеччина зачала будувати *воєнну флоту* для забезпечення своїх берегів. Ані один поважний політик не думав про цілком безглуздий намір напасти на Англію; але Англія лишилася таки занепокоєна і це було понад міру цього, що собі задумала німецька політика: опираючися тільки на таку слабію державу як Австро-Угорщина, стояти самій-саміській в поставі вижидаючої оборони. *Бетман-Гольвег* зробив спробу переломити вал довкола Німеччини й, виходячи з африканських питань, порозумітися з Англією. Однак це вже було запізно.

Підчас війни цілий світ займався легендою про *німецький мілітаризм*. Це була чиста балаканина, оскільки відносилася до величини німецького уоруження, бож це зброєння не було метою для себе, а залежало від натиску сусідніх країв, як це перед війною признав не хто иньший, як сам Льюїс Джордж. Що було в Німеччині «мілітаризмом», відносилось до *державно-правного становища військової управи*. Вона була поза політичною відповідальністю. Монарх покликував державного канцлера і цей був відповідальний перед народнім представництвом за ведення політичних справ; однак військові рішення, підпорядковані під поняття *цісарської головної військової власти*, стояли поза політичними директивами. Це була спадщина пруської історії, що йшла в гору в парі з мілітарними успіхами й не далася убити в окови конституційних гарантій. Вже підчас воєн в 1866 і 1870 рр. приходило до напружень між Бісмарком і генеральним штабом; тепер підчас поширення світової війни витворилася велика прірва й можна сказати, що тут

саме лежить ядро німецької трагедії. Історія дала Німеччині в положенню, яке чисельно з мілітарного боку з гори здавалося розпучливе, в особах Гінденбурга й Людендорфа двох провідників визначного стратегічного талану, які доконували зі слабшими силами все нових неможливих річей так у наступі, як і в обороні. Одначе через те, що не було політичної противаги й правно-політичного підпорядкування під цивільну управу держави, військовий провід став з часом метою для себе самого.

Політичною метою війни могла бути тільки оборона, навіть там, де її ведено офензивно. Коли б було можливо, щоб Німеччина оперлася незломно світовій коаліції, тоді б була вратована і облекшена її світовополітична ситуація: бо тоді зросло б її моральне значіння між державами. *Російська небезпека* пропала, розбилася о німецький мур і розділилася на поодинокі складові частини. Одначе великі військові успіхи звели на манівці навіть широкі не-політичні круги німецького народу й не довели до свідомости про границі власних сил. Правительство не подбало про те, щоб удержати масу у почуттю відповідальности; воно не мало ані крихти талану впливати так на свій народ, як і на чужі народи. Так то під впливом штучної військової опінії витворився цей нещасний стан, що маса народу не прочувала страшної небезпеки на західньому фронті; тим страшніша прийшла тому реакція, коли нагло й отверто треба було признати неминучість зростаючої ворожої переваги.

Що *війна підводними човнами* зломить Англію, в це вірили у Німеччині тільки фантасти; поважні люде числили на те, що вона принесе значну полекшу західному фронтові. Так було зпочатку, але вирівналося, бо *Сполучені Держави Північної Америки* перемінлися у великанську робітню кораблів і воєнних матеріалів. Незвичайного технічного напруження Північної Америки недоцінювалося таксамо, як і душевного впливу цих безпомірних нападів, на які була виставлена Німеччина на цілому світі, не маючи змоги боронитися. Америка змілітаризувалася таксамо енергічно, як рік перед тим Англія, і місяць по місяцеві, не зважаючи на відважні поїздки підводних човнів, відходили на фронт сотні тисяч молодих вояків, коли в Німеччині резерви ставали все менші або роздроблювалися.

Це вже трагічний вплив обставин, що Людендорф так пізно, а потім так нагло й без'умовно рішився запропонувати перемирря. Таким чином нове, ліберально-демократичне правительство князя Макса Баденського, що з початком жовтня 1918 переняло тяжку спадщину Гертлінгових занедбань, не мало вже свободи ділання в заграничній політиці. Воно старалося надати новий, демократичний ритм державному життю при помочі переміни державно-правних і політичних відносин у нутрі держави, одначе ці реформи не могли вже розвинутися. Радикальна переміна воєнного положення підготовила ґрунт деструктивним елементам «Незалежної Соціалдемократії» і, хоч сам фронт держався ще чудово, захитався тил армії, а загальний, безкровний бунт вояків, який розпочали матроси у краю, звалив дотеперішню державну владу. Допомогли тут гроші московських більшовиків, тай організаційні методи перебрала німецька революція від Москалів, але коли тут не дійшло до хаосу, то тому, що урядництво не кинуло свого патріотичного обов'язку, а фронтова армія виконала свій відворот у взірцевому порядку.

Революцію зачали її провідники цілком не в пору: саме від'їхали делегати, щоби переговорювати про завішення оружжя і тільки цілковито достойне поведіння рідного краю могло їм придатися. Тепер вибито їм з рук оружжя переговорів і вони мусіли прийняти саме найгірше. Із цієї історичної вини

революція не може звільнитися, хочби навіть хто казав, що німецька революція була «історичною konieczністю», або що її «зробили».

Однак як це могло статися, що така горда будова, якою була німецька держава, що на протязі чотирьох років виявила нечувану відпорність, скаптулювала майже без бою перед революцією? Чи ж її правні форми, її розділ політичних сил скінчили вже дійсно свою історичну дорогу? Чи може лишилася тільки фасада, що опиралася на спорохнавілих підвалинах?

Так легко ставити питань не можна. Не можна забувати, які геройські вчинки самовідречення й недостатку перебув загал німецького народу, як ослабили його всякі недатки і як також і тут через воєнні зиски та втрати розкололася національна громада, загострюючи соціальні різниці. До цього прилучилися політичні противенства в оцінці заграничного положення, воєнна мета й можливість мира, з'ударення у внутрішній боротьбі, чи війна має принести збільшення автократичної строгости, чи збільшення демократичної відвічальности перед самим собою?

Старий німецький устрій держави був незвичайно складним ладом, у розділі сил твором Бісмарка, виразом його часу та його можливостей. Це була союзна держава, що повстала через злуку німецьких монархій і вільних міст, в якій правительственна власть зосереджувалася в «союзній раді», органі союзних правительств. Провідне становище Прусії виявлялося тут не тільки в тому, що цісарська корона була дідично зв'язана з достоїнством пруського короля, але також в самих умовах державного устрою, після яких найважливіші рішення, військо, податки, господарська політика залежали від згоди пруського представництва. По традиції, а не на основі права, був уряд німецького державного канцлера й пруського президента міністрів злучений в одній руці.

Закони підготовлялися технічно в «державних секретаріатах», це б то в ресортових урядах, що були наче частинами уряду канцлера. Звідси вони переходили до союзної ради. Але що тут не розходилося о самостійні державні міністерства із правом ставити внесення, то законопроекти мусіло перебирати за свої представництво одної із союзних держав. Практично виходило на таке: Державні секретарі були іменовані уповноваженими союзної ради, а їх праці, заки прийшли перед союзню раду або державний парламент, були вже під нарадами пруського державного міністерства, яке їх, як треба було, приймало або відкидало. Прусія мала отже в дійсности в своїх руках провід державних справ. Які ж мусіли бути з цього конвенції?

Пруська держава зробила безперечно найбільше для оснований єдности німецької держави, але позатим стала вона головним двигачем німецького розвитку через господарський розвиток і зріст людности. Внутрішнє ж напруження вийшло з цього, що *устрій і виборче право* Прусії мали цілком иньший характер, ніж у державі і в переважній частині союзних держав. Тут загальне й рівне, тайне й безпосереднє виборче право, у Прусії посередні й явні вибори, збудовані на податковій основі. У Берліні засідали побіч себе, для Прусії й держави, два парламенти з цілком відмінним партійним угрупованням, у державі з перевагою лівиці, у Прусії із значною консервативною більшістю, і перед обома парламентами тойсам політик однаково був відповідальний. Очевидна річ, що політичний провід стрічався з перепонами та що ці перепони, які виходили з боку Прусії, відчувалися болюче иньшими союзними державами. Не помагало тут нічого те, що Прусія поставила взірцево фінанси, адміністрацію, комунікацію.

Зробити добру згоду між Прусами й державою, це був від багатьох літ чисто політичний проблем німецького розвитку. Деякі спроби відразу не вдалися, бо консервативна велика земельна посілість, на якій державному співробітництві опиралася значна частина пруської історії, не хотіла здати позицій, які перебрала в спадщині по предках. Міщанство набирало чим раз більшого соціального й економічного значіння, робітничий рух гуртував маси, але у пруському трьохкласовому соймі обі ці групи були недостатньо заступлені, або майже цілком не були заступлені. Розв'язка цього питання стала незвичайно актуальна під час івни, бож війна, що засуджує на смерть синів усіх соціальних клас, це великий демократ. Консерватисти ляглися, що правда, й називали це злочином, що під обради ставиться внутрішні справи, коли на границях держави лютує війна, одначе зв'язку між заграничною й внутрішньою політикою не можна розірвати. Несправедливість пруського виборчого права мусіла відчуватися як великий тягар, і канцлер Бетман-Гольвег зрозумів, яке велике значіння мало б його усунення для моральної концентрації народу. Король Вільгельм II прихилився до його погляду і літом 1917 р. проголосив торжественно волю правительства завести також у Пруссії рівне виборче право й зреформувати вищу посольську палату, так звану «палату панів». Минув рік і більше, а обіцянки не сповнено готовим ділом; правительство, побоюючись розв'язати сойм, не потрафило виявити успіхів супроти впертої завзятости консервативної більшости. Здавалося, що рух за реформою в Прусах безнадійний та що нема вже ніякого виходу, а обурення або глуха резигнація витворювали літом 1918 р. настрої, який затемнився ще більше від часу невдач на західному фронті.

Не можна сказати, щоб настрої між народом був *протимонархічний*. Противно: Цісарь Вільгельм своїм поведінням з початку війни скріпив своє становище в народі. Маси народу склонювалися до того, щоб забути деякі незручні промови, які монарх виголошував після своїх перших соціально-політичних виступів, а соціально-демократичні провідники розвивали під час війни програму «соціального цісарства». Зміна наступила щойно тоді, коли після Бетмана-Гольвега консервативно-анексіоністичний елемент узяв перевагу також і в особистому оточенні монарха: промови цісаря дістали тепер закраску, яка цілком не гармонізувала з офіційною політикою згідливости державної управи. Військова романтика побіди змагалася тут з тверезою й повною відповідальности потребою мира: особистість цісаря визначалася завсіди дивною мішаниною сильних жестів, патріархальної самосвідомости й поважної релігійности. Завдання, перед яким поставила його історія, перед яким він сам поставився, переходило його сили. Коли монархія виявляє собою вроджене звання провідника народу, то він його не мав. У боротьбі між політичним й мілітарним проводом він заховувався в дійности пасивно; ця пасивність усунула його менш-більш так, що він вкінці стався предметом історичного рішення.

Німецька держава терпіла на тім, що не мала політичного проводу. Автократичні й демократичні елементи поборювали себе. Бісмарк панував над обома, але після нього зачався заколот. Цісарь був за мало визначний, щоби бути переконуючим провідником для образованих верстов і для робітничого стану, демократія ж річево не була ще розвита для великої політики. *Німецька держава мала, що правда, поступовіще виборче право, як усі иньші західні демократії; одначе парламент, що вийшов з цього вибору, мав по правді мало сили й обмежувався на словесну критику, ухвалювання податків, вироблювання законів, але був далекий від всякої езекутиви та цілком без*

впливу на обсаду провідних місць. Цісарь іменував і усував канцлерів і державних секретарів після власної гадки, союзна рада мала вступне й кінцеве рішення в справі законів, у самому парламенті був змісл для політичної сили замало вироблений, партії стояли побіч себе у ворожому суперництві так, що жадна з них не виробила собі провідного становища, а більшість витворювалася тільки принагідно, на означений час і для означених завдань при зміннім угрупованню. Щойно підчас війни, коли надто виразно виявилася недостача волі в державному проводі, зросло в парламенті почуття відповідальности власти — і ліві партії, разом з католицьким центрум, злучилися в більшість, літом 1917 р. Тоді то і кілька місяців пізніше в падолисті, коли Гертлінг заняв місце канцлера по Міхаелісі, зроблено, ще несміло, спроби парламентаризації німецького державного правительства: соціяльна демократія лишилася ще, не зважаючи на свою силу, поза комбінацією. З початком жовтня наступила рішуча зміна, «міщанська революція» під проводом князя Макса, баденського престолонаслідника. Мета була ясна: *парламентарна форма правління англійської монархії*. Цісарь згодився на те, хоч може йому було нелегко, відступити від гадки про вище Боже посланництво, що з власної волі покликє собі відповідних слуг. Він згодився також на знесення військової верховної власти, це б то на те, що надалі військо мало бути не державним апаратом *попри* політичну відповідальну управу, а мало бути їй підчинене, на її послуги.

Ці радикальні зміни мали зв'язати сильніше правительство й народ і, прийняті до конституції, забезпечити заразом політичну управу перед військовими побічними правительствами. Питання про цісаря стояло спершу ще на дальшому пляні; навіть соціяльна демократія, хоч у засаді республіканська, не думала ще тоді, скинути саму монархію. Під впливом Вільзонових нот приймалося поволі переконання, що після зречення цісаря з престолу корона може бути забезпечена для його дванацятилітнього внука. В рішучих днях цісарь виїхав до головної ставки й ухилився в такий спосіб від переговорів, підтримуючи через те непевність положення, аж до часу, коли нагло *розрухи у Кілю* знайшли відгомін на півдні й скинено *Vimельбахів із баварського королівського престолу*. У питанню про цісаря журилися, щоб з усуненням або ослабленням цісарства не скріпилися партикулярні тенденції: баварська революція вже перед відповіддю увільнила від династичних клопотів.

З незвичайною силою довершилася в кількох днях доля німецьких княжих родів; вони уступили із сцени, щоби зробити місце тимчасовим революційним правительствам. Зачалися погані часи ферменту, бо робітничі й салдатські ради, що всюди захопили власть, рідко де потрапили панувати при допоміг річево-морального авторітету, а вживали сили, проти якої так гостро виступали. Боротьба серед соціялістичних груп паралізувала управу країв і держави, бо замість цього, щоби правити державою, аж до січня велися завзяті внутрішні спори в управі державою: соціялісти більшости голосували за воєнними кредитами й через те були виставлені на гострі напади з боку меншої групи радикалів. Вони, з'єднавшись літом 1917 р. з «буржуазними» групами для спільної мирової політики, зреклися буцім то клясової боротьби. Безперечно, вони не бажали собі революції; одначе як тільки вона настигла, вони стали на її чолі, щоби недопустити до гіршого. Одначе, хоч маса народу стояла за ними, вони потребували багато часу, щоби своїм «незалежним» товаришам у державній управі (три проти трьох) показати рішачу силу не партійно політичного, а загально відповідального правительства. Це дуже

відбилося на Німеччині: вона потерпіла на власному достоїнстві супроти заграниці і на консолідації своїх господарських обставин. Повторився російський образ: боротьба демократії проти диктатури з низу, *національне зібрання проти системи рад*.

Одначе вкінці вдалося таки врятувати демократичну гадку конституанти проти всіх затій і замахів і вибрати національні збори на основі найширшого виборчого права (мушин і жінок понад 20 років). Вони репрезентують сьогодні суверенність німецького народу, а їх першим чином мусіло бути створення на зверх і у внутрі правних властей. Бож правительство рад «уповноважених» мало супроти ворогів дуже малий авторитет і то тим менший, що їх признання в рідному краю було в високій мірі недобровільне. Головним завданням конститууючого парламенту, що зібрався у Ваймарі, було ухвалити *нову конституцію*: одначе перш усього треба було поставити голову держави й кабінет.

Соціяльні демократи більшости вийшли із виборів найсильнішою партією: не було сумніву, що вона поставить в особах *Еберта* й *Шайдемана* тимчасового президента держави й президента міністрів. Сам кабінет зложився із соціально-демократичних, міщансько-демократичних і католицько-демократичних послів; праві партії і «незалежні» на лівниці лишаються, як і в старому парламенті, в опозиції і поза парламентарним складом кабінету. Завданням цього правительства буде здобувати собі рішучо, крок за кроком, авторитет супроти задрости «рад» і неспокою з боку заводових революціонерів, а тоді скріпиться теж його становище супроти заграниці.

Одначе праця над конституцією стрічається вже тепер з великими труднощами, бо *революція усунула династії, але не знесла кордонів поодиноких союзних держав*. Усюди в Прусії, Баварії, Віртембергії і т. д. повибирано установчі зібрання, всюди там є міністерства, що претендують на владу, і хоч говориться, що ваймарське зібрання «суверенне», його свобода волі зв'язана сьогодні вже домаганнями поодиноких вільних держав. Ці хотіли би і на будуче брати в який небудь спосіб безпосередню участь у державному правительстві й опираються тому, щоб принести в жертву революції свої історичні права, все одно, чи їх закреска більш соціалістична, чи міщанська. Одноцільною державою Німеччина не може стати також наслідком теперішнього великанського історичного нещастя; оскільки вдається обкромити занадто великі вимоги партикуляризму поодиноких держав через поширення центральних інституцій, це рішиться в найближчих місяцях.

Велике значіння матиме це, що *австрійські Німці мимо заборони Ст. Жерменським миром злучаться скорше чи пізніше з новою німецькою республікою!* Держава національностей старої Габсбурської Монархії стала жертвою світового потрясення; показалося, що вічно молода гадка народу виявилася в нашім поколінню сильнішою, ніж історична держава. Австро-Угорщина зробила багато для культури своїх народів; але нитка, що їх зв'язувала, розірвалася, повстають нові держави, відірвані національні меншости відходять самі до більшого матірнього коріння свого народу. Це відноситься і до Поляків, і до Українців, до Південних Слав'ян і до Італійців, це відноситься таксамо і до німців. Німецька Австрія не може так з політичного, як і з господарського боку існувати сама для себе; вона прилучиться до Німеччини і тим вимаже війну з 1866 р., що вилучила її з «Німецького Союзу».

Хтож може сьогодні ставити гороскопи для будуччини Німеччини, коли ми стоїмо під натиском дуже насильного версальського мира. Набли-

жаються роки недостатків, бід і праці. Одначе бідність і праця, а не посідання багатих сирових засобів, зробили Німеччину великою й могутю, пильність, здатність, вправність і освіта. Це капітали, яких не можна знищити. І коли думаємо про вихід із тяжкого лиха цього часу, то маємо надію, що вони оживуть на ново.

Ціли сільського оселювання.

Написав проф. Др. М. Зерінг.

Коли Німці ішли в похід 1870 року, щоби вибороти свою єдність та независимість від французької гегемонії, були вони сільським народом. 26 мільонів мешкало в громадах, які числили менше ніж 2000 мешканців. 13 мільонів мешкало в більших місцевостях. Потім під понукою побіди наступив цей розріст міст і мійського хазяйства, який тревав аж до 1914 року. Від вісімдесятих років устала еміграція, яка загнала багацько мільонів до нововідчинених областей західної Америки. Ми навчилися вивозити товари замість людей, сталися моряками та розвинули промисел, якого розвиток можна порівняти лише з північно-американським. Так зросло німецьке населення від 1871 до 1914 р. на 67 мільонів, а цілий приріст плив до міст. 26 мільонів сільського населення з трудом удержалося на своїй висоті. До міст, які числили понад 2000 мешканців, належало в 1871 р. 36,1%, в 1910 р. 60% загального числа населення; до великих міст, які не мали більше як 100 000 мешканців, належало в 1871 р. 4,8%, в 1910 р. 21,3%. На п'ятох Німців отже є тепер найменше трьох міщан і один мешканець великого міста. Вже із цього видно штучність розвитку. Він опирався на невидимій державі, яка обгортала цілий світ та навертала земні скарби всіх околиць до німецьких портів у такій мірі, що німецький підприємчий дух і справність високовшколеного робітництва створили перевиснаючими успіхами рід торговельного панування. Рішучо помножилися в цім часі також плоди німецької землі, але вони не відповідали ніяк потребам мійського населення. Щорічна надвишка привозу харчів для людей, звірят і рости зросла щодо ціни на звиж 2 мільярди марок. Рівновага між хліборобською та промисловою продуктивністю затратилася. Хліборобство само попало в зависимість від заграниці. Більше ніж половина згаданого привозу складалася з паші та штучних погноїв. Навіть щодо найважнішої творчої сили, людської праці, було наше хліборобство залежне від заграниці. Бо справдішна утеча зі села обезлюдила область великих дібр на схід лінії Ельби, так що в багацько округах тепер менше мешканців, ніж у 1871 році. Великі хліборобські хазяйства дістали в заміну чужих мандрівних робітників, яких скількість та успіхи на кожний спосіб не були достаточними. Перед війною було це майже пів мільона Українців і Поляків — не багацько менше від половини всіх зайятих у великім хазяйстві робітників. Лише поміч чужинців уможливила загально ще інтенсивно хазяйнувати. Але більшість великих дібр з браку людей далеко відстала від технічно можливої найбільшої скількості земних плодів. Це саме відноситься до переважної частини селянських великих хазяйств, з яких складаються нижносаксонсько-фрізійські краї довкола Північного Моря та підальпейські краї, а які також на сході грають головну роль по великих добрах. Там творять вони 69%, в цілій Німеччині 51% хліборобської землі. Можна длятого сказати, що мабуть половина німецької

рілі за мало вивінувана в робучі сили та не є в силі власними засобами достаточо продуктивно хазяйнувати.

Штучний та непевний в будучности був наш розвиток на промисловий вивозовий край також ддятого, бо він опирався на хвилевих відносинах світового хазяйства. Швидко відчинення при помочі залізниць дотепер майже незаселених частей світа спричинило це, що через кілька десятків літ панував надмір дешевих сирівців і харчів на середньо-европейських ринках, а найсильніший попит за промисловими товарами в кольоніяльних областях. Але вже довго перед війною ці відносини гасли, коли скінчено перше обсаджування тих областей та осягнуто всюди границю корисних умовин продукції, та коли молоді суспільности перейшли по більшій часті до обробітки власних сирівців при помочі високих охоронних мит.

Передовсім повстало величезне політичне небезпеченство зі зросту непропорціональности між числом нашого населення і малою власною творчістю рідної землі. Вивозовий промисл, мореплаводство та заграничні підприємства могли дати поплатну працю великій часті народу лише так довго, як довго признавано всюди Німеччину за рівнорядного міжнароднього члена та учасника світового хазяйства. Через відчинення кольоніяльних областей однак повстали народні хазяйства та держави, які розпоряджали річевими та особистими силами цілих частей світа. Із цього виросо почуття переваги, яке ставало у чимраз більше разячій суперечности до цього власне права рівноправности та не хотіло терпіти конкуренції чужого. Світові держави, які повстали з воєнних здобич, але ніколи ненаситні, злучилися разом проти занадто сильних держав европейської середини, яких старий простір заселення своєю малістю обіцуював союзній війні певний успіх. Вони поділили поміж себе ті області політичної депресії, яких доси не могли досягнути, наче б на світі були лише Англіїці, Москалі, Французи та Американці, та поробили всі приготування до спільної поневолюючої війни, яку потім викликав сараєвський морд і загальне мобілізування Росії. Ціль цієї війни міг би тепер навіть найбільший сліпець добачити. Не розходилося о те, щоби знищити «автократичне правительство», представника «мілітаризму», але о те, щоби вилучити шильний та спокійний німецький нарід із ряду рівноправних держав та відновити стару грабівничу політику, яку колись так успішно провадив Людвик XIV в союзі з Англією. Хто міг би ще під впливом ганебних і вимушуючих умов перемирря вірити в союз народів, який був би чимось більше, ніж охороною та прикрасою насильства над народами европейської середини? Формальна рівність права не дає ніякої охорони перед брутальним визиском політичної та хазяйської переваги світових держав. Так мусимо від початку зачинати та при цім числити на себе самих.

Побіда ворогів змінила за одним ударом усі життєві услів'я нашого народу. Із Льотарингією та Горішнім Шлезьком мають нам видерти три чвертки добуваного заліза та одну четверту частину добуваного вугля. Одинокий до власної землі прикріплений промисл, найвеличавіший зі всіх, підтинається цім. Тепер можуть великі держави диктувати ціни за всі майже сирівці, які ми переробляємо, та за харчі наших міст, приписувати нам условини нашого істновання — і то без всякої перешкоди. Бо наш одинокий природний монополь, який міг би нам дати деяку охорону перед таким визиском, знищила французька ацексія німецького Ельзасу з його багатими покладами вапня (калі). При тім війна пожерла нашу передвоєнну зброю, нашу фінансову силу нищать воєнні довги, воєнні податки та данини в натураліях. Після пляну зруйнував ворог наші заграничні підприємства та заміряє заграбити

саме так нашу флоту, як і наші колонії. Розуміється, можемо надіятися, що мозольною працею відновимо одну частку заграничних зносин. Однак нема для нас иньшої широкої дороги, яка б могла запровадити до дійсного нового скріплення, як ця, на яку ми ще перед війною — лише під натиском короткозорих класових інтересів занадто боязко — вступили: колонізація власної землі. В иньший спосіб не можемо дати можності заняття та доробку бодай великій частині цих багатьох мільонів, які тепер остануть по містах без заняття, як лише в цей, що як найвидатніше вихіснуємо не цілком розвинені ще помічничі джерела хліборобської землі. Ми мусимо знов стати-ся більше хліборобським народом і децентралізувати наші оселі. Що ми стратимо на зовнішнім блиску життя, зискаємо на здоровості тіла та душі, на внутрішній силі та спокійнім безпеченстві національного життя. Ми привернемо та мусимо привернути рівновагу між промислом і хліборобством, спроваджувані дотепер з заграниці земні плоди уміркованої полоси виробляти у власнім краю і то робучими силами власної суспільности.

В осередку цієї задачі стоїть масове закладання нових самостійних т. є працюючих для збуту, елястичних і працюючих машинами селянських хазяйств, які хазяйнують силами власної рідні. Малі селянські хазяйства розпоряджають пересічно два до чотири рази стільки робучими силами на одиницю поверхні, ніж середні або великі. Вони дають також посередно хліб далеко більше людям через ремесло та промисл, бо вони найбагатіше вивіновані, так у службу, так і в худобу, надіб'я та будинки. Длятого лише за їх помічю буде також можна перепровадити бажану децентралізацію промислового населення. Побіч малих селянських хазяйств гуртується всеюди легко та, відповідно до попиту, високо-стояче сільське робітництво, бо такий хліборобський устрій відчиняє кожному діяльному змогу осягнути економічну незалежність. Самостійне мале селянське хазяйство мусить передовсім длятого бути на взір хазяйства колоністів, бо воно виявилось технічно найпродуктивнішою формою, яка помалу все більше а більше забирає місця всім иньшим, і то у всіх культурних краях. Вона лучить хазяїна та робітника через комунізм рідні в спілку однакових інтересів, якої силу лучности та однакості у визначуванню мети не можна б осягнути ніякими, хочай би це раз так рафінованими методами платень, ані навіть продуктивними товариствами. Замилувана старанність праці на полі, яке можна докладно оглянути, елястичне допасовання до умов продукції, які часто міняються від кусника землі до кусника, дають змогу малому селянському хазяйству, добувати з одиниці поверхні найбільше плодів у ростинах і звірятах. Потреба лише добре зорганізованої, дотепер головно у східній Німеччині але дуже недокладно, поуки, попертя широко закровоною державною продукційною політикою та доповнення стоварищеннями, щоби родинне хазяйство використало всі технічні здобутки. Протягом найблизчих двадцяти літ буде треба витягати з землі подвійну скількість поживи. Це можна осягнути загальним переходом до інтензивного хазяйства зі сильним раленням, змінюючи плоди. А цей перехід не можна в иньший спосіб перепровадити, як закладанням соток тисячів малих селянських хазяйств. Повніще використання в великих хазяйствах спеціальних машин має мале значіння напроти старанности праці, яка рішає в інтензивнім хазяйстві та не має ніякої переваги при раленню. Однак чисте родинне хазяйство не надається до кожної землі. Цілком тяжка земля вимагає більше елястичности від цієї, якою розпоряджає звичайний осадник і більшого оборотного капіталу. Там відповідне місце для інтензивного середнього та великого хазяйства. А на відворот на легкій землі

відповідна звичайно більше екстензивна праця на більшому просторі. Однак ці більші хазяйства мусять розміститися по людних селах й поміж ними, коли мають розпоряджати певно потрібними здібними робучими силами. Так є метою, вже із чисто продукційно-технічного огляду, не цілковите зрівнання, лише створення мішаного, хоча більше вирівнаного розділу майна.

Із таких розважань постав мій плян оселювання, на який згодилися вже союзні правительства по докладних нарадах зі всіми інтересованими кругами та центральними властями¹⁾. Розходиться наперед о розбудову існуючих сільських громад, коли вони не осягнули вже великого числа населення, як в областях малих хазяйств над середнім і горішнім Реном з його допливами, у Франконії і Турингії. Цій задачі служить право купна перед иньшими існуючих уже всюди добродійних підприємств оселювання, для хліборобської землі о 20 й більше гектарах. Після записок о розмірі зміни посідання можна припускати, що при помочі права купна перед иньшими протягом найблизчих двацяти літ збереться около 4 мільйони гектарів урожайної землі в тій цілі, щоб на ній закладати малі селянські посілости та робітничі оселі. Однак у німецькій державі є ще великі простори, які дають досить місця для закладання багатьох тисяч нових сільських громад. Наука та техніка вказали певні дороги, щоб ці величезні багна та пустки перемінити в урожайні поля, луки, пасовища та огороди. В великій частині їх відводнюється а, де потреба, заосмтрюється їх у наводнюючі урядження. Так само в великій частині обробляється їх машинами, але в малій управляється самостійними осадниками. Як звісно, лежать великі високі багна головню над рікою Емс і Везера, у східній Фрізландії, в Ольденбургу і т. д., до них прилучуються великі пусті області в діювіяльних високих і пустих околицях, які тягнуться від Шлезвіг-Гольштайну через Лінебурський степ аж до голяндської границі. Низовими багнами переповнена майже ціла північна Німеччина; перед брамами Берліна лежать десятки тисячів гектарів найліпшої землі ще майже без ужитку. Найменше мільйон людей може знайти своє багате удержання на багнистих і пустих просторах, яких до тепер не управлявано.

Новий закон дає публичним підприємствам для оселювання сильні зарядження, щоб такий неуправлений край набути в дорозі вивласнення. Тут ширше примінюється вже в 1915 р. союзною радою признане правило, що ніякий власник не має права задержувати неуправлену землю, яка надається під управу. Забирає її загаль і дає власникови відшкодовання лише за доходи, які мається з неї при несправленім стані (через вихіснування торфу, опалове хазяйство і т. д.).

Дальше треба заселювати малолюдні хліборобські простори в округах великих дібр. Більше як дев'ять десятих частей управленої поверхні всіх хліборобських великих хазяйств німецької держави лежать на схід від Ельби та в переходовій області в середній Німеччині (провінція та союзна держава Саксонія, Ангальт, Бравншвайг). Під історичним оглядом це рівночасно клясичний кольонізаційний край Німців і область колишньої панщини. Бо від покінчення селянської кольонізації при кінці 14 віку підбивало собі лицарство селян і скривдило їх так щодо волі, як щодо первісного стану посідання. Також по знесенню панщини в часі приготовань до визвольних воєн проти Наполсона I забрано селянам ще величезні простори через реакційне законодавство, яке наступило по закінченню цих воєн, і через відшкодовання землею за панцизніні обов'язки, що повстали на підставі пу-

¹⁾ В останній хвилі мали, на жаль, піднести протест два південно-німецькі правительства, які не одержали на час запрошення.

бличного насильства. Цю історичну несправедливість хоче новий закон на-
правити. Він має на меті заселити третю часть загальної поверхні великих дібр
в кожному величезнім заселюванім окрузі, що маються потворити. В цей спо-
сіб буде можна розпоряджати в певнім часі 2,1 міліонами гектарів землі,
що надається під управу, в цілях заселювання і то по низькій ціні, яку пред-
ставляє ця земля, як часть великих дібр без огляду на надзвичайну звизжку
цін, яка повстала через війну. Щоб уможливити так сильне зарядження без
шкоди для продуктивних інтересів та щоб послужитися при відбудові ні-
мецького народнього хазяйства самими дідичами, збирає закон власників
великих дібр у публичні автономні інституції, так звані стоваришення для
достави землі. Вони обов'язані доставляти землю добродійним заселюючим
підприємствам відповідно до попиту за цю дешеву ціну. За те віддано їм
однак також орудування примусовими средствами, які передбачує закон:
право купна перед иньшими та передовсім вивласнення. Для їх політики
набування землі та вивласнювання дає закон певні правила, які пильнують
цього, щоби полишилися взірцеві під хазяйським і соціальним оглядом зразкові
добра, а для оселеньчих цілей щоб забирано в першій мірі такі, які осо-
бливо екстензивно або зле загосподаровані, які набули воєнні доробкевичі,
які служать за предмет спекуляції, які належать до лятіфундій і т. д.

Дальші приписи стараються за гладку спільну працю стоваришень для
достави землі та добродійних підприємств для оселювання. В Новій Мархії,
на Переднім Поморю та Шлезьку видали поважані дідичі з найліпшим успіхом
відозви та поставили запити, щоби спричинити добровільну віддачу потрібної
для оселювання землі. Так являється слушною надія, що перебудова земель-
ного устрою на сході відбудеться без великих терть. Оселенцям не буде браку-
вати радісної помочі дідичів, без якої тяжко обійтися.

Державні домени мусить все по упливі найму продавати оселеньчим
підприємствам по особливо дешевій ціні (вартість доходу з виключенням
воєнної кон'юнктури), коли їх удержання як великого хазяйства не лежить
у публичнім або народньо-хазяйським інтересі. Заселені вчисляються до цієї
третьої части землі, яку мається доставити. Саме так приватними особами
позакладані оселі без посередництва добродійних оселюючих підприємств і
ці майбутні великі простори, які віддадуть дідичі на рахунок надзвичайних
віддач майна, які мається наложити.

Коли закінчиться ціле діло, буде мати велике хазяйство дідича ще все
дуже велике значіння, буде становити десь одну четверту часть загальної
хліборобської поверхні на сході, замість як до тепер дві п'ятих частей, в деяких
сторонах, як у Меклембургії, ще значно більше. При цім позіставші добра
будуть лежати між людними новими або розбудованими старими оселями
та будуть могли спроваджувати звідтам робучі сили, яких їм до тепер бра-
кувало.

Коли б кольтонізація не наступила, то великі хазяйства або збанкрутують
з причини майбутнього відсутства мандрівних робітників із Польщі, яку
ми піднесли до державної самостійности та власного народнього хазяйства,
або, що в багацько випадках означало б те саме, були б змушені перейти до
цілком екстензивного хазяйства.

На колишніх дідичівських просторах знайде знов щасливі життєві усло-
вини по крайній мірі міліон людей як члени незалежних селянських родин.
Дальші сотки тисяч будуть виробляти в промислових підприємствах річі
потрібні для нового заможного сільського населення. Малі та середні міста,
які до тепер на сході разом із великими майнами безнастанно підупадали

щодо населення, розвинуться наново. Підчас коли рівночасно зцентралізовані гурти людей розтрусяться на садкові міста, вирівнюється з великою користю для обох противенство між містом і селом.

Ухвалений союзними правительствами закон проти недостачі помешкань, який в рівній мірі відноситься до міста та села, дає комісареві для мешкальних справ далекосяглі повновласти щодо доставки землі під будову та будівельного матеріялу. Дорожняний фонд у висоті 500 мільонів марок має допомогти побороти труднощі, які повстають для оселювання з теперішньої дорожні будівельного матеріялу. Управи поодиноких держав доставлять дешеве дерево із публичних лісів. Заповіджено новий розділ шкільних тягарів в цей спосіб, щоб не обтяжувано, як дотепер продукуючих людей сільських округів у користь спотребляючих людей у містах. Важне доповнення знаходить мешкальний закон у постановах обговореного тут закона про сільське оселювання в тім напрямі, що можна наложити обов'язок на громади та дідичівські округи відступити часть землі на удержання робітників до висоти одної двадцятої части цілого поля. Цю землю винаймається стало занятим сільським робітникам або в иньшій спосіб використовується для цілей їх домашніх хазяйств. Громади зі свого боку можуть зайняти таку землю в дорозі примусового найму або примусового вивласнення. Мабуть багацько робітників послужиться цею нагодою, бо існує дуже загальне бажання, щоби звільнити жінку та діти від примусової праці поза домом та задержати її для власного домашнього хазяйства та для дуже високо продуктивної праці у власнім огороді та коло малих звірят. Робітники одержують добру нагоду, з якої скористає багацько, щоб видвигнутися до повної економічної незалежности.

Кооперація у Німеччині.

Написав Др. Август Міллер, бувший міністер.

У ніякому краю на світі не поширилася кооперація, абсолютно взявши, так сильно, як у Німеччині. Пропорціонально до числа населення *данська* кооперація трохи перевиспатиме німецьку, *швайцарська* кооперація приблизно дорівнюватиме їй. Впрочім однак нема ніяких європейських країв, в яких можна б було ствердити бодай лише приблизно саме такий розвій кооперації, як у Німеччині. *Англія* має, що правда, перевагу в одній кооперативній галузи над Німеччиною, а це в споживчих спілках. За те однак дуже слабо розвинені в Англії всі иньші роди кооперативних товариств. Цю перевагу, яку має Англія через свій сильніщий рух споживчих спілок, Німеччина більше ніж вирівнала сильним розвитком головно своєї хліборобської кооперації. Вона стоїть з цього боку попереду всіх країв.

Після урядової німецької кооперативної статистики було 1 січня 1917 у Німеччині 38 405 зареєстрованих кооперативних товариств проти 33 657 в році 1913. Рік 1913 уживатиму все до порівняння, бо це був останній рік покою, а воєнні події, розуміється, не осталися без впливу на кооперацію. Із цих 38 405 спілок було 19 966 кредитових спілок, 2784 хліборобських і 676 ремісничих спілок для сирівців. Статистика виказує дальше: 480 товариств для кунна товарів, 1832 спілок для ремісничих праць, 704 спілок для хліборобських праць, 22 спілки для спільної доставки машин і приладів, 157 ремісничих магазинових спілок, 660 хліборобських магазинових спілок, 1101 ремісничих спілок для сирівців і магазинів, 24 хліборобські спілки для

сирівців і магазинів, 524 продуктивних спілок, 4051 хліборобських продуктивних спілок, між цим 3476 молочарських спілок, 198 горалень, 215 кооперативних товариств винарів, 143 спілок для плекання та продажі пільних й огородових плодів. Крім цього було ще 585 годівляних спілок, 2415 споживчих товариств, 1543 мешкальних і будівляних спілок і 581 всіляких спілок, яких не можна помістити в повизчій поділі кооперативних товариств, що опирається на їх безпосереднім крузі задач.

Повизчі числа однак не обнимають ще всіх німецьких спілок. Побіч зареєстрованих спілок, які тільки може урядова статистика обчислити, є ще кілька тисяч незареєстрованих спілок. Вони виконують свою діяльність як вільні товариства або подібні стоваришення, які передбачує громадянське право. Однак більша частина цих незареєстрованих спілок, це менші спілки, про які можна й не балакати; крім цього опісля буде поданий огляд діяльності поодиноких великих кооперативних союзів, а у цих бере участь також добра часть незареєстрованих спілок. Правда, великі кооперативні центральні союзи не обнимають зовсім усіх зареєстрованих спілок так, що взагалі неможливо обняти статистично хазяйське значіння всіх спілок, які існують у Німеччині. Однак визначні спілки знаходяться або в урядовій статистиці, або в статистиці кооперативних союзів. Всього на всього існуюватиме у Німеччині дійсно трохи понад 40 000 спілок всілякого рода, яких число членів не можна докладно статистично означити. Обчисляється однак кругло $6\frac{1}{2}$ мільйонів членів кооперативних товариств. Коли візьметься під розвагу, що кожний член цих спілок репрезентує майже без виімку одну рідню, та припуститься, що рідня складається пересічно з чотирьох голів, то цих $6\frac{1}{2}$ мільйонів членів спілок обнімало б 26 мільйонів людей, отже приблизно 40% німецького населення. Це обчислення однак не цілком певне, бо багацько осіб є членами більше ніж одної спілки. Багацько хліборобів належить не лише до одної кредитової спілки, але також ще до одної або більше інших хліборобських спілок; деякі члени споживчих товариств є членами будівляних спілок, почасти також кредитових спілок, або хліборобських чи ремісничих спілок. Чим ширший та всесторонній кооперативний рух, тим більше мусить бути, очевидно, число подвійного членства. Ми не знаємо, як воно велике, однак воно виносить певно багацько соток тисяч.

Щоби дати змогу загального перегляду хазяйського значіння німецької кооперації, розкажемо тут дещо про обсяг та діяльність найвизначніщих родів спілок. Понизчі числа взяті з річних звітів великих кооперативних союзів. Вони обіймають лише одну часть кооперативної діяльності, але, як уже згадано, головну часть, бо великі та сильні спілки майже без виімку належать до кооперативних союзів. Наслідком війни прийшло до деяких змін так у кооперативних звідомленнях, як також і в діяльності кооператив. Наводжу дпятого числа за 1913 і за 1916 р.; 1913 був покоєвим роком, про який маємо цілком певну статистику; в воєнній році 1916 статистика часто недокладна. Помимо цього однак буде також інтересно навести результати з 1916 р., бо вони дають змогу розглянути розвиток кооперації у Німеччині в часі війни. Зачну від кредитових спілок. Число кредитових спілок зросло з 19 300 в році 1913 на 19 863 в році 1916. В 1913 р. здали звіт 17 564 спілки, в яких було згуртованих 2 588 500 членів. В 1916 р. подало звіт 17 819 спілок з 2 569 200 членами. Оборот, прихід і розхід разом взятій, виносив у 1913 р. 28 560 303 000 марок, в 1916 р. 42 000 853 000 марок. Це величезний зріст, який спричинило вчасти воєнне хазяйнування, вчасти також природно позбавлення вартости грошей. В 1913 р. уділено кредиту у висоті 6 947 145 000 марок,

в 1916 р. у висоті 6 601 389 000 марок. В 1913 р. виносили актива кредитових спілок 5 406 203 000 марок, в 1916 р. 6 877 989 000 марок. Спілкові належитости членів виносили в 1913 р. 366 180 000 марок, 1916 р. 363 117 000 марок. Наведені тут числа показують, яке величезне значіння мають кредитові кооперативи у Німеччині. Це банки малих людей, селян і ремісничого середнього стану. Тому що кредитові кооперативні союзи гуртують поодинокі спілки округів у центральні спілки, ддятого завдяки широко розвиненій кооперації має змогу навіть найменший селянин користати з банкового конта.

Ремісничі спілки для сирівців і магазинової продажі, як також *товариства купців для купна товарів* мають з природи річі далеко менше значіння. Підчас війни однак вони щодо числа помножилися. На жаль, звідомлення власне про цей рід спілок дуже недокладне так, що статистика не виясняє розміру, до якого дійшов їх інтерес в часі війни. Їх число зросло з 1088 в 1913 р. на 1819 в 1916 р. Дохід з продажі сирівців і шівфабрикатів виносив в 1913 р. 110 180 000 марок, в 1916 р. 70 880 000. Дохід з продажі магазинових спілок за товари, які доставили члени, виносив у 1913 році 38 475 000 марок, в 1916 р. 38 000 300 марок. Ремісничі продуктивні спілки не мають великого значіння. Їх число зменьшилося з 537 в 1913 р. на 526 в 1916 р. Дохід спілок з продажі товарів зріс однак з 22 338 000 марок у 1913 р. на 35 689 000 марок у 1916 р. Спілки для ремісничих праць, то б то спілки, які виконують спільно які небудь праці для ремісників, напр. спілки, в яких столярі можуть давати своє дерево краяти та гиблювати, розвивалися також підчас війни добре щодо числа, з 1504 в 1913 році на 2017 в 1916 році. Про їх дохід дає статистика так недокладні дані, що я не буду про те що небудь подавати.

Дуже важні *хліборобські закупові спілки*, яких статистика в 1913 році начисляє 12 184, між якими однак є майже 10 000 спілок, що є рівночасно щадничими та позичковими товариствами, отже лише мимоходом займаються купном хліборобських продуктів. Статистика за 1916 р. згадує тільки про 2418 закупових спілок. Це однак чисто закупові спілки, щадничих і позичкових товариств в цьому числі лише дуже небагато. Дохід з продажі доставлених товарів виносив у 1913 році 290 570 000 марок, у 1916 році 315 351 000 марок. Дуже важний рід спілок — це молочарські спілки, яких діяльність, що правда, підчас війни дуже сильно ограничило державне хазайнування молоком і товцями. Задача молочарських спілок полягає в цім, щоб зібрати в однім окрузі молоко від селян та годівників товару, та або перерабляти його на масло, або збірними ладунками доставляти його до міст, де його споживається як свіже молоко. Молочарська кооперація цвите високо в цих околицях Німеччини, в яких головню управляється молочарське хазайство. Число цих спілок зросло з 3410 в 1913 році на 3472 в 1916 році. До цих спілок доставлено в 1913 році 2 881 577 000 літер молока, за які заплачено 256 989 400 марок. Крім цього осягнуто ще в цім самім році за молочарські продукти 61 мільонів. Та підчас війни ці числа значно спали. Доставка молока виносила в 1916 році лише 323 591 000 літер, за що заплачено 72 138 000 марок. Крім цього зібрано за молочарські продукти 14 596 900 марок.

Споживчі товариства — це рід спілок, який передовсім виконує свою діяльність по містах. Вони скуповують гуртом харчі, щоб їх знов деталічно відпродувати членам. Багацько споживчих спілок крім цього уладило пекарні, різні та інші заведення для виробу харчів. У великих німецьких містах виносить оборот поодиноких споживчих спілок багацько мільонів

марок. Ця кооперативна форма має ще велику будуччину. Нею послуговуються головню робітники, низчі урядовці та люде з середнього стану, коротко люде з малим доходом, для домового хазяйства яких важно, купувати як найдешевше товари, але також по змозі нефалшовані та з повною вагою. Розуміється, що наслідки війни мусіли сильно вплинути передовсім на цей рід спілок. Загальний брак товарів і брак харчів мусіли зменьшити оборот цих спілок щодо скількості. Але в статистиці це не виявляється, бо грошева вартість товарів природно підвишилася наслідком підвижки цін. Крім цього однак збільшилося значно у війні також число членів споживчих спілок. Статистика начисляє в 1913 році 2417, в 1916 році 2412 споживчих товариств. Число їх членів зросло з 2 114 700 у 1913 році на 2 689 902 в 1916 році. Оборот виносив у 1913 р. 644 869 000 марок, а в 1916 р. 740 578 000 марок.

Наведені тут числа освітляють краще ніж довгі слова успішність і значіння всіляких спілок, які є у Німеччині діяльними. Спільною прикметою всієї кооперативної діяльності є те, що вона дає змогу членови спілки щадити. Чого він тільки не жадає від своєї спілки: чи старається вона для нього за харчі, насіння, машини, чи продає молоко, масло та збіжка, чи дає кредит потребуєчому, чи виконує для ремісника праці, яких він не може зробити в своїй малій ремісничій робітні, що має небагацько машин, — то все запобігається, щоб член спілки не попав у руки приватного спекулянта, який, що правда, також може зробити те саме, що робить спілка, але при тім кермується бажанням зиску. Спілка є завсіди власною робітнею, власною крамницею, власним банком членів спілок; надвижку, яку вона осягає, звертається членам; вона не визискує членів, лише бачить свою мету в цім, щоб як найліпше та найдешевше обслуговувати поодинокого члена. Кінцевим результатом є зміцнення цього члена в боротьбі за хліб насущний. Ніде не виявляється це виразніше як на впливі, який мала хліборобська кооперація у Німеччині на хліборобів. Коли перед вибухом світової війни німецькому хліборобству все ліпше поводилося й його доходи зростали, його довги зменьшались, коли прогнано лихву зі села та коли хлібороби були охоронені перед обманом при купні насіння, штучних погноїв й інших предметів, яких треба в хліборобстві, то було це в добрій часті заслугою діяльності хліборобських спілок у Німеччині. Їх діяльність не можна оцінити так високо, якби належало, таксамо як не можна так високо як слід означити їх значіння для розвитку цілого хліборобства у Німеччині. Це, що подаю дальше, близче ілюструє головню хліборобські спілки. Воно опирається на звідомленнях кооперативних центральних союзів.

Німецький дух індивідуалістичний, відокремлення відграють у Німеччині велику ролю та спричинюють, що не все лише діється те, що найвідповідніше. Це показується також при огляді творення союзів у кооперації. Успішна діяльність спілок залежить від цього, щоб вони не стояли відокремлені, лише противно сповняли свої задачі в рамках великого союзу. Бо союз контролює діяльність спілок річевими ревізіями, які приписує закон. Союз спмагає їх радою та ділом, він впливає творчо та повчаючо на спілки, він має засоби на це, щоб поставити назад на ноги ці спілки, що попали хвилево в скруту. Крім цього однак означає для багатьох спілок приналежність до союзу те саме, що для поодинокі особи значить приналежність до спілки. Всі союзи потворили центральні каси, центральні спілки для купна та продажі, гуртовні закупові спілки та подібні інституції, в яких заспокоюється спільно усі хазяйські потреби злучених спілок і зводиться до одной центральної точки. Так мається користи великого банку, великого купця, великого продуцента.

Хазяйські центральні, получені з союзною організацією, це один із головних засобів, щоб зробити спілки сильними в конкуренційній боротьбі з приватною торгівлею та приватним капіталом. Власне ці центральні каси, центральні спілки для купна та продажу дуже сильно розвинули у Німеччині кооперативні союзи й кожна спілка, яка прилучується до союзу, може користати з цих інституцій. Мимо цього є ще багацько тисяч спілок, які стоять осторонь від союзної організації та тратять ті користи, що їх могли б мати в противнім випадку. Крім цього однак існують також у середині союзної організації розломи. Для більшої частини спілок існують всілякі союзи, почасти дуже малого значіння, та лише поволі і з часом здобувають великі центральні союзи все більше ґрунту. Мені неможливо наводити тут усі центральні союзи. Це також непотрібно, бо більша часть, мабуть $\frac{9}{10}$ великих і сильних спілок належить до якогось одного з великих центральних союзів, які розтягають свою діяльність по всій Німеччині. Таких центральних союзів є п'ять. Це загальний союз кооперативних німецьких заробкових і хазяйських спілок, генеральний союз сільських спілок для Німеччини, державний союз німецьких хліборобських спілок, центральний союз німецьких споживчих товариств і головний союз німецьких ремісничих спілок.

Найстаршою організацією є *загальний союз німецьких заробкових і хазяйських спілок*, який заложено вже в 1864 році. Це головна організація, яка обіймає мійські спілки. До нього належать 966 кредитових спілок, 277 споживчих товариств, 75 ремісничих спілок і 205 будівляних спілок. Головне значіння цього союзу лежить в його кредитових спілках, які мали в 1917 році 578 573 членів. Їх оборот виносив 2 515 959 000 марок. Вони обслуговують головню купецький та ремісничий середній стан, але в деяких містах вони прибрали банковий характер, який надає цим спілкам майже схожість до банкових інституцій.

Хліборобські спілки поділені на два великі союзи. Найстарший *генеральний союз сільських спілок для Німеччини*, який має свій осідок у Берліні та повстав у 1877 році. Цей союз розвиває широку діяльність. Він ревізує поодинокі спілки, заспокоює їх літературні потреби, має б'юро правної поради, асекураційний відділ і виховує (функціонарів) урядовців спілок в окремих приготавляючих курсах. Велику грошеву централю цієї організації створено в хліборобській центральній позичковій касі. Крім цього існує окремий відділ, що централізує торгівлю товарами. Центральна торгівля товарами у цім союзі спочиває головню на 13 торговельних інститутах, які упорядковано по провінціям. Оборот центральної позичкової каси виносив у 1915 році 4530 мільонів марок. Щадничі та позичкові каси мали оборот у висоті 1878 мільонів марок, оборот товарами виносив 53,3 мільонів марок. Центральна каса для заводових спілок цього союзу мала 391,8 мільонів марок обороту. Існуючі провінціоньні торговельні центральні осягнули 398 мільонів марок обороту. Головню торгівано штучними погноями, пашою, насіннями, опаловим матеріалом та збіжем. Відпродуючі спілки цього союзу, з яких 71 здало звіт, виказують підчас війни значний упадок у вартості купна товарів, який упав на 2,3 мільони. Вартість спроданих виробів вискочила за це із 7 мільонів марок у 1913 році на 27,6 мільонів марок у 1916 році. 294 молочарських спілок переняло 190 мільонів літер молока, за яке плачено пересічно 12,72 феників. Попри те є ще спілки винарів, броварові спілки, спілки для зужитковання худоби, для молочення, для сушення картоплі та електричні спілки. За далеко завело б поодинокю розповідати про їх висліди.

Многосторонність хліборобської кооперації виявляється в кожному випадку вже цим коротким переглядом.

Найбільший союз хліборобських спілок це *державний союз німецьких хліборобських спілок*, який також має свій осідок у Берліні, а założено його в 1883 році. До державного союзу належить 27 центральних кас, які досягнули в 1916 році загальний оборот у висоті 23 258 557 000 марок. Всіляких центральних спілок гуртується в державнім союзі 62. До нього належить 11 641 кредитових спілок, 2341 спілок для купна та продажі, 2260 молочарських спілок і 2741 інших спілок. Щадничі та позичкові каси досягнули 6 866 310 000 марок обороту. Вони закупили товарів за 59 985 000 марок, а продали виробів за 15 576 000 марок. Вартість купна товарів спілок для купна та продажі виносила 166 486 000 марок, переважно штучних погноїв, паші та насіння. Молочарські спілки заплатили членам за куплене молоко 206 307 000 марок. Прочі спілки досягнули 678 717 000 марок загального обороту.

Також державний союз німецьких хліборобських спілок отворив багацько спільних інституцій в подібний спосіб, як попередно згаданий союз. Він має виконати свою задачу так через заспокоєння кредитової потреби своїх членів, як також через купно найрізномордніших предметів для хліборобського вжитку та зужитковання хліборобських продуктів.

Оба інші великі центральні союзи — це *головний союз ремісничих спілок і центральний союз німецьких споживчих товариств*. Оба ці кооперативні союзи виконують свою діяльність по містах. Перший обнімає всілякі ремісничі спілки, останній споживчі товариства. Головний союз має багацько центральних кредитових спілок, яких оборот виносив у 1915 році 1187 мільонів марок. Злучених з ним 435 кредитових спілок досягнуло 3760 мільонів марок обороту. Крім цього належать до головного союзу ремісничих спілок 3 центральні закупові спілки, 277 спілок для сирівців, різних ремесел, 28 спілок для виконування праць, 44 спілок для магазинів і продажі, 88 продуктивних спілок, 77 спілок для купна товарів, 3 магазиніві спілки та 60 інших спілок. Ці спілки обслуговують найрізномордніших ремісників. Нема мабуть у Німеччині ніякого ремесла, яке б не було через свою кооперативну організацію зв'язане з головним союзом і не користало із цієї організації, щоби остоятися в конкуренційній боротьбі проти великого капіталу. Природна річ, що ремісничі спілки не можуть у промисловій конкуренції зробити ремісника так сильним, щоби він дорівнював велико-капіталістичному розвитку. Перевага великих підприємств за велика, щоби зробити це можливим. Але всі обсерватори хазяйського життя у Німеччині одної гадки, що завдяки ремісничій кооперації змогли поодинокі ремесла здобути собі свою власну хазяйську область, в якій вони також даліше могли існувати як самостійні ремісники мимо велико-капіталістичного розвитку.

Центральний союз німецьких споживчих товариств обнімав у 1917 році 1112 спілок із 2 200 781 членами. В цьому числі була одна велика закупова спілка, яка виконувала свою діяльність як кооперативний центральний інститут для купна товарів. Оборот виносив 726 609 000 марок, із чого 107 737 000 марок іде на рахунок великої закупової спілки. У всіляких продуктивних відділах споживчих спілок та в їх великій закуповій спілці вироблено власних товарів вартости 185 122 000 марок.

Короткий нарис цілої кооперації у Німеччині не може оперувати чим іншим, як числами. Ці числа дають самі вже образ великого значіння, яке має кооперація для робітників, ремісників і хліборобів. Однак щоби їх добре оцінити, треба взяти ще до помочі фантазію та представити собі, в який спосіб

опановує висказана числами діяльність спілок інтереси поодиноких та інтереси загального хазяйства. Певно не за багацько сказано, коли головню про німецьких хліборобів твердиться, що мабуть нема ні одного з них, який би в якійнебудь формі не брав участі в кооперації, не мав користей з кооперації та не завдячував кооперації більшої самопевности існування. Що хлібороб лише б не задумав, чи він сіє, чи оре, чи жне, чи молотить, чи годує худобу, чи продає худобу, кожна з цієї діяльності сполучує його з якоюсь кооперативною формою. Хліборобська кооперація незвичайно різнородна, вона доставляє ремісничі прилади, плуги, бороши, електрику, машини до молочення, парові плуги. Можна спроваджувати через спілку всілякі штучні погної, насіння та всі інші помічні средства хліборобського хазяйства. А коли хлібороб зібрав тяжкою працею жниво, коли його худобу вже можна різати, коли він провадить молочарське хазяйство та хоче збути молоко й масло, то все знов спілка є йому в тім помічною. В ніякої приватної особи не потребує хлібороб позичати грошей. Його кредитова спілка дає йому завдатки в цих часах, коли він нічого не збирає. Вона береже йому його хазяйство та його власність, недопускаючи, щоби він попався в руки лихварів. Так то кооперація є вірним приятелем і помічником німецького хлібороба; вона є підпорою, на яку він може спуститися; средством, яке дає йому змогу вийти побідно з боротьби за існування. При цім цей вірний помічник безкорисний, бо єство кооперативної праці полягає на сполучі спільного інтересу виконання корисних та конечних спільних задач. Вона побудована на солідарности, ідеї загального добра та спільности інтересу. Через це має вона сильну та не до зрушення підставу, яка являється з бігом часу сильнішою від усіх інших хазяйських уряджень або приватних підприємств, які роблять кооперації конкуренцію.

Соціальна політика й професіональні спілки в Німеччині.

Написав Павло Умбрайт, Берлін.

Те, що поза Німеччиною знають про Німеччину, обмежується в суті річі на знання військових і промислових відносин у Німеччині, які, як це показалося у цій світовій війні, викликали проти нас у світі більше страху й недовірря, ніж поважання й любови. Одначе побіч цих боків нашої держави, з котрих один покінчив своє значіння наслідком революції, а другий наслідком більш соціалістично закрашеного суперництва народів стане ще благодаттю для людства, були ще й деякі інші боки нашої нації, на які заграниця дотепер не звернула уваги або мало що зважала. Инакше була б думка про Німеччину цілком инша від тої, з якою стрічаємося підчас цієї війни.

Хоч це виглядає суперечно, була Німеччина, не зважаючи на свій мілітаризм і індустріалізм та на претенсії вищих пануючих клас, все таки краєм *соціальної політики* і коли не ініціатором у цім напрямі, то бодай провідником. Рівночасно була Німеччина краєм наймогутнішого *робітничого руху*, признаним провідником *соціалістичного й професіонального інтернаціоналу*.

Цю суперечність поясняється супротивністю сил, які вирости й виявилися на ґрунті високо розвинутого господарського життя й демократичного

виборчого права до парламенту та перейшли на скрізь їхні умови існування. Так то військова й промислова держава опинилася під могутим впливом робітничого руху й хиталася через те у внутрішніх кризах між виїмковими законами й соціальними реформами. Та сама реакція, що в 1878 році переслідувала соціальну демократію виїмковими законами, була вже в 1879 р. присилувана, для успокоєння великих мас робітництва, виступити з *законом про соціальне забезпечення*, який поставив Німеччину на чолі соціальної реформи. Ціле промислове робітництво забезпечено при допомозі асекураційного примусу *від недуги, випадку, нездібности до роботи й старости*; пізніше зачислено ще сюда рільних робітників і частину підприємців та приділено *забезпечення сиріт та охорону матерів*.

В 1912 році було забезпечено 14,1 мільйонів людей проти недуги, 28,4 мільйонів осіб проти випадку і коло 17 мільйонів осіб проти нездібности до праці, старости й випадку смерті. В тому році виплачено відшкодування: хворим 397,8 мільйонів марок, потерпівшим од випадків 168,9 мільйонів марок і інвалідам 205 мільйонів марок. Видатки були покриті 421,3 мільйонів марок вкладок забезпечених, 479,8 мільйонів марок вкладок роботодавців і 54,8 мільйонів марок додатку з боку держави. На *служачих* наложено 1912 р. теж примусове забезпечення, яке забезпечує їм платню на випадок нездібности до роботи, вислуженину та ренту вдовам і сиротам.

І коли Німеччина в області забезпечення робітників і служачих займала відтоді не тільки провідне місце, але з заведенням примусу забезпечення навіть зразкове місце, то і на полі *охорони робітників* виявляла вона завжди поступовість. Уже в 1869 р. переведено заборону праці дітей до 12 року життя по фабриках, 6 годинний робочий день для дітей до 14 року і 10 годинний робочий день для молодіжці по 16 рік життя. В 1870 р. заведено обов'язково фабричні інспекторати. 1891 р. розширено границю охорони дітей по 14 рік, переведено для жінок, що працюють по заводах, 11 годинний день праці й заборону нічної служби, заведено охорону породіль і признано союзній раді право означувати для нездорових ремесел максимальну висоту праці. Дальше оголошено окремі санітарні приписи для пекарень, цукорень, дротярень, шкляних гут, фабрик цикорій, цукроварень і цукрових рафінерій, гамарень, дергалень у ткальнях, вугляних, цинкових і олов'яних копалень, фабрик тютюну й фосфорових сірників, молочарень і заводень для стерилізації молока, алькалічних фабрик, фабрик одягів і білизни, друкарень і ливарень черенок, фабрик акумуляторів, цеголень і фабрик огнетревалих матеріалів, фабрик консервів і томасової жужелиці, підприємств, небезпечних для селезінки, млинів, фабрик гумових виробів, каміньоломів і різьбарень, гут, малярень, гостинниць і шинків як також для отворених крамниць; ці приписи відносилися вчасти до улагодження льокалю, машин і знарядів, вчасти до заняття персоналу, а вчасти до тривання роботи й мінімум відпочинку. В р. 1900 зрівняно моторові варстати з фабриками, а в 1903 році видано далекосяглі охоронні приписи щодо промислової роботи дітей у не-фабричних підприємствах. Цього ж року законом заборонено виріб трійливих фосфорових сірників. У 1908 році переведено десятигодинний час для жінок у підприємствах, що мають принайменше 10 осіб, і заборону нічної служби та бодай 11 годинний відпочинок, а в 1911 р. видано окремі охоронні приписи щодо домашньої служби.

Що правда, всі ці розпорядки треба було виборювати силою від пануючих сил, нераз проти опору підприємців, і фабричні інспекторати мусіли провадити витревалу боротьбу за признанням цих охоронних законів. I

разом з тим, як державна власть під напором підприємців старалася все на ново обмежити політичну й професійну свободу рухів робітничої класи законами, судом і урядом, була вона змушена з огляду на агітацію робітництва й публичну оцінку поставити межу свободі виразу з боку підприємців. В антагонізмі між робітничим рухом і державною владою повстало й розвинулося німецьке соціальне законодавство, і сам *Бісмарк* заявив свого часу в парламенті: «Якщо б не було *соціалдемократії* й не було людей, які б її боялися, тоді ми не мали би *соціальної реформи!*»

І коли це показує найкраще, що німецька робітничка класа брала найдіяльнішу участь у соціальному законодавстві, то також і це певно, що охорона робітників у Німеччині не стояла по заді інших країв. Правда, в деяких краях був уже зроблений початок щодо максимуму робочого дня мужеських робітників, коли німецький промисл опирався ще проти цього поступу. Однак це були краї із слабо розвинутою промисловістю, в яких переведення охорони робітників виявляло ще багато недочотів. До певної міри слушно можна було вказати на те, що такі важні реформи належало б перевести й забезпечити на основі міжнародньої умови, щоби соціально нерозвиті держави не здобули переваги на світовому ринку.

В дійсності виявилось в 1890 р., коли Німеччина зачала переговори про *міжнародню охорону праці*, що тільки дуже мало держав хотіло згодитися на зобов'язуючі умови та що побожні бажання, які виявила міжнародня *конференція* в Берліні *в справі охорони робітників*, нічим не вийшли понад тодішній стан законодавства в справі охорони робітників у Німеччині, а переважно лишилися далеко поза тим. Тай при міжнародніх умовах, які заключено від 1901 року при допомозі міжнароднього уряду праці у Базелі, розходилося завсіди о реформи, які у Німеччині були вже заведені.

Коли приглянемося успіхам німецької охорони робітників на основі статистики промислового контролю, то можемо із вдоволенням сконстатувати, що Німеччина на цім полі не має чого соромитися в порівнянні з другими державами. 311 582 підприємств із приблизно 7,3 мільонами робітників були в 1912 р. під державним промисловим доглядом, а 170 117 підприємств із 6,1 мільонами робітників було зревізовано. Що правда, німецьке робітництво могло ще багато закинути переведенню охорони робітників і його домагання виходили далеко поза те, що вже осягнено. Однак таксамо енергійно боронилося воно проти цього, щоби поступ свого рідного законодавства в справі охорони робітників робити залежним од міжнародньої основи. Воно знало добре, чому так робило. Це ж означало би звільнення темпа німецької соціальної політики, бо через те відпав би як успішний чинник цей робітничий рух, якому треба завдячувати більшість усього того, що осягнено.

Коли тут говоримо про німецький робітничий рух, то маємо найперше на гадці цей політичний рух, що виявляється в формі німецької *соціалдемократії*. Соціальна демократія заангажована подвійно в німецькій соціальній політиці. Позитивно вона допомогала при її творенню в парламенті, негативно примушувала вона державу давати соціальні реформи тим більше, чим більше відмовляла їй довіря робітничої класи й критикувала її розпорядки в цім напрямі. Відомо, що ця партія майже завсіди відказувалася законів, хоч допомогала при їх творенню, бо, на її гадку, ці закони або не йшли доволі далеко, або були зв'язані з приписами, ворожими робітництву. Вона опозицією забезпечувала собі право підганяти державу до дальше йдучих реформ.

Одначе соціяльна демократія була завсіди тільки тим одним боком робітничого руху, що принципіально заперечував капіталістичну державу й змагався заступити її соціялістичним ладом. Другий бік, це *професіональні спілки*, які мають завдання, поправляти положення робітників уже серед сучасного суспільного устрою. Вони були з соціяльно-демократичною партією в тісному зв'язку, підпирали її, а вона підпирала їх.

Професіональні спілки — це заводові союзи робітників і служачих для господарських і соціяльно-політичних цілів. Вони гуртують робітників в організації, виховують їх у напрямі пізнання власного господарського положення, наповняють їх духом побратимства й клясовим почуттям і приучують їх до спільної боротьби проти роботодавців. Для боротьби вони вживають страйку, замкнення місця праці й бойкоту. Вони змагають до поліпшення умов праці, передусім через скорочення робочого часу й підвищення заробітної плати, до признання рівноправности робітників при робочих угодах та до колективного означення умов праці через тарифні умови. Крім цього вони впливають на забезпечення своїх господарських здобутків при допомозі соціяльного законодавства щодо охорони праці й стараються використати для себе законодавство через своє співробітництво при їх переведенню.

Соціяльно-демократичні професіональні спілки згуртували перед війною в 48 союзах *понад 2,5 мільйонів членів*, між ними коло 225 000 жінок. Вони мали в 1913 році разом 82 мільйони марок річного доходу й близько 80 мільйонів розходу, як також загальний маєток у висоті 88 мільйонів марок. Вони удержували багато допомогівих інституцій, почасти з боевою метою, почасти для заспокоєння соціяльних потреб, на що в 1913 р. видано разом 47,8 мільйонів марок. З того припадало 16,6 мільйонів марок на страйкові заповоги, 13,5 мільйонів марок на підповоги для хворих, 0,7 мільйонів марок на покриття переносин, 0,9 мільйонів на підповоги покாரаням, 0,4 мільйонів марок на правну поміч, 0,4 мільйонів марок підповоги у випадках смерти і 1,3 мільйонів марок на заповоги у наглих випадках. Вони видають дальше власні спілкові часописі, які висилалися членам переважно безплатно, й мають власні бібліотеки, нічліжні доми й посередництва праці.

Професіональні спілки розпадаються на місцеві товариства, повітові або обласні групи й союзи. Уповноваженія союзів, зглядно їхніх центральних виділів дуже широкі, особливо в області змагань про заробітну плату й тарифні умови, де не можна зробити нічого без їхньої згоди. Місцеві товариства всіх союзів одної місцевости творять разом спільні *професіональні картелі* для переведення льокальних завдань. Вони уладжують спільні заїзди, посередництва праці, справочні б'юра й *робітничі секретаріати*, а також *спілкові доми*, займаються виборами до соціяльно-політичних заступництв і разом з партією беруть участь в освітніх інституціях і опікуванню молодіжжю. Перед війною було в Німеччині 800 професіональних картелів з 2,3 мільйонів членів; вони удержували 232 справочні бюра, 112 робітничих секретаріатів з 204 урядовцями й 83 власних спілкових домів.

Головна діяльність професіональних спілок присв'ячена поліпшенню й забезпеченню умов праці для робітників. Деяке поняття про цю діяльність дає нам статистика *зарібкового руху й страйків*: в 1913 р. було 7372 зарібкових рухів без страйку з 965 537 учасниками, 2173 страйків з 177 594 учасниками й 427 виключень з 71 389 учасниками. Із тих рухів покінчилося 9209 або 92,8% повним або частинним успіхом. Осягнуто для 324 794 осіб разом 695 194 годин скорочення робочого часу, а для 915 972 осіб 2 021 552 марок

підвищення тижневої плати, крім цього дальші поліпшення для 434 819 осіб. Дальше недопущено для 4903 осіб до 18 970 годин побільшення робочого часу і для 25 883 осіб до 43 590 марок зменшення плати в тиждень, а також до інших погіршень для 44 894 осіб. Вкінці заключено 5403 тарифних умов для 735 521 осіб. Це все були успіхи одного-одніського року. Від 1890 до 1913 року було загалом 33 344 випадків боротьби із 3 688 640 учасниками, з яких 53,9% покінчилися успішно, 21,3% в часті успішно і 22,7% безуспішно. Успіх цієї боєвої тактики виявляється в цьому, що вдалося на місце 11 і 10 годинного часу, який в 1890 р. був іще загальний, добитися 9 годинного робочого часу й підвищити плату за годину з 25 до 30 феників на 50 до 90 феників.

Дальшим успіхом є признання професіональних спілок загальним представництвом робітництва й заключення *тарифних умов*, які заступають односторонній порядок праці, приписаний роботодавцем, обосторонною умовою. В 1913 році було для професіональних спілок 10 866 тарифних умов для 133 712 підприємств з 1 282 315 робітників. З цього було 8840 місцевих тарифів, 2016 повітових і 10 державних. У цих тарифах були умови щодо тривання роботи, висоти плати, оплати за надгодини, нічної й недільної служби, речинців вповідження, справочних б'юр і роз'ємних органів. Умовлені умовини праці випередили значно державне урегулювання. Коли законодавство впроваджує максимальний робочий день тільки виїмково для муштин у шкідливих здоровлю підприємствах, удалося професійним спілкам для більше як 40% учасників скоротити літній робочий час, а для 66% зимовий робочий день на 9 годин і низче цього, і майже цілком усунути довший як 10 годинний робочий час. В області платень удалося переперти плату за годину від 45 феників і вище цього для 78,4% фахових і 50% нефахових робітників. Це було перед війною; з того часу піднеслася, очевидно, висота плати значно відповідно до дорожнечі. Тарифні умови мають велике, загальне народно-господарське значіння, яке виходить далеко поза поодинокі заводи. Вони виявляють собою частину робочого ладу, що виріс із самоуправи інтересованих і покликаний перетворити ціле робоче право. На місце свобідної робочої умови між особами стає колективне регулювання організаціями роботодавців і робітників. Найблищим завданням законодавства буде збудувати робоче право на цих нових основах.

Від 1890 р. мають німецькі професіональні спілки централю, *генеральну комісію професіональних спілок*, яка має за мету заступати загальні інтереси спілок перед законодавством і адміністрацією, піддержувати малі союзи в агітації, підпомагати в нещастю ці спілки, що ведуть боротьбу й удержувати спільні інституції. Вона веде загальні *статистики* про силу й успіхи професіональних спілок, про зарібкові рухи й страйки, про картелі професіональних спілок і робітничі секретаріяти, про тарифні умови й соціально-політичні уладження; вона видає вістник для освіти й інформації своїх служачих; вона утримує *центральный робітничий секретаріат* в осідку державного уряду обезпечень і багато повітових робітничих секретаріатів при вищих урядах обезпечень для оборони домагань робітників; вона уладила *соціально-політичний відділ* для збирання й використання соціально-політичних матеріалів; вона уладжує професіональні *научні курси* для функціонерів професіональних спілок і робітничих секретарів; вона вкінці організує професіональні конгреси, конференції в справі охорони будівельних і домашніх робітників, уладжує в міру потреби виставки охорони робітників і вироблює проекти законів, меморіяли й петиції для законодатних тіл.

Генеральна комісія, це отже соціально-політична централь професіональних спілок і її вплив на соціальну політику був уже чималий перед війною. Її широко закрової агітації удалося недопустити в 1899 р. до ухвалення т. зв. кримінального пропозиція; їй треба завдячувати охорону домашніх робітників, коли знова законний десятигодинний час праці для жінок був плодом боротьби крімичавських ткацьких робітників. І перед війною розвинула генеральна комісія широку відпорну акцію проти виїмкового законодавства, яке державне правительтво під покривкою поборювання терору плянувало проти професіональних спілок. Війна перепинила виконання цих реакційних замірів.

Підчас світової війни стали німецькі професіональні спілки до послуг оборони краю. Вони з'організували власними силами публичну поміч вояцьким родинам і власними коштами опіку над безробітними, брали участь в опікуванні раненими й інвалідами, виступали безнастанно за успішним урегулюванням народнього виживлення й займалися приготуваннями до демобілізації й переходової господарки. Їх енергічна й безінтересовна діяльність, їх жертволюбивість і фахове знання придалися незвичайно обороні держави й спричинили те, що не тільки в самих правительствених сферах, але також між міщанськими партіями, а навіть між самими роботодавцями забулися їхні давніщі упередження та пересуди. Деякі союзи роботодавців заключили з професіональними спілками робочі союзи для спільної праці в опікуванні над безробітними й воєнними інвалідами, а правительтво пристало на знесення багатьох ворожих спільництву приписів державного закона про товариства й промислового закона. Воно покликувало на наради представників професіональних спілок, а військові управи старалися завести тарифні умови при військових доставах. При заведенню помічної служби удалося професіональним спілкам переперти поважні забезпечення в користь робітників і застерегти всюди міродатний вплив заступникам професіональних спілок.

Коли в Німеччині останньої воєнної осені старий режим уступив місця парламентарному правительству, мали професіональні спілки це вдоволення, що другого предеідателя їхньої генеральної комісії покликано до ведення ново зорганізованого *державного уряду праці*. Першим його ділом був розпорядок про обов'язкову *допомогу безробітним* на час демобілізації й переходової господарки. Одначе парламентарний режим тривав тільки один місяць. Пролетарська й вояцька революція в листопаді поклала йому кінець. На його місце прийшла рада народніх уповноважених з обох соціалістичних партій, яка попри заключення перемирря перевела цілий ряд важних соціально-політичних реформ, між ними *цілковиту свободу коаліції, преси, товариств і зборів, усунення всіх виїмкових законів* для сільських робітників, державних служачих і урядовців, як також домашніх служачих і служби. Він запевнив також уведення *осьмогодинного робочого дня* з 1 січня 1919.

Підчас цього *професіональні спілки* не ждали бездільно й що вони осягнули, це теж не менш важне. Вони заключили з найважніщими союзами роботодавців, перед усім з великими промисловцями, колективну умову, яка забезпечувала їм для цілої держави ось які концесії:

1. признання *професіональних спілок*;
2. *цілковиту свободу коаліції* для робітників і служачих;
3. занехання всяких аліментаций з боку жовтих стоваришень ломистрайків;
4. заключення тарифних умов у всіх заводах;
5. негайне заведення *осьмогодинного робочого дня* в усіх підприємствах;
6. відповідне *урегулювання плати* при помочі взаїмного порозуміння;
8. заведення

робітничих комітетів в усіх підприємствах із принайменше 50 робітниками або служачими; 9. запровадження *роз'ємних комісій і урядів для умов*; 10. зобов'язання всіх роботодавців *приняти всіх учасників війни* на ті самі місця праці, на яких працювали перед війною; 11. установа спільного центрального відділу союзів роботодавців і професіональних спілок для спільного полагодження *переходової господарки*.

Ця умова, яку признало нове народне правління, забезпечує віднову німецького господарського життя від шкідливої боротьби й запевняє на завжди вплив професіональних спілок на розвиток народного господарства. Ніколи ще до тепер не потрапив робітничий рух дійти на цілій лінії до таких успіхів, які здобули собі німецькі професіональні спілки в цій умові. Цей успіх завдячують вони своїй довголітній боротьбі, не менш також своїй діяльності в напрямі упорядкування господарських обставин при допомозі умов. На німецьких *професіональних спілках* видно, як то робітнича кляса потрапила упертою енергією й розважністю дійти до теперішньої сили!

Мистецтво та прикметна праця.

Написав Фріц Гельваг.

Для розвитку німецького промислу мало наукове виховання молодих техніків, інженерів, хемиків тривкий наслідок. Коли Німці за кілька століть зрівнялися промислово з західними державами, які були їх випередили, ба навіть тамтих перегнали, то причинилася до цього методична сполука абстрактної свідомости з практичним досвідом. Більше замотане було питання, чи зможуть Німці надати своїм промисловим витворам також добрий власний вигляд. Добра реміснича традиція, гордоці німецької минувшости, яку нині подивляють у музеях, затратилася підчас воєнних хуртовин й у біді 17 і 18 століття. Франція загарбала всесвітнє панування в річах смаку, яким лише легко захитав «комфорт» — винахід Англієця. В другій половині 19 століття забажав Німець визволитися з цих пут. Однак його рухи та мета були ще непевні. Творча сила доброго промислового виразистого вигляду, спромога дати будівлям, мешканням і предметам щоденного ужитку властивий вигляд, здавалося, що знемагають. Протягом кількох століть повторювано батьківське багатство виглядів: романський, готицький, ренесанс, барок, класицизм.

Аж на переломі століття, самоозначення та самосвідомість зміцнили бажання. Мистецтво відпекалося збирання форм минувшости. Воно почало робити досвіди з вимогами та почуваннями власного нового часу. Що націховує його характер? Промисел, комунікація, машина. Сили річезости прогнали романтику. Додуманосся, що краса та приємність виглядів не лежить у незрозумілих прикрасах, лише в добрих, річево зрозумілих мірах. Новітні заводи не повинні наслідувати готицькі св'ятині або італійські палати. Громадянин або робітник наших часів не потребує віддихати в залах, побудованих після життєвих форм французького шляхтича з «ancien régime». Відомо, що також Франція за третьої республіки полишила при способі будови та прикрасах мешкань епохи Louis seize. Французька культуральна послідовність, мале число населення не посунули зовсім цей нарід перед проблеми, якими займалася Німеччина в останніх часах: надати вигляд новому промисловому єству.

Мистецько-промисловий напрям, який обхопив у Німеччині молодих артистів і будівничих, літератів та поступових промисловців, походить із всіляких джерел. Сталося етичною вимогою вживати правдивих матеріялів, замість штучних і злуд, при помочі яких молодий капіталізм вдержувався на дорозі конкуренції. Естетична мета була виразна, артистичну талановитість, творчу силу, фантазію та почуття відвічальности сполучити знов із витворчими нивами, від яких вони були відчужилися. Старі ремісники були мистцями, капіталістична промисловість піднала бездушному шабьонові. Розходилося о це, щоби взагалі раз очистити ті естетичні вартости, які можуть бути вроджені добрій технічно-промисловій праці, та їх очуняти. По третє, зголосилася економічна розвага. Нарід так добре вишколений, як німецький, не повинен вичерпувати свої промислової честолюбности на цьому, щоби виробляти масові та складові товари. Найвизча міра доброго вигляду та чистого смаку повинна сполучатися з технічною добротою. Ідея прикметности в промисловім виробі мусить зміцнитися, коли наперед освободиться внутрішньо-німецького покушця від традиційного ідеалу дешевости. Добрий матеріял, добрий вигляд, добра робота вимагають доброї заплати, визчих цін. Німецьке громадянство виховується до цього переконання. Це, натурально, повільне поступовання. Саме так, як приготувалося внутрішній торг, так також у цій самій мірі вишихається привіз виставних товарів із заграниці. Твориться також зовсім певну підставу, на якій німецький мистецький промисел стається сам спосібним до вивозу. Побіч французьких форм прикрас, які нині ще подобаються світови, хоч почасти втратили свіжість і ніжність, є з цього боку добра німецька форма. Жадається німецьких товарів, меблів, тканин, керамічних виробів, прикрас побіч машин, приладів, хемікалій, не лише длятого, що вони дешеві та доброго виробу, але задля їх властивої краси.

Ці змагання, з якими тісно сполучені виховання та вишколення доброго молодого покоління, мають свою організаційну злуку в німецькім фабричнім союзі. Це не ніякий припадок, що так Франція, як і Англія пробували підчас війни наслідувати цей союз артистів, літератів, ремісників і промисловців. Вони бояться, що Німеччина випередить їх тут на однім полі, яке дотепер було їх майже незапереченим монополем. Далекосяглости цих спроб не можна нині ще оцінити. Для самої Німеччини дорога цього розвитку, убагороднення промислової праці є запевнена. Підчас воєнної завірюхи зміг фабричний союз показати на інтересних виставах у Швайцарії та Скандинавії, який ступінь витонченої уподоби та доброго вигляду досяг уже нині німецький подвиг праці. А потреба лише одного погляду на ці школи, фабрики, селитьби, городські парки, які побудовано в Німеччині в посліднім десятилітті, щоби зрозуміти, як із цією мистецькою метою тісно сполучені обичайно-соціяльні вимоги гаразду, принади, ясноти та здоровости.

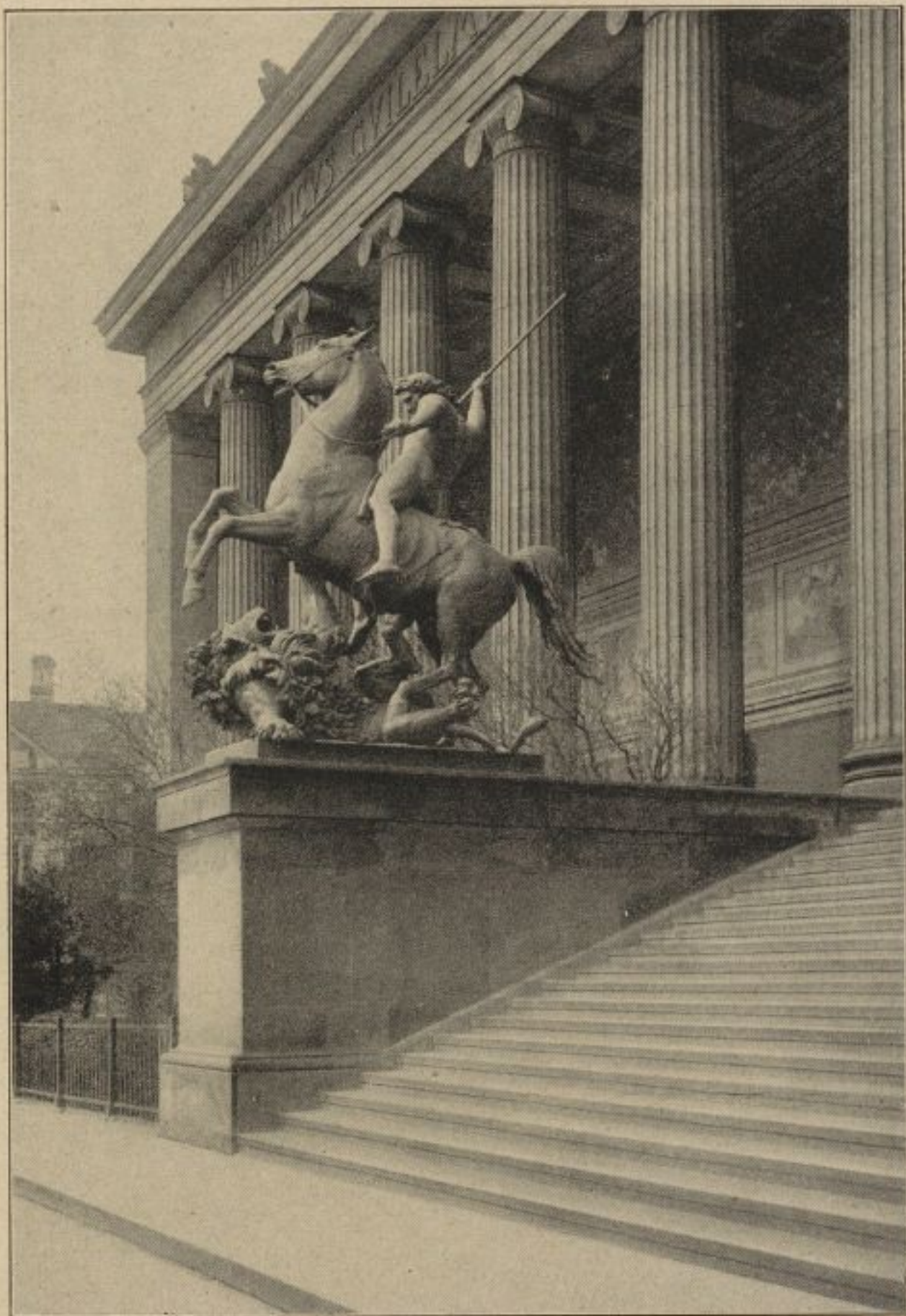

Берлін. Пам'ятник Фрідріха Великого.

Образи з Німеччини.

Берлін. Вхід до Старого Музею.

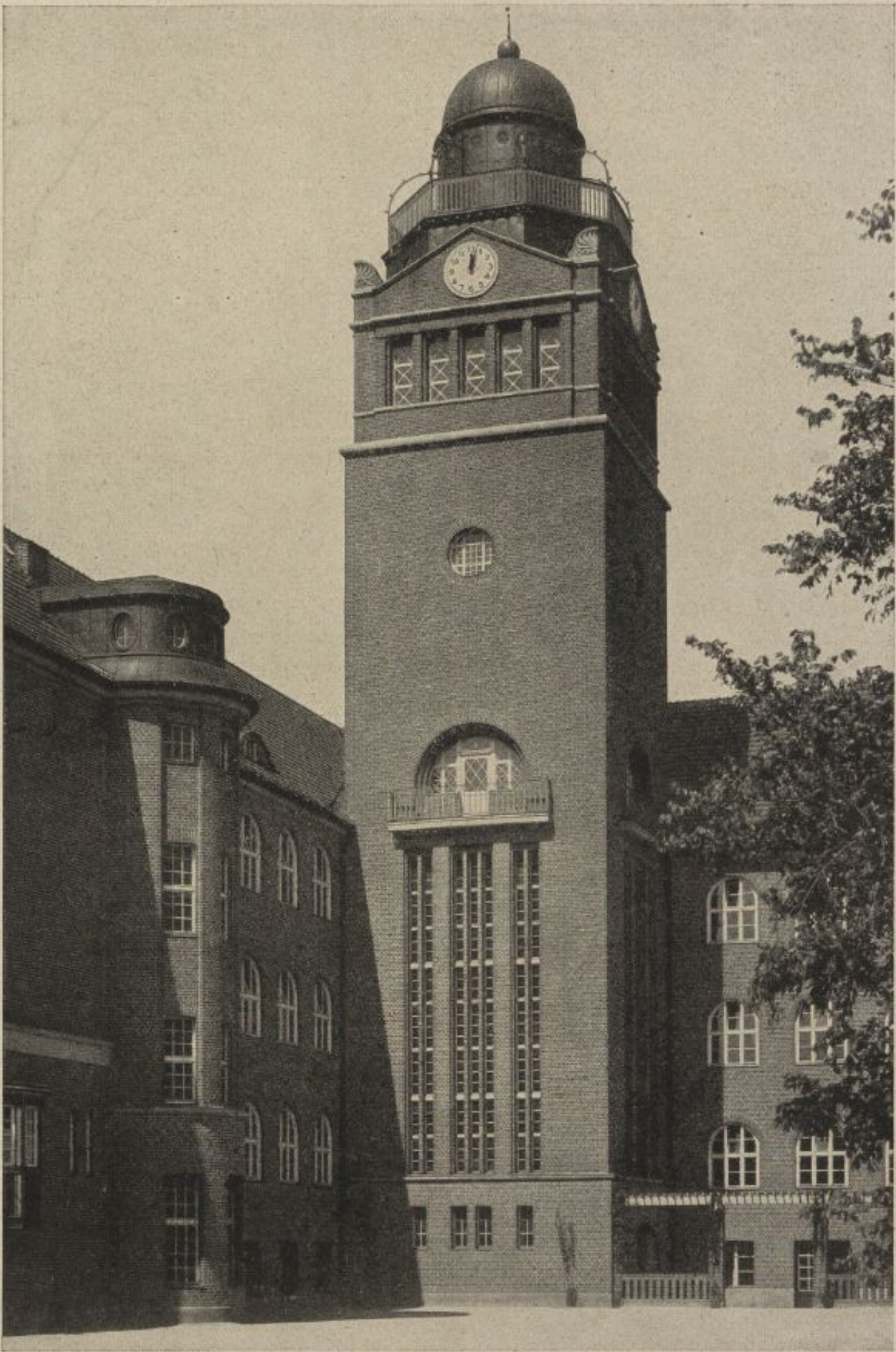

85 ФОТОГРАФІЧНИХ ЗНИМОК.

Фот. В. Цигалер, Берлін.

Берлін. Ратуша.

Берлін. Реальна школа з обсерваторією.

Берлін. Бранденбурьська брама.

Фот. Федір Грінгаль, Берлін.

Берлін. Улиця Фридриха вечером.

Фот. Петро Еттель, Берлін.

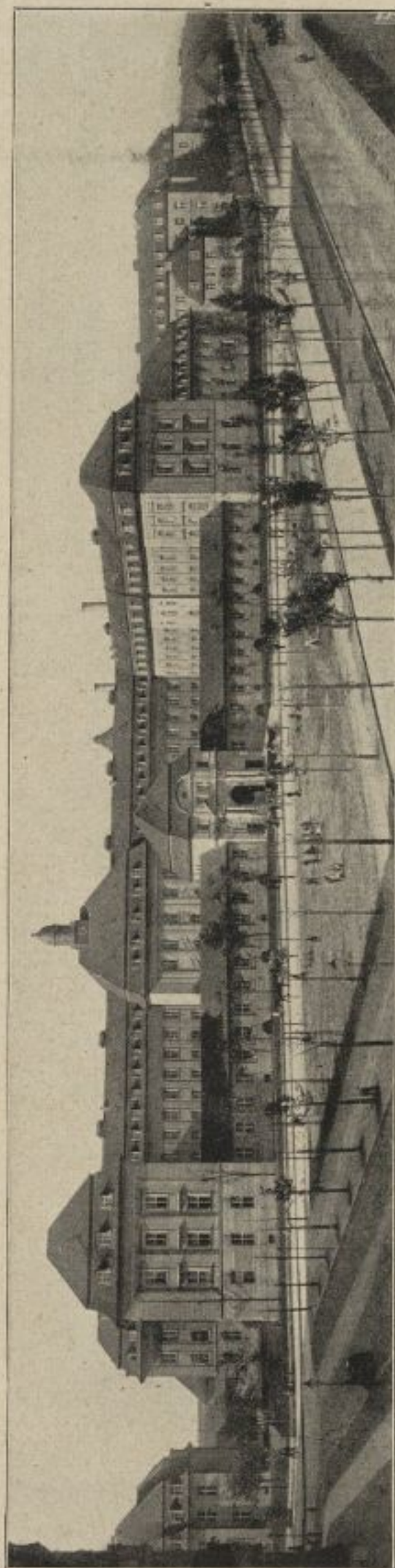
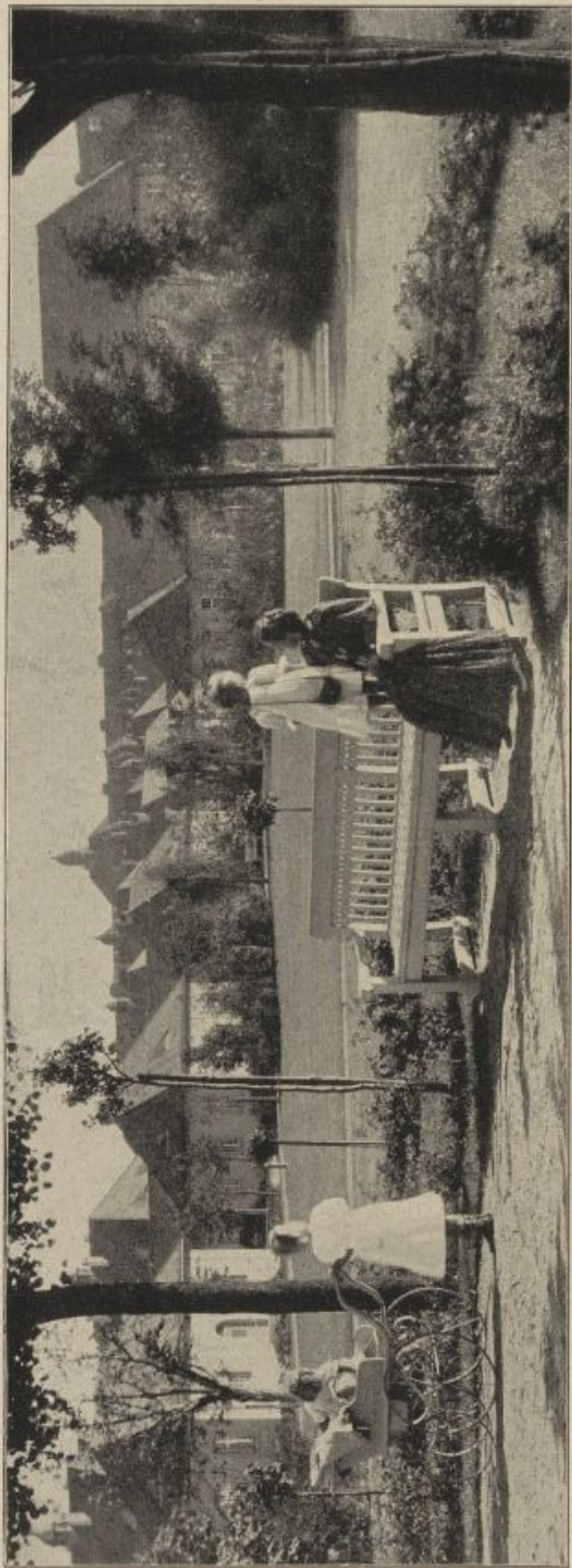
Берлін. Народній Театр.

Фот. Франц Штедтнер, Берлін.

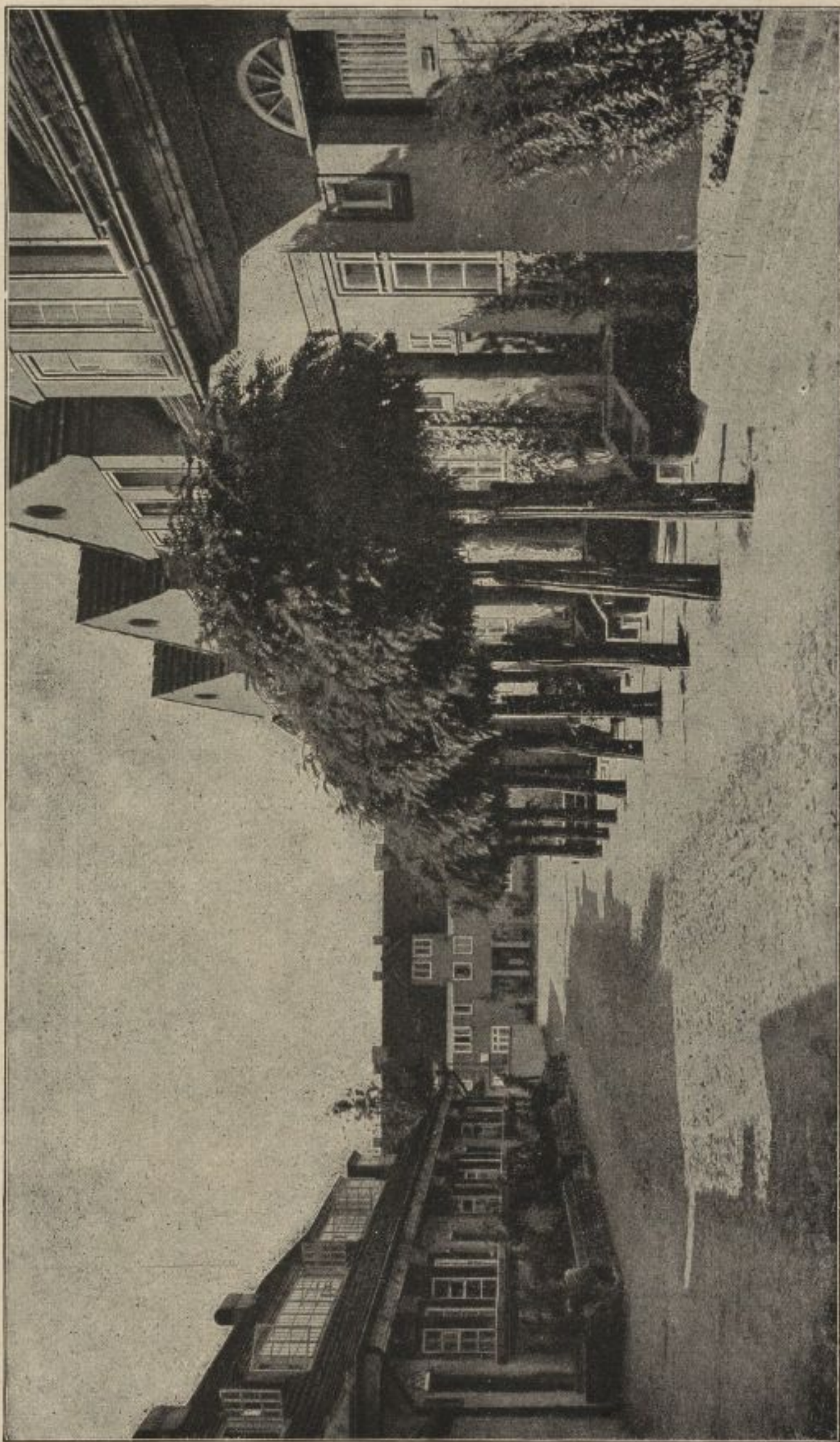

Чиншові доми в західній частині Берліна.

Фот. Франц Штедтнер, Берлін.

Берлін. Шпиталь ім. Вірхова. (Найбільший шпиталь в Європі.)
На горі: Парція парку. На долині: Вид середньої частини головного будинку від вулиці.

Фот. Васмут А. Т., Берлін.

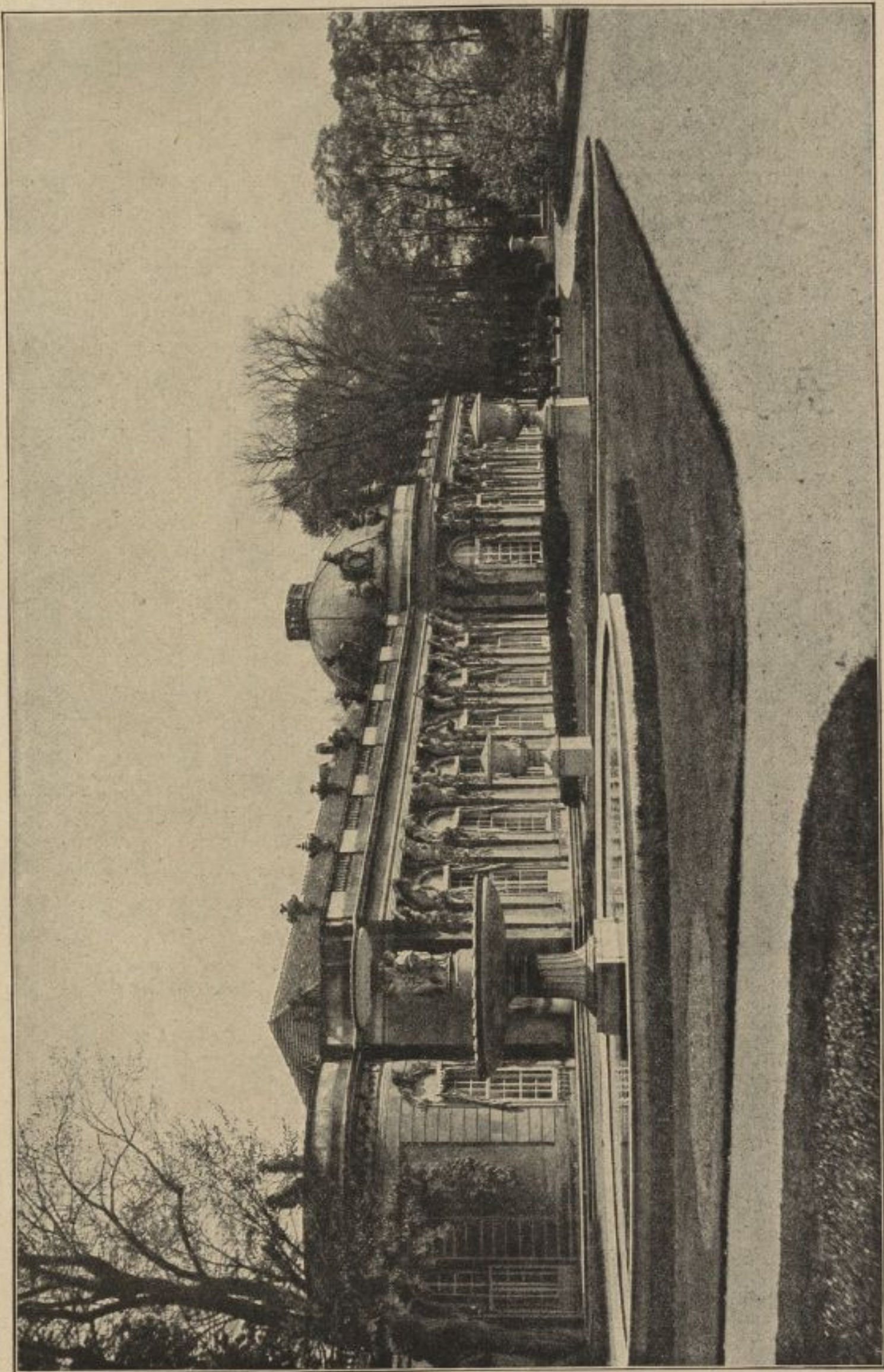
З робітничого міста Штакен коло Шпандав.

Оселя Штакен (Staaken), яку заложило державне міністерство внутрішніх справ для муніципальних робітників державних робітень у Шпандаві, уявляє з себе дуже вдатну з господарського боку розв'язку міст-саджів з малими помешканнями.

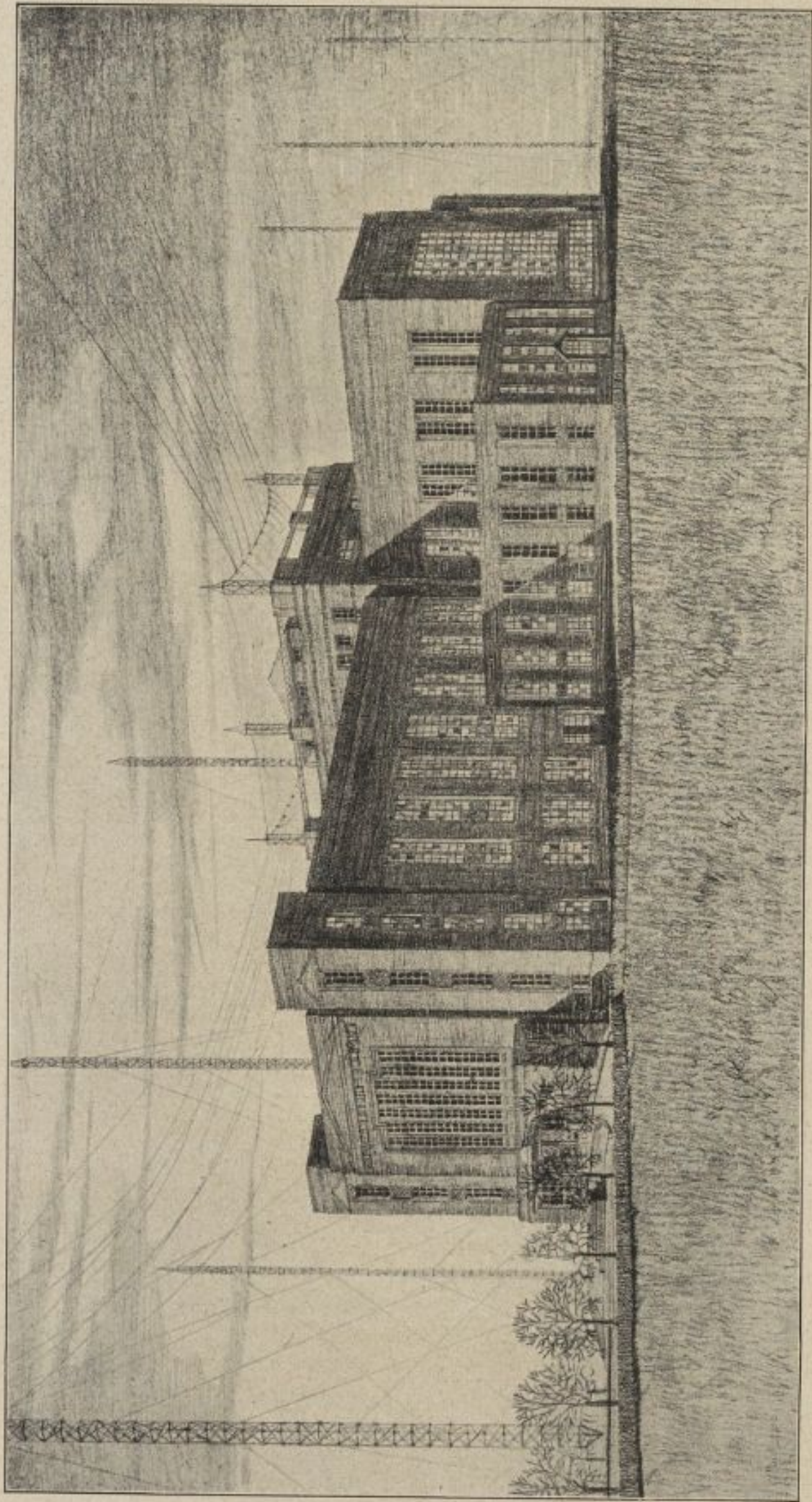

Шовкова ткальня в Новій Веси коло Берліна.
Зразок модерного німецького ткацького заводу.

Архітект проф. Мутсзіус.

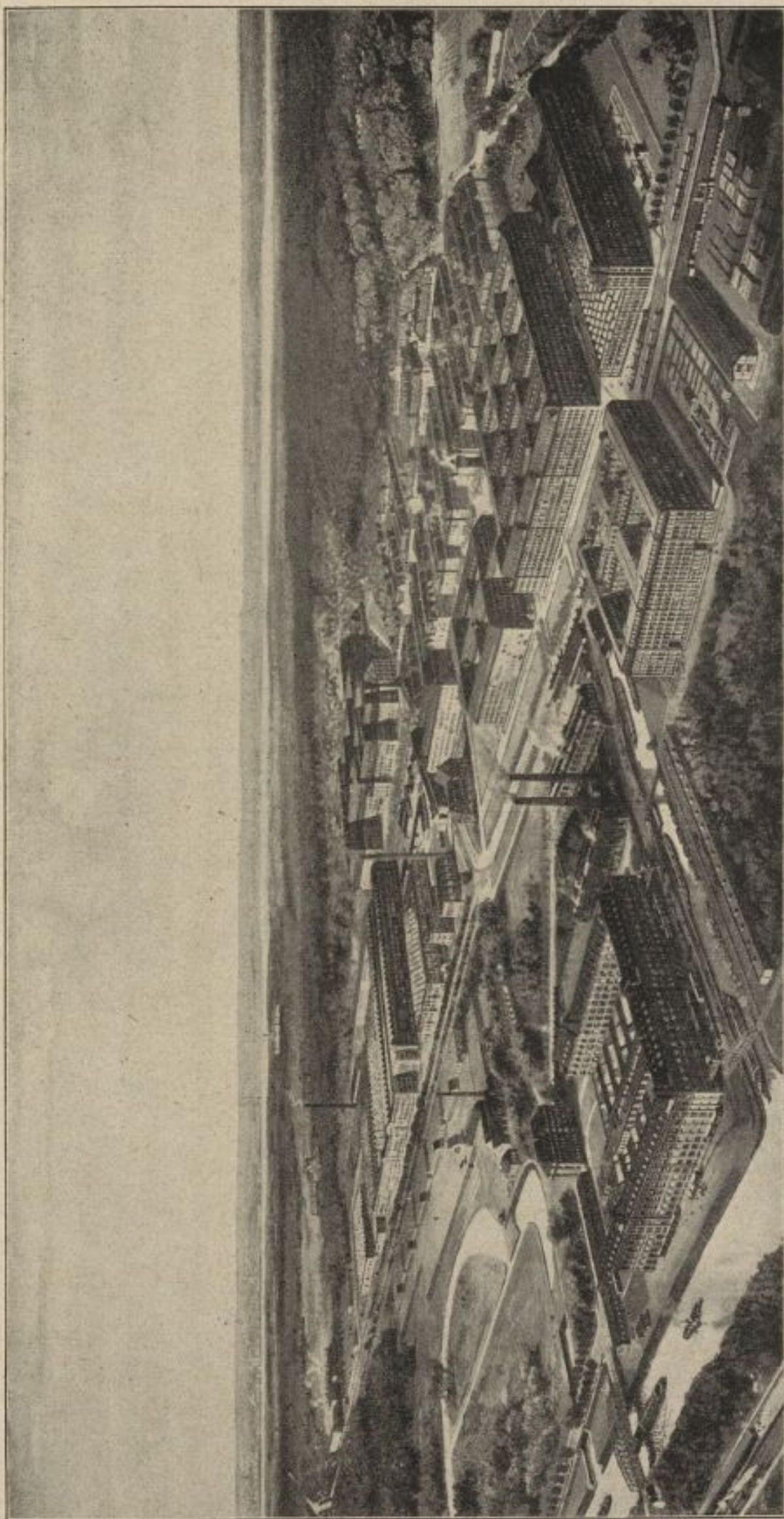

З «Синіх книжок» накладні Карла Роберта Лінгевіше, Кевігштайн у Тангусі.
Замок Сансусі коло Потсдаму. Улюблений замок Фридриха Великого.

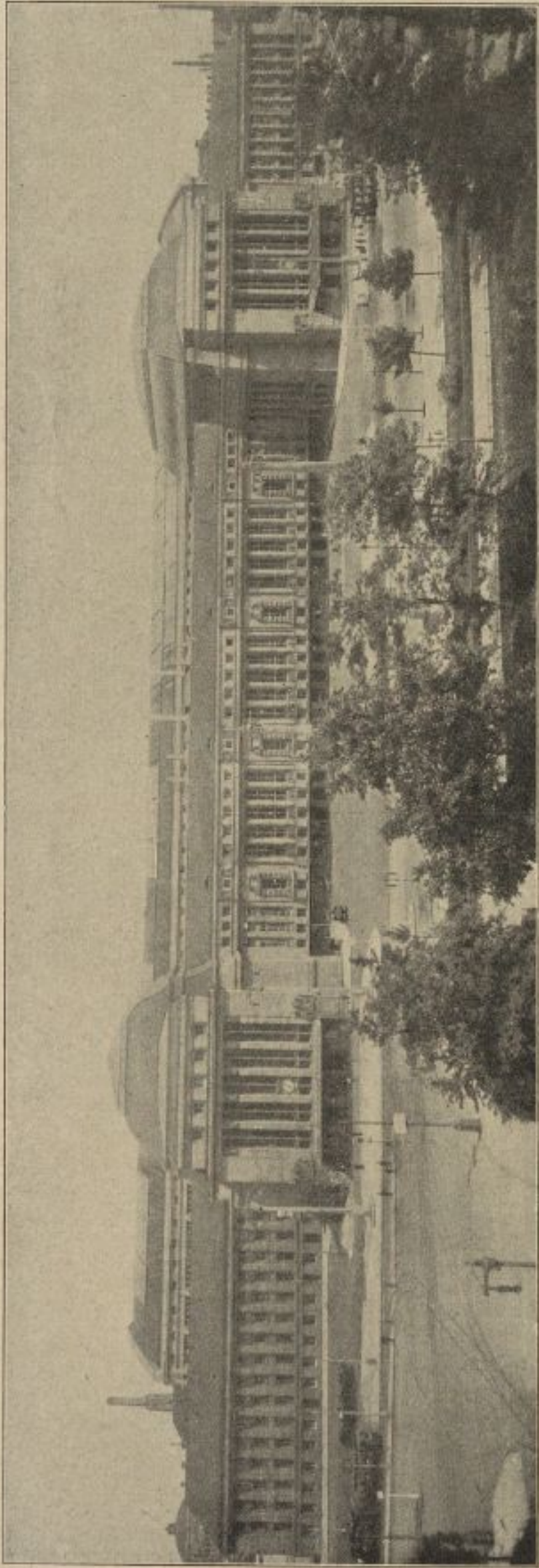

Електрична станція бездротного телеграфу Навен коло Берліну.
(Зразок модерного німецького електричного заводу.)

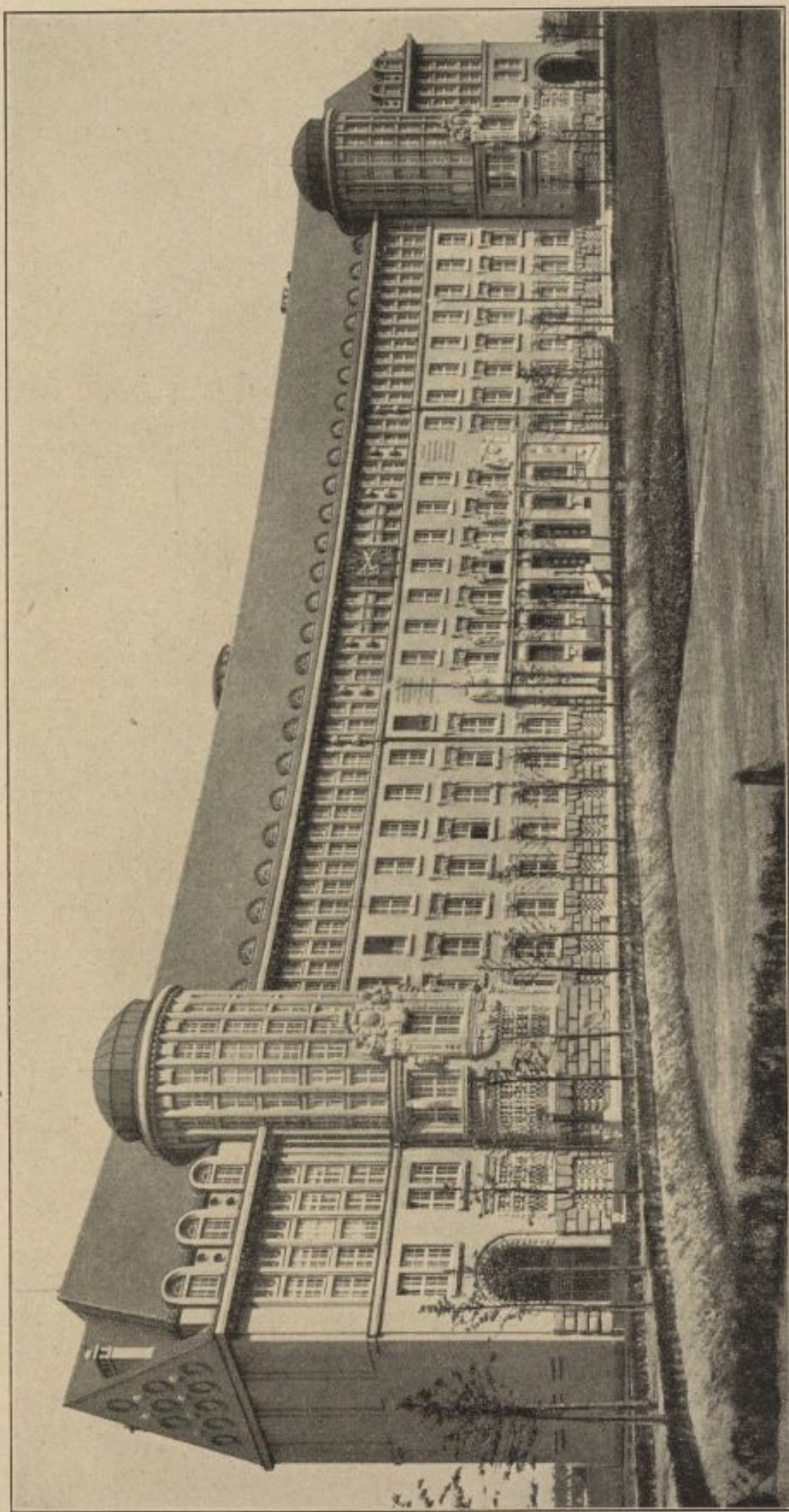
Архітект: Професор Мутезіус.

Загальний вид фабричних і адміністративних будинків заводів
Зіменса-Шукерта в Зіменсшадті коло Берліна.

Ляйпціг. Фронтоний вид головного залізничного двірця, найбільшого залізничного двірця в Європі. Поставлений в часі від 1908 до 1914.

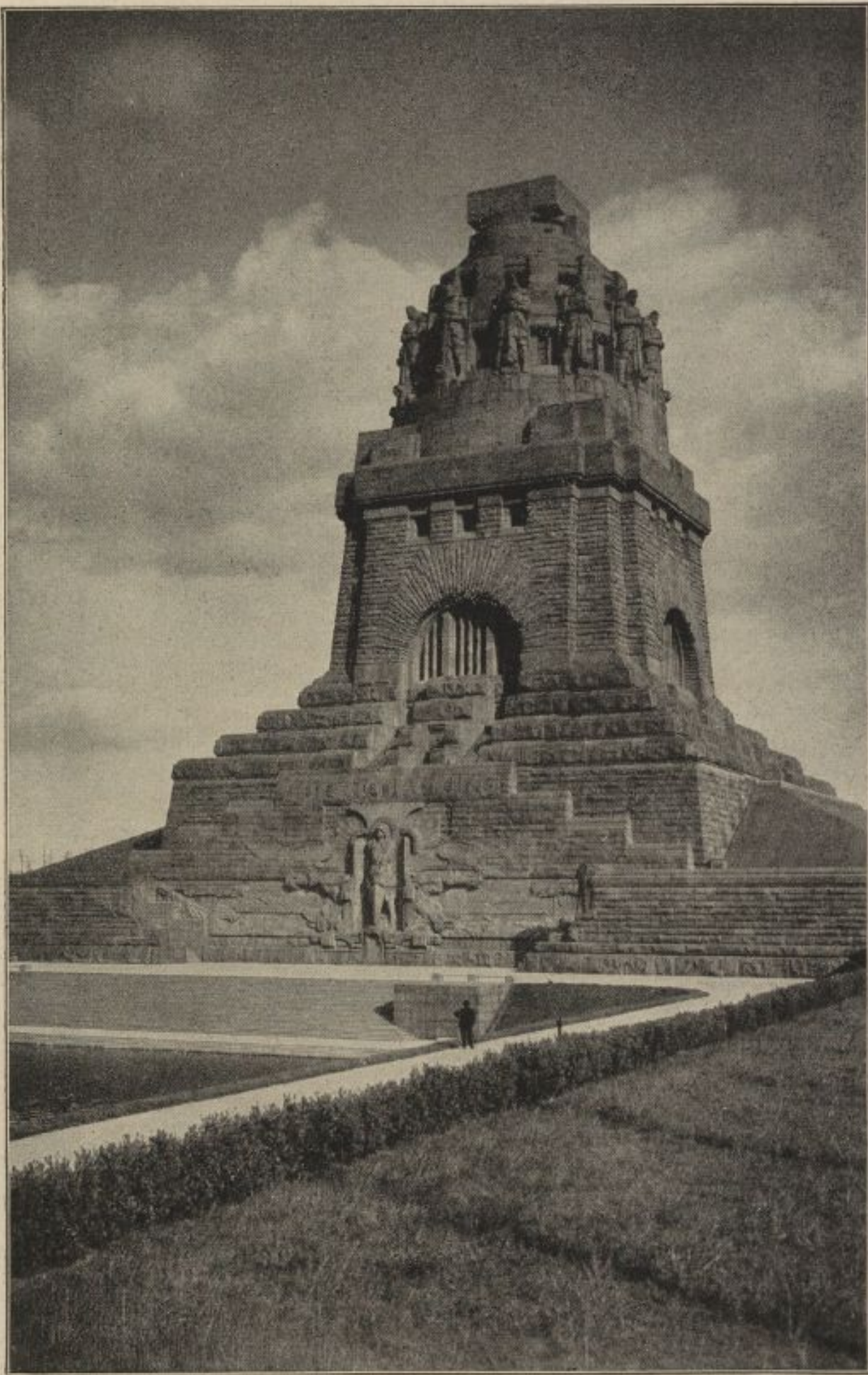
Ляйпціг. Німецька бібліотека основана біржевим товариством

німецьких книгарів.

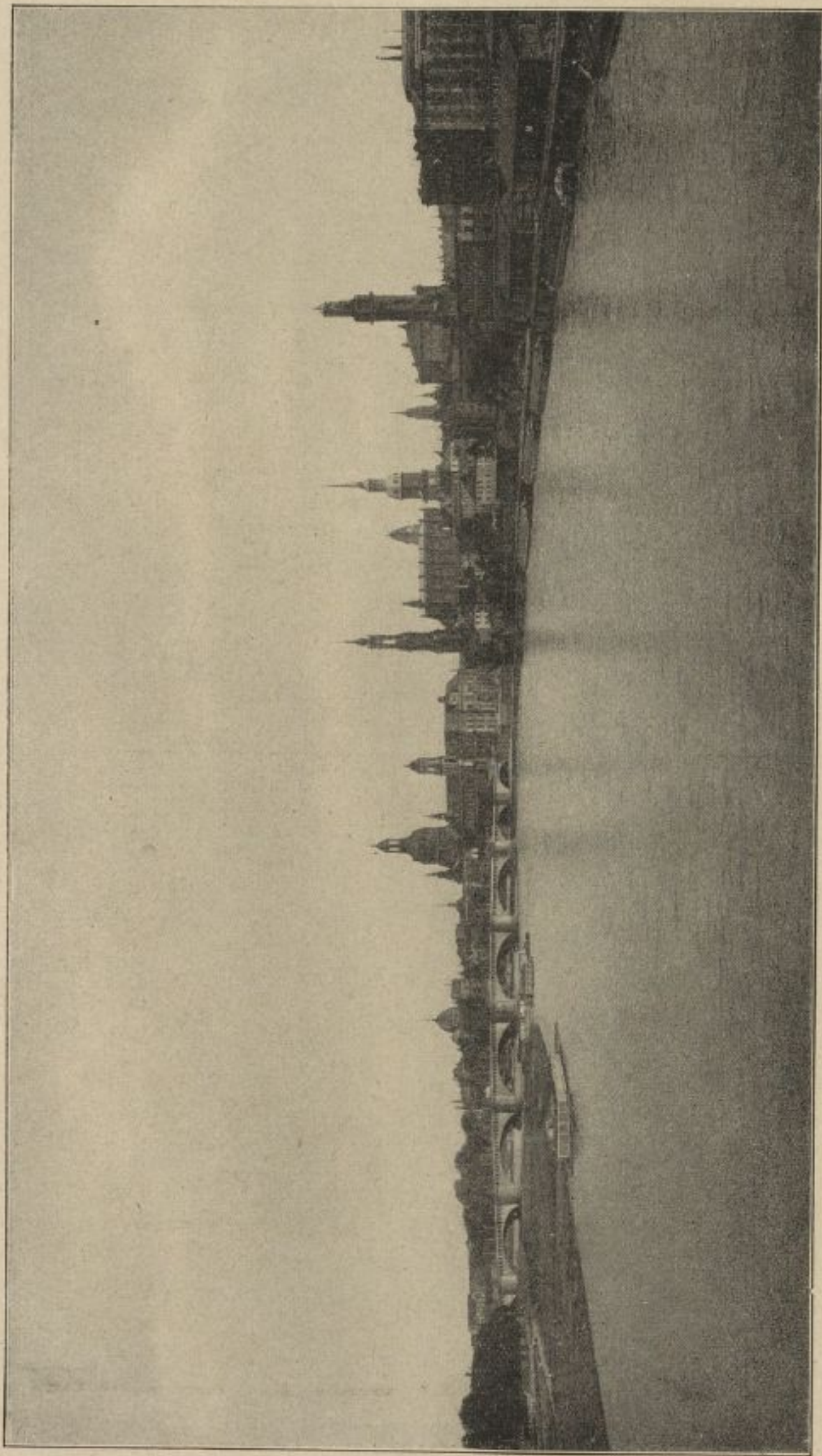
Завдання цієї центральної бібліотеки збирати від 1913 року кожен німецьку книжку й кожен німецьку газету й приготувати для публичного вжитку.

Ляйпціг. Вид уличного руху підчас липеської ярмарки.
Ярмарковий уряд міста Ляйпціга.

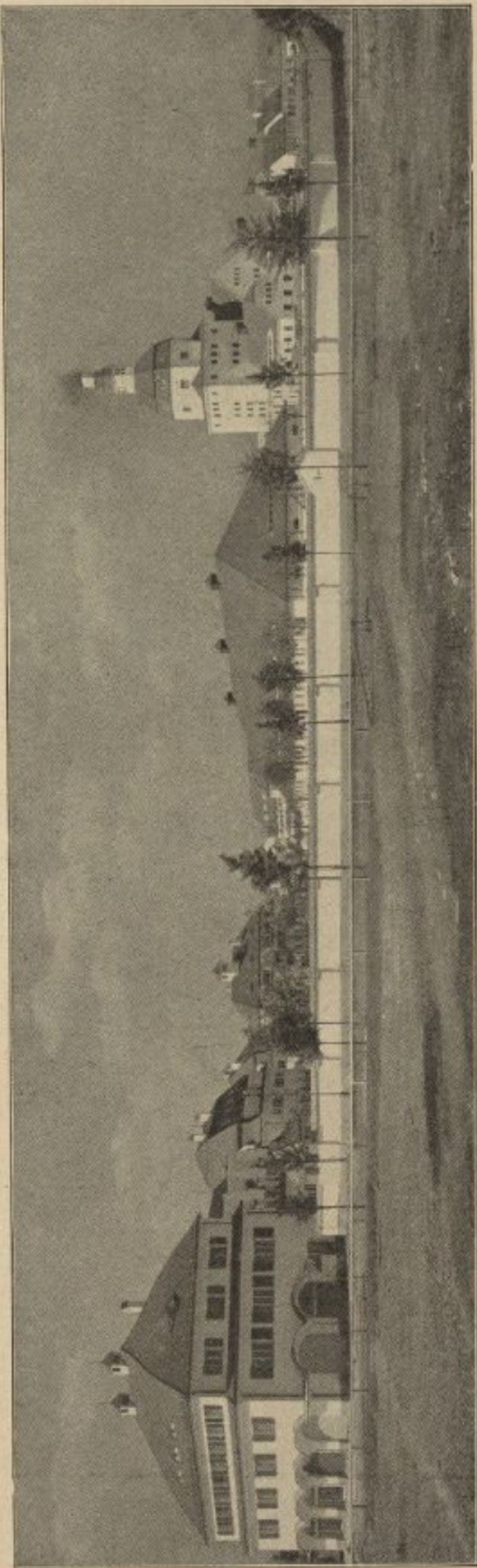

Ляйпціг. Пам'ятник битви народів.
Посв'ячений дня 18 жовтня 1913 р. в пам'ять визвольної
битви дня 18 жовтня 1813.

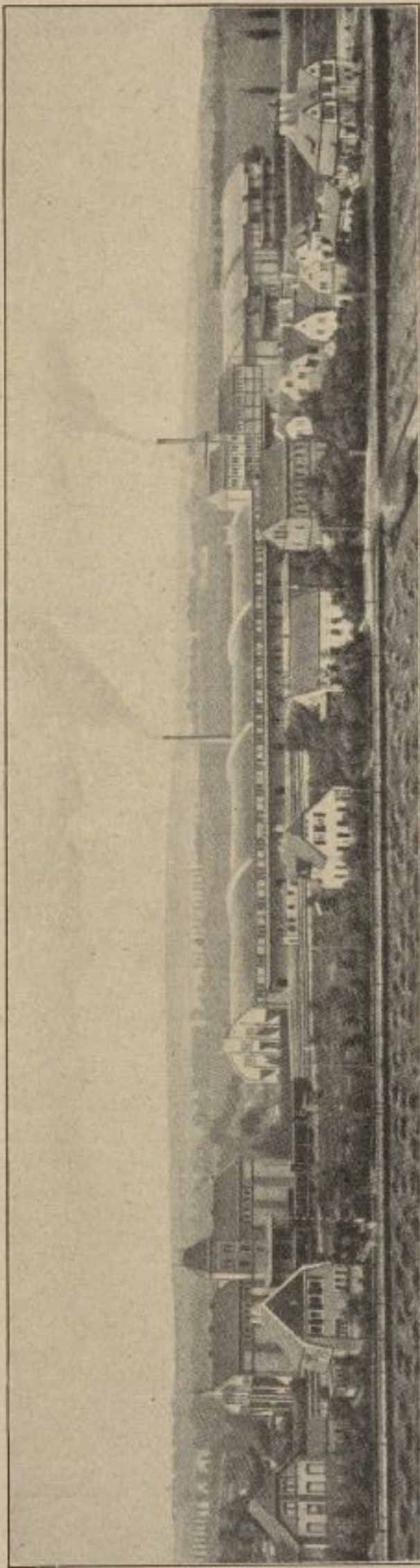
Дрезден. Вид на Лабу (Ельбу).

Фот. Франц Штеднер, Берлін.

Дрезден. Різниця.

Фот. Франц Штедлер, Берлін.

Частинний вид цукроварні у Кляйн-Ванцлебен.

Представлені тут шпихлірі призначені тільки для чистки й переховування насіння цукрових бураків. Оригінальне буракове насіння з Кляйн-Ванцлебена вживається в усіх краях, що садять цукрові бураки, як дуже добре насіння, яке відповідає всім вимогам.

Фот. тайний радник будівництва Фрідріх Міллер у Дармштадті.

Галле над Залею. Вид на ринок.

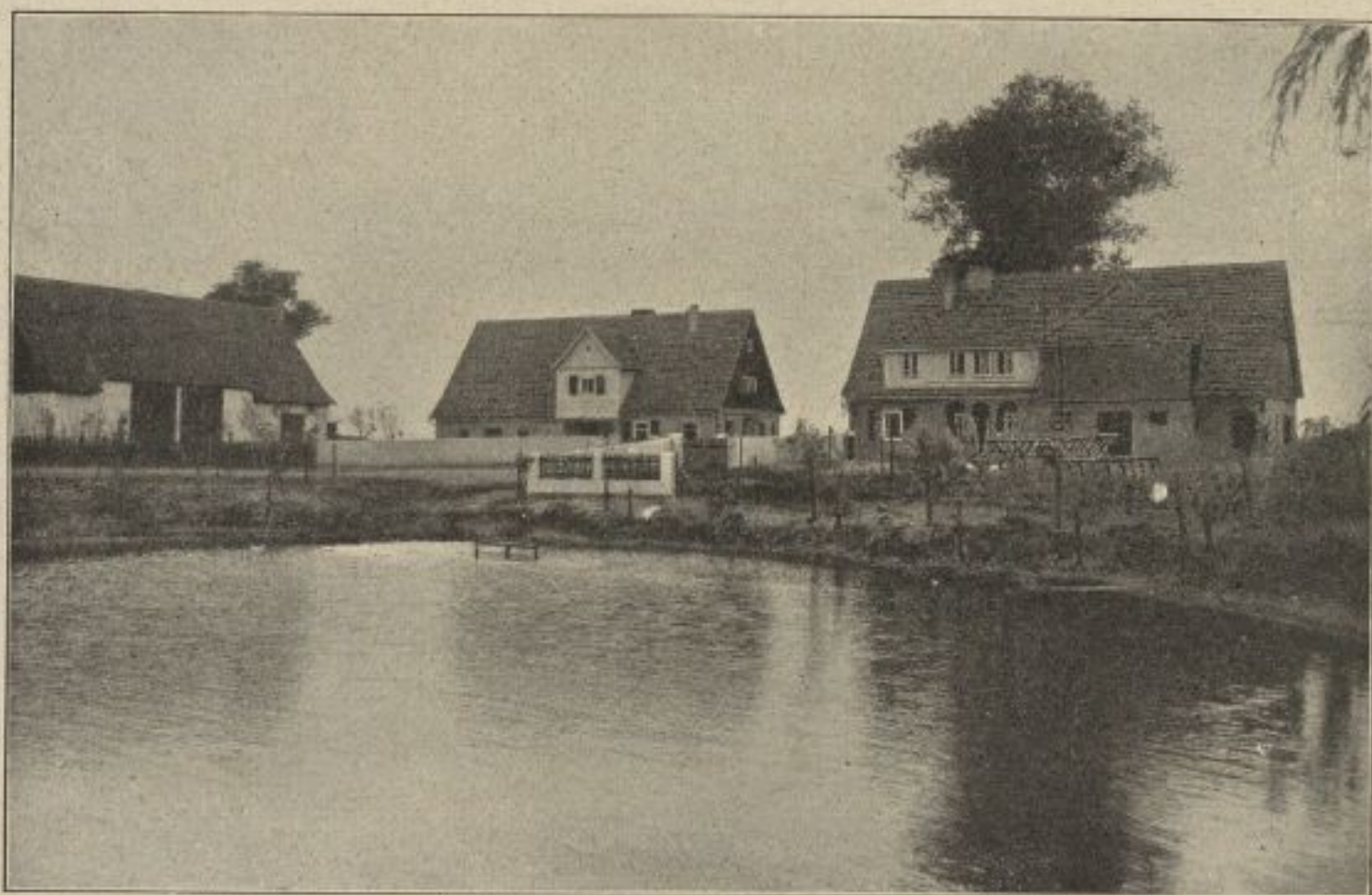

Фот. Г. Гец (Е. ф. Дельден) Бреслав.

Бреслав. Вид на вулицю в старому місті.

Бромберг. Залізничний двірець. Зверхній вигляд.
Зразок модерного залізничного двірця середнього міста.

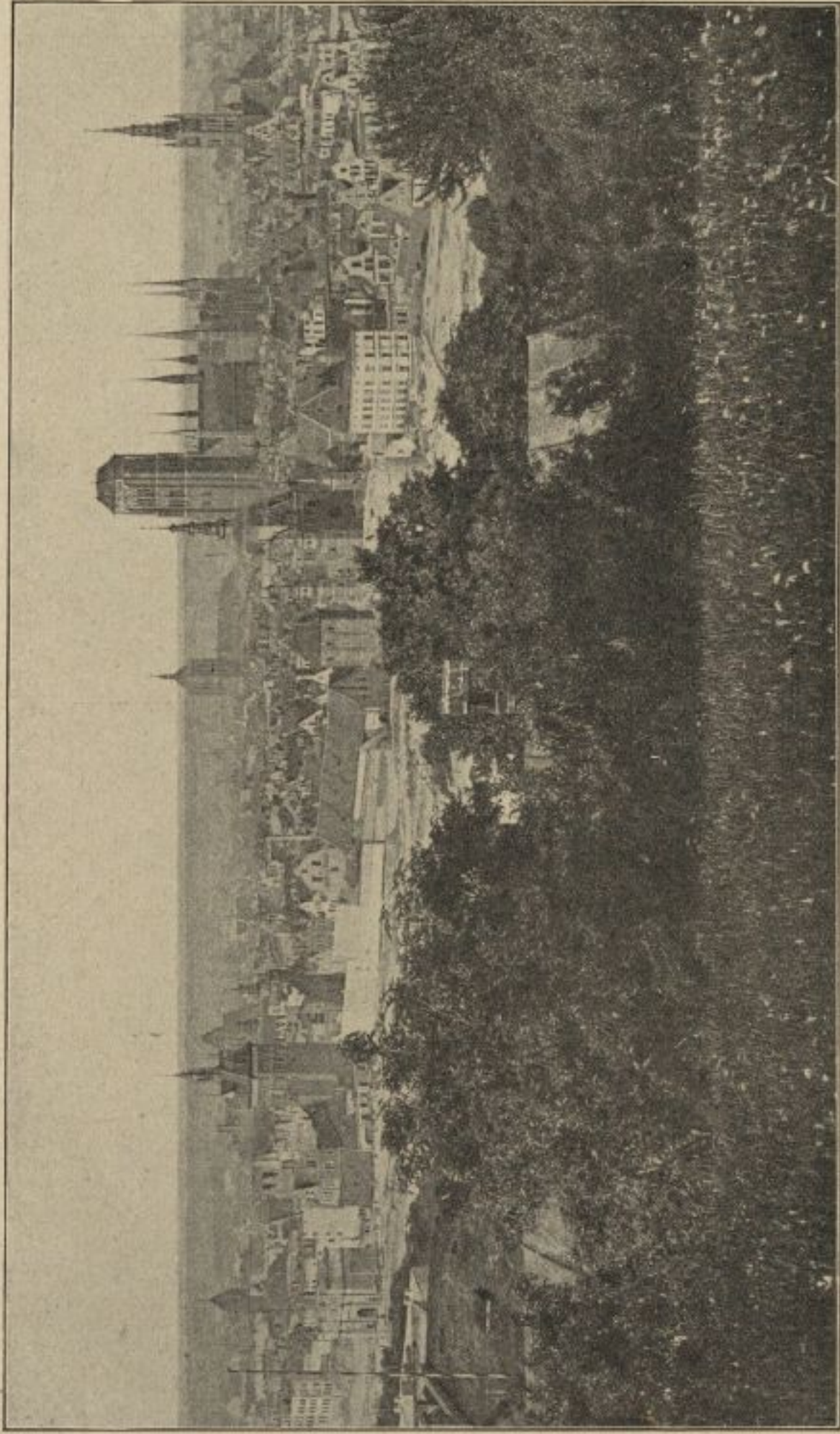
Селянська оселя із східної Німеччини.

Бромберг. Касова галя залізничного двірця.

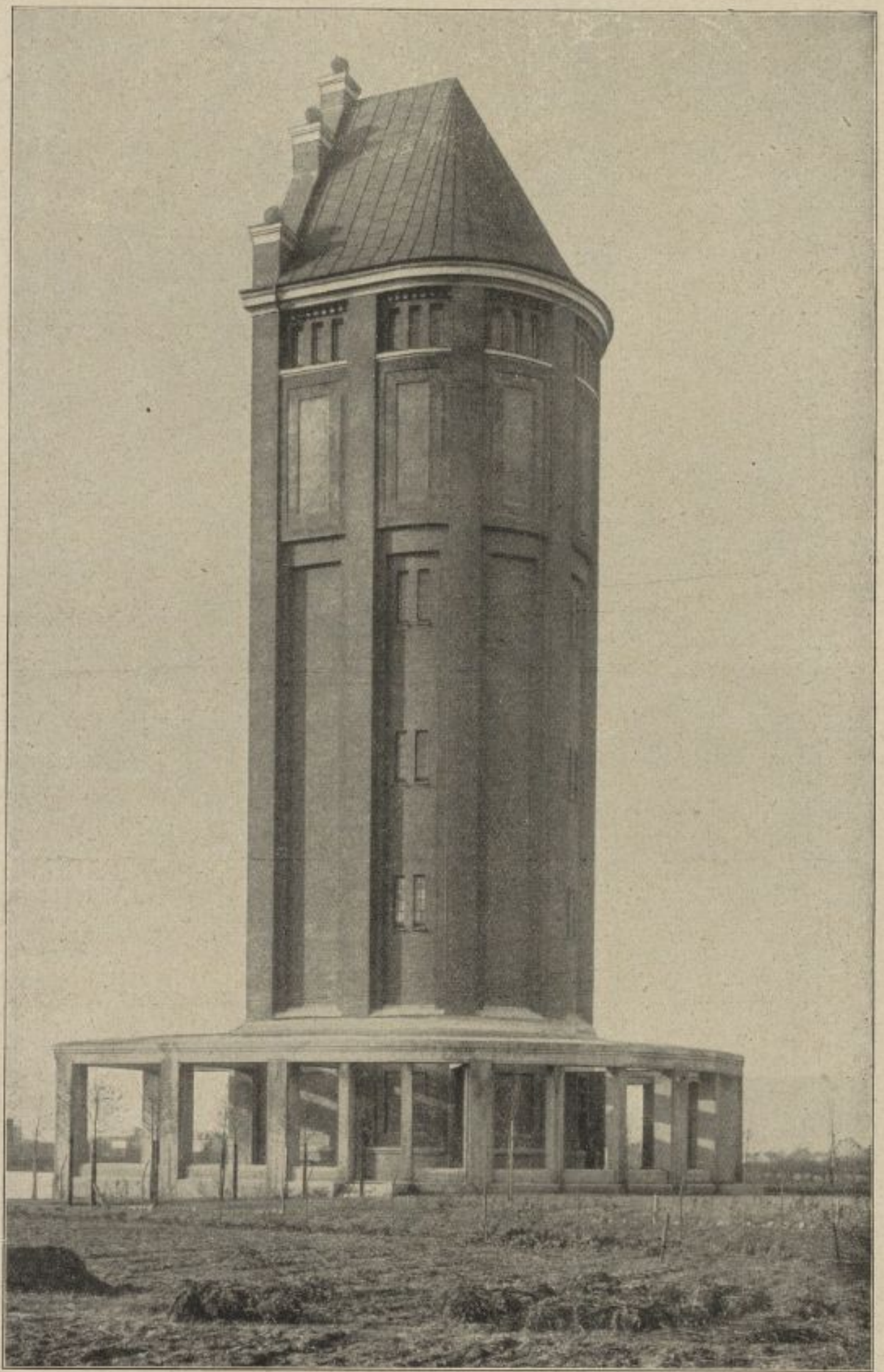
Селянська оселя із східної Німеччини.

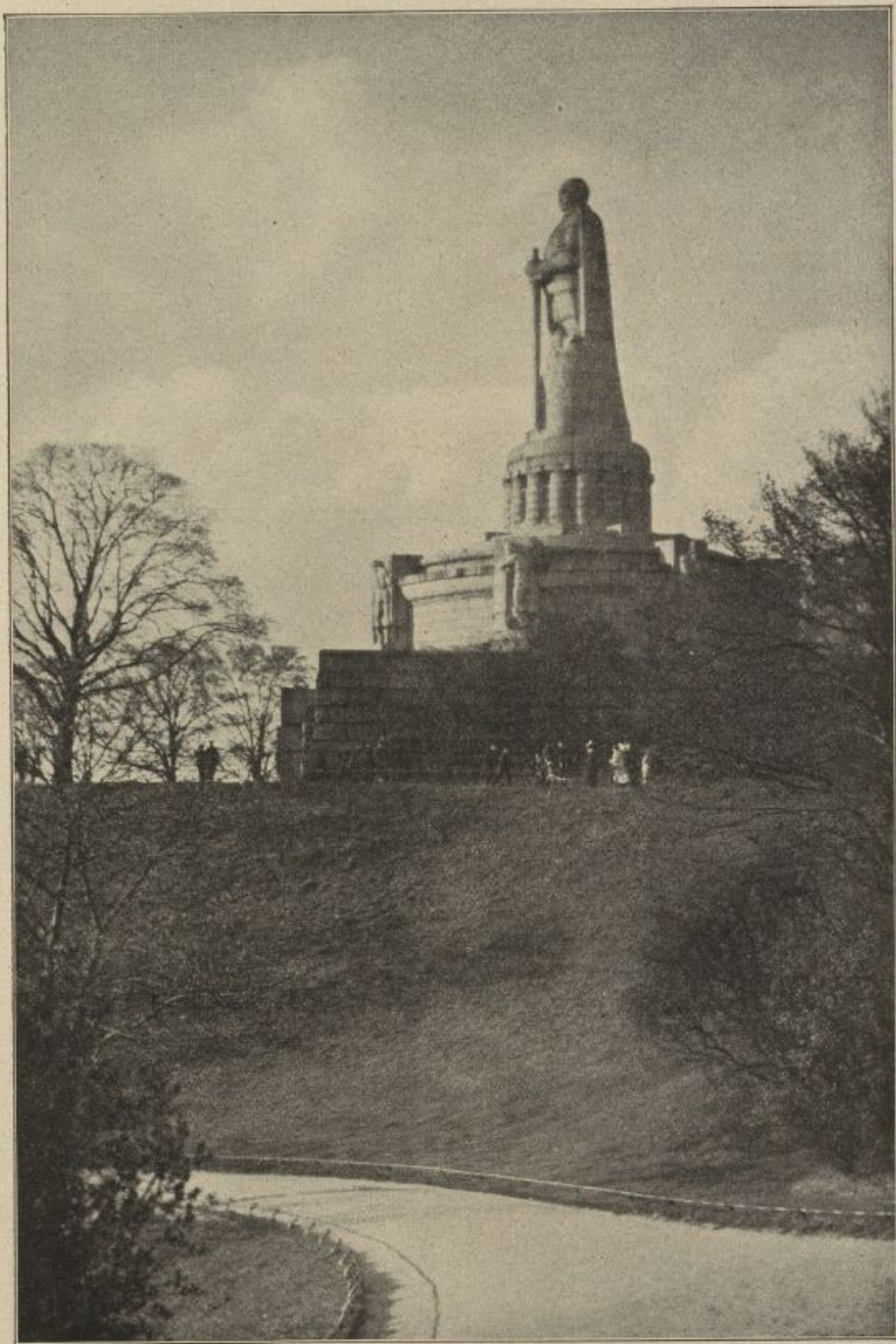
Вид на місто Данціг.

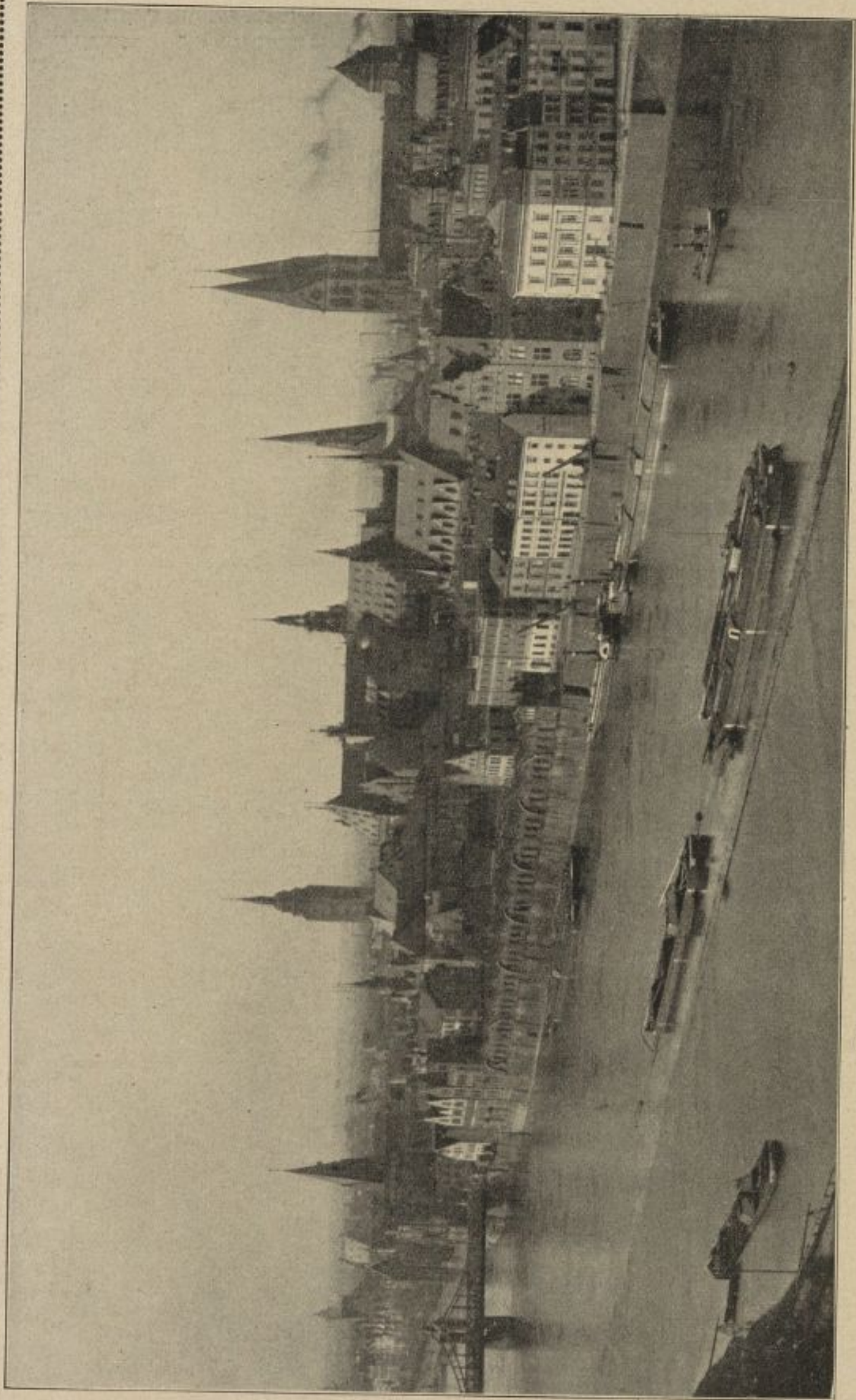
Типова північно-німецька озірна околиця.

Водна вежа Штеллінген коло Гамбурга.
Зразок модерної німецької водної вежі.

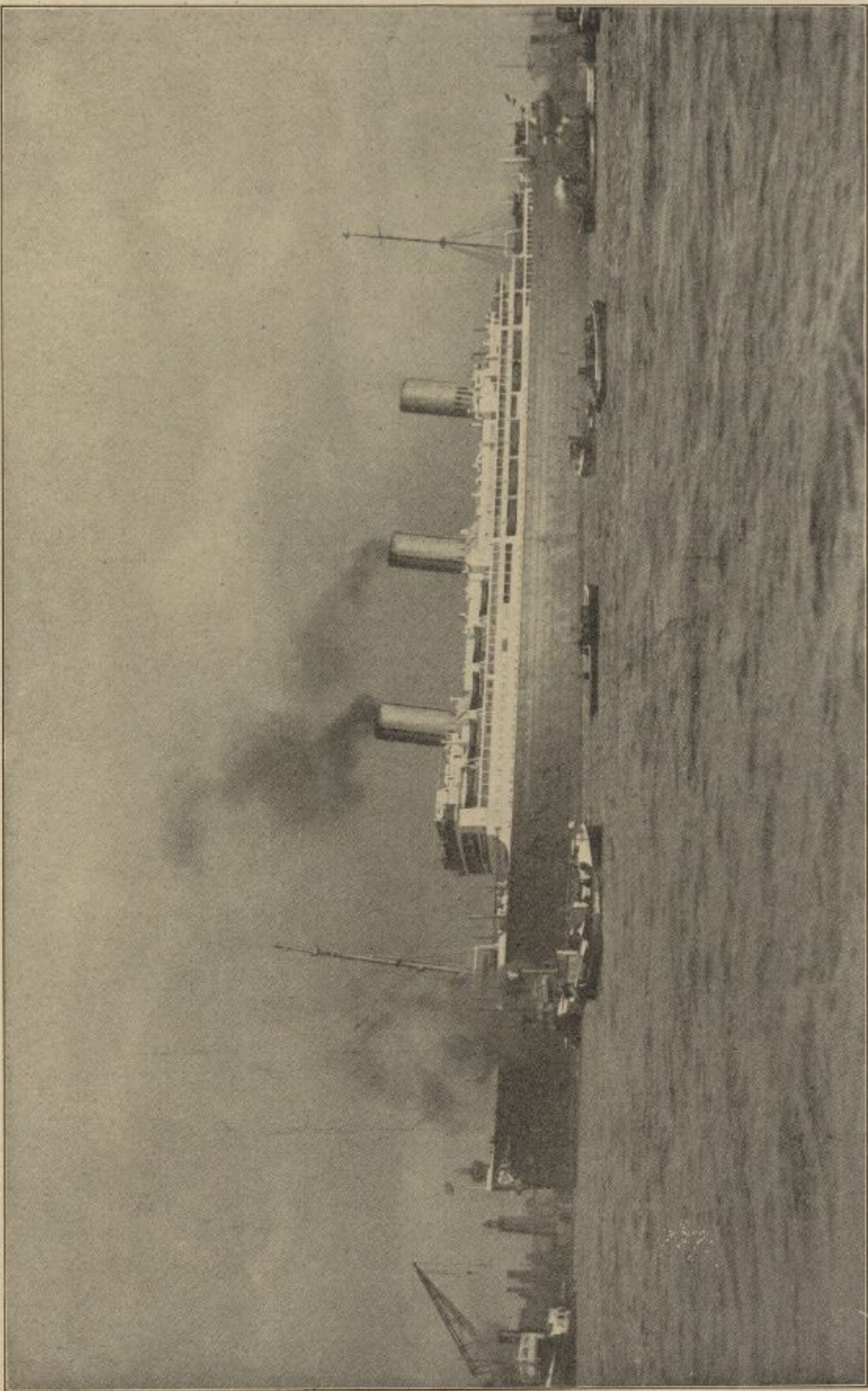

З «Сніх квіячю» накладні Карла Роберта Лянґевіше, Кеніґштайн у Тавнусі.
Гамбург. Пам'ятник Бісмарка, збудований Гуґом Ледерером.

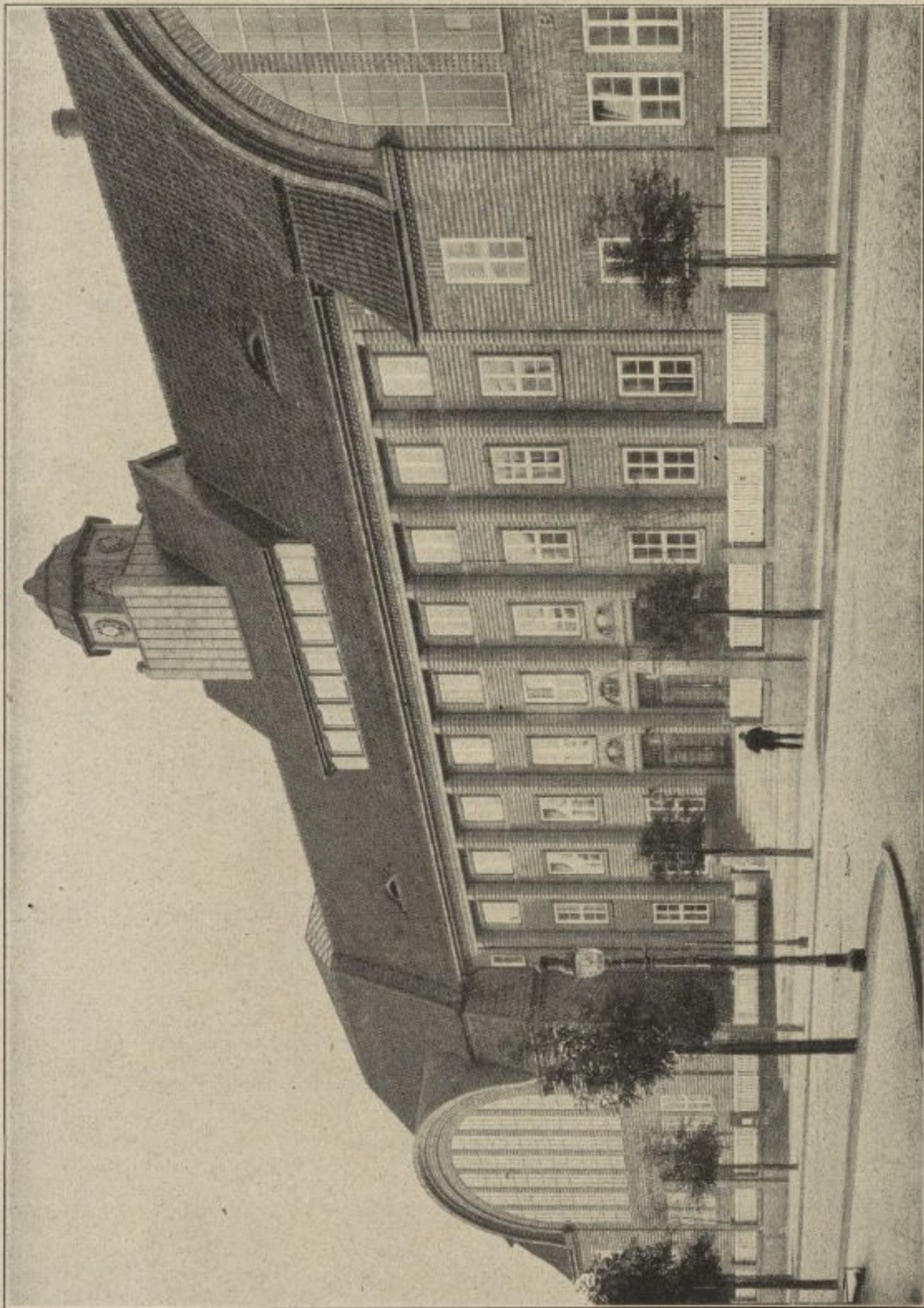

Фот. Франц Штедтнер, Берлін.

Бремен. Загальний вид на старе місто та на берег Везери.

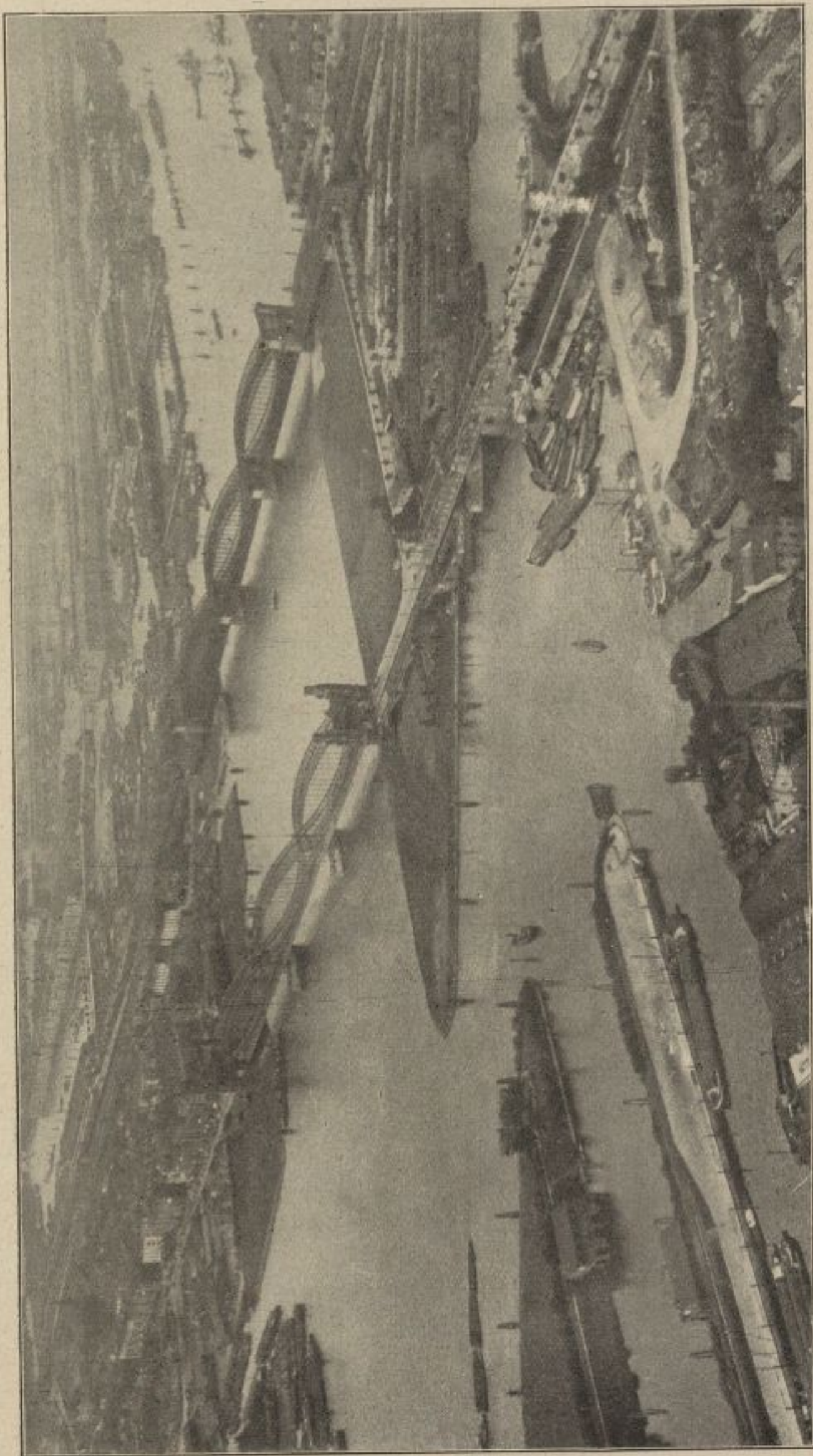

Із гамбурзької пристані.

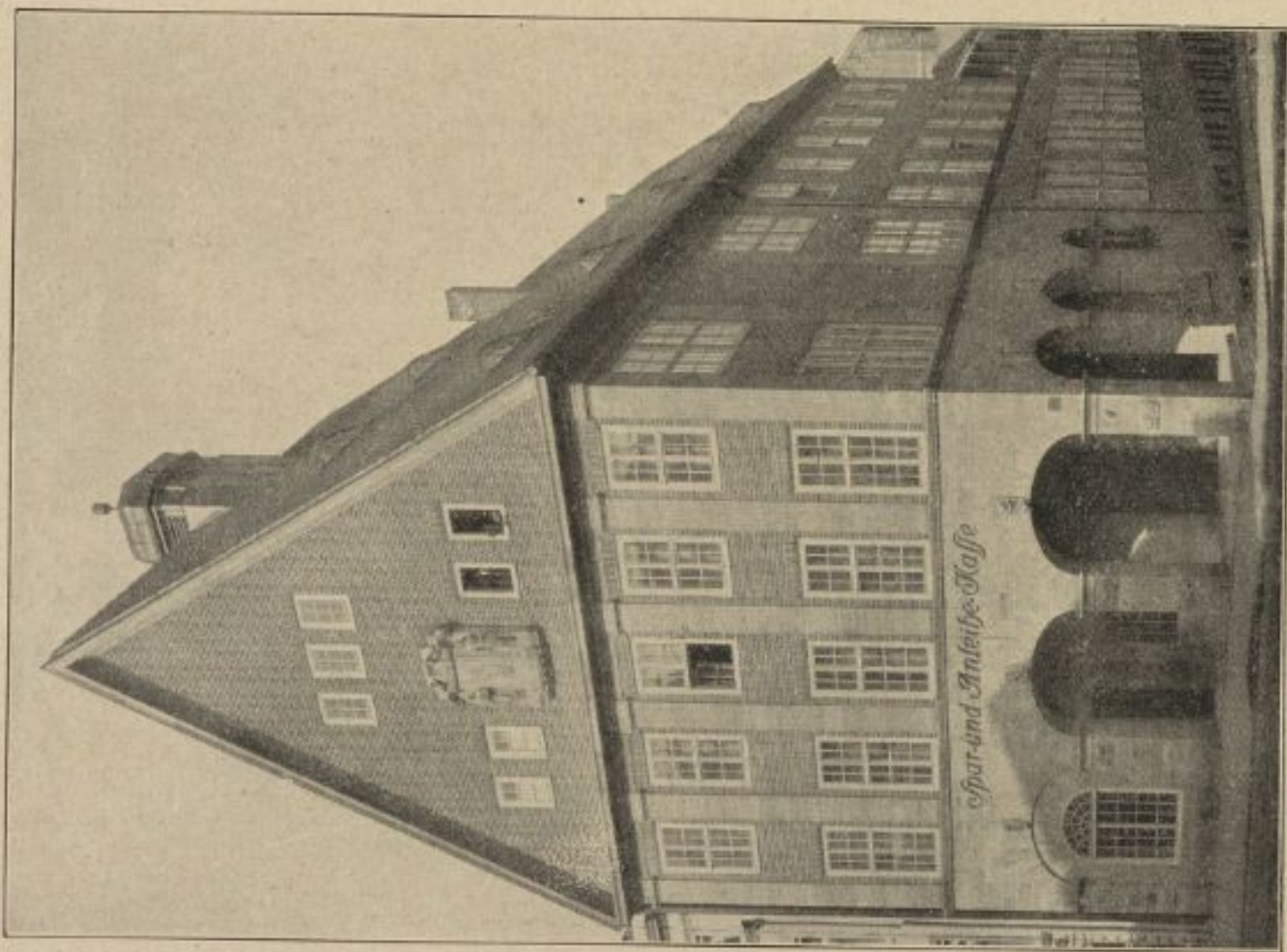
Гамбург. Народне купелеве заведение на передмістю Еггендорф.

Гамбург. Шарлоттеніс, муніципальна бібліотека ім. Фредеріка-Генріха.

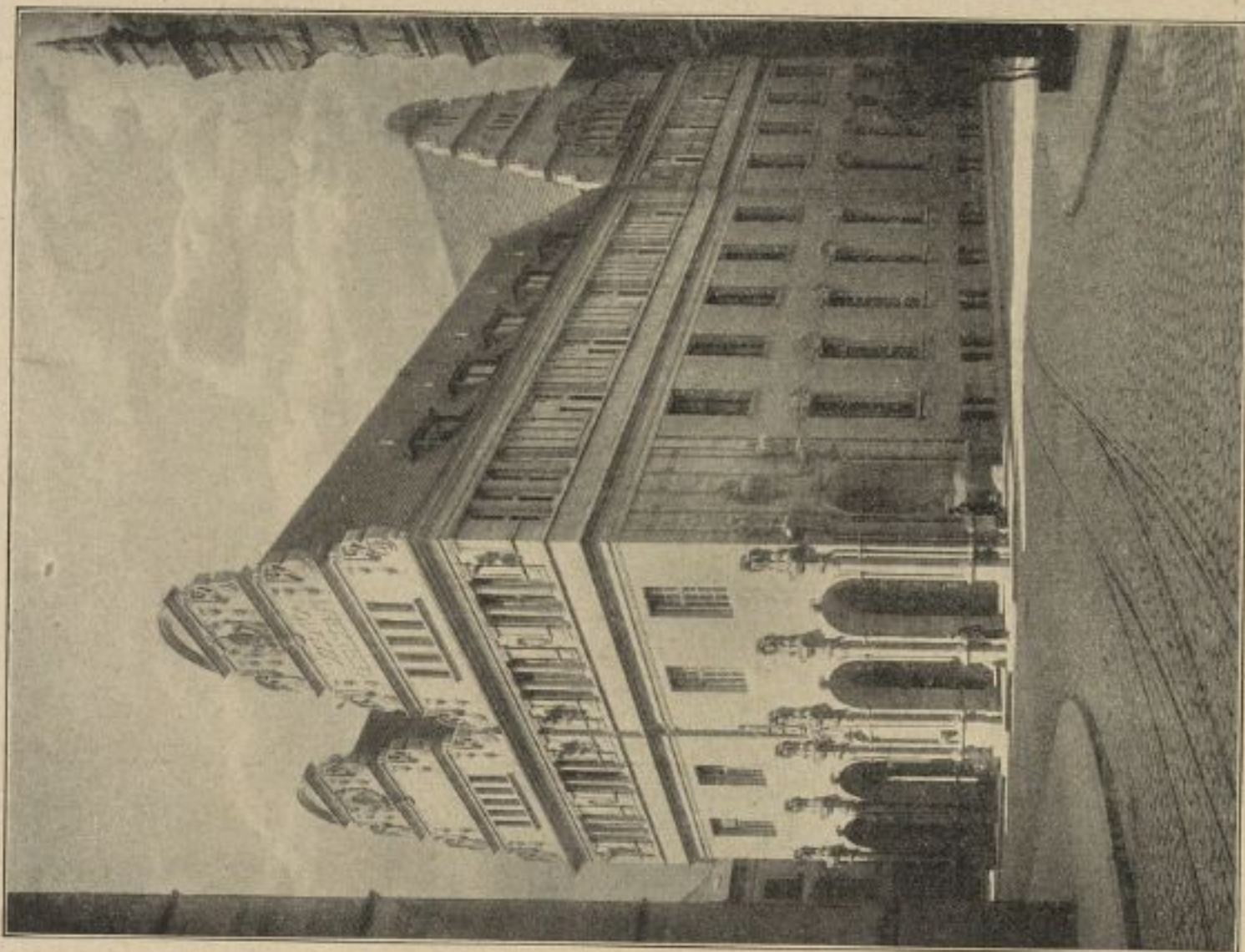
Фот. Л. Едб, Штутгарт.

Вид із літака на частину гамбурзької пристані.

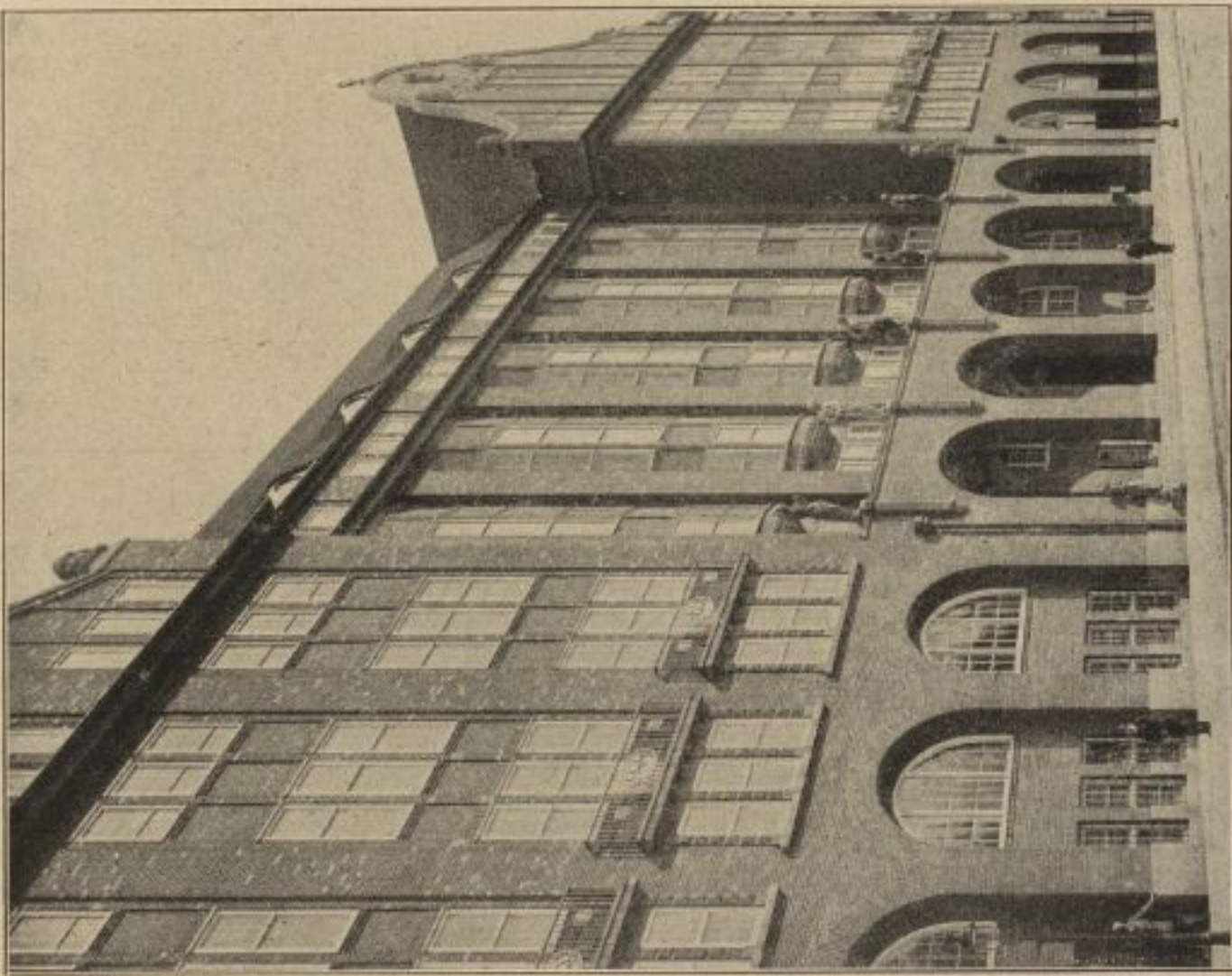

Щадниця в Лінебурзі.

Зразки модерних німецьких банкових будинків.

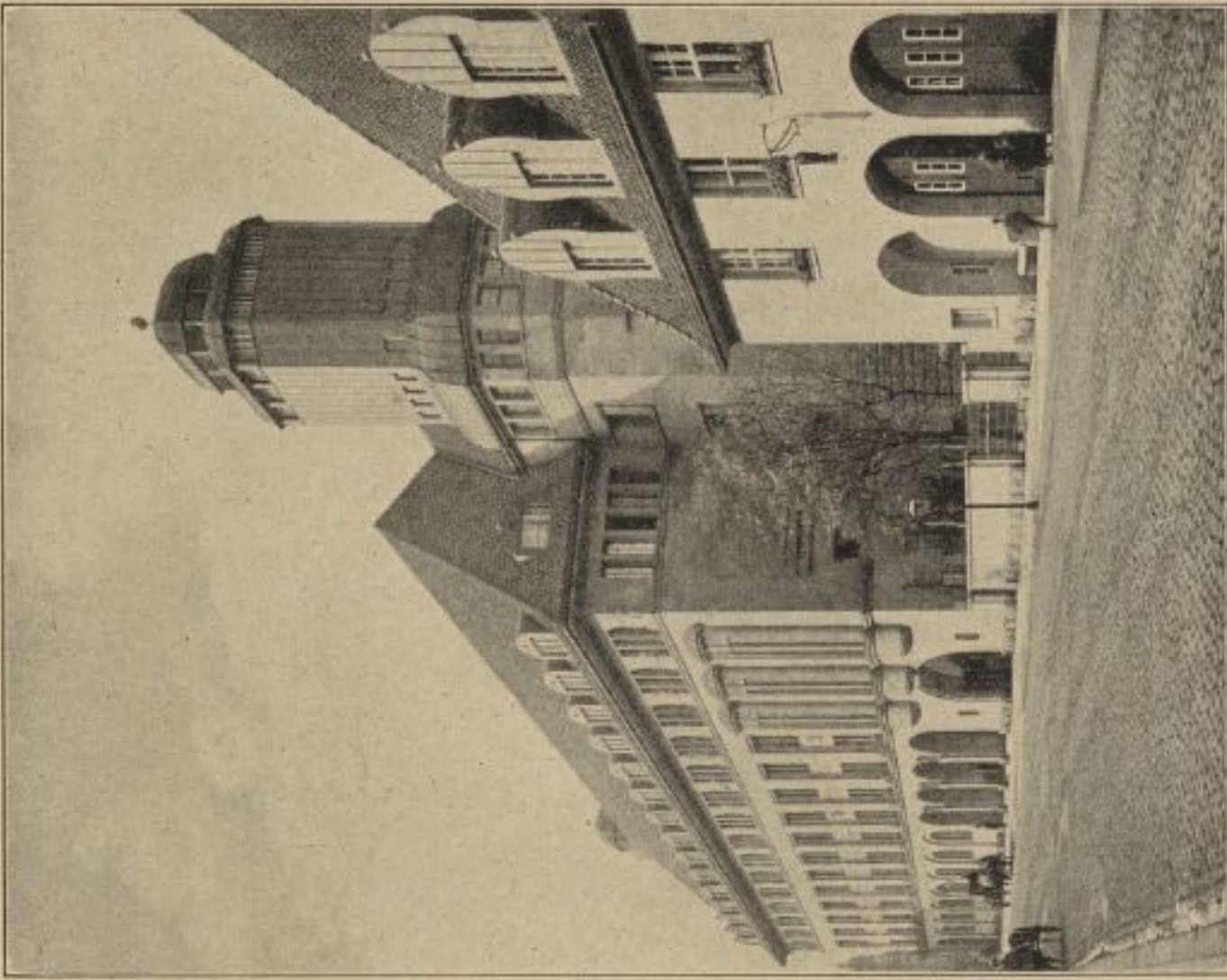

Філія Дисконтного Товариства в Бремені.

Адміністративний будинок фабрики кексів
Бальзена у ГанOVERІ.

Зразки модерних німецьких торговельних будівель.

„Промисловий Дім“ у Гамбурзі.

З журналу „Die Kunst“ (Мистецтво) (Ф. Брукман, Мюнхен).

Середина великоміського городського дому.
Урядова кімната синдика в городському домі у Гановері.

З журналу „Die Kunst“ (Мистецтво) (Ф. Брукман, Мінхен).
З нутра великоміського городського дому.
«Ремісницька зала» в городському домі у ГанOVERІ.

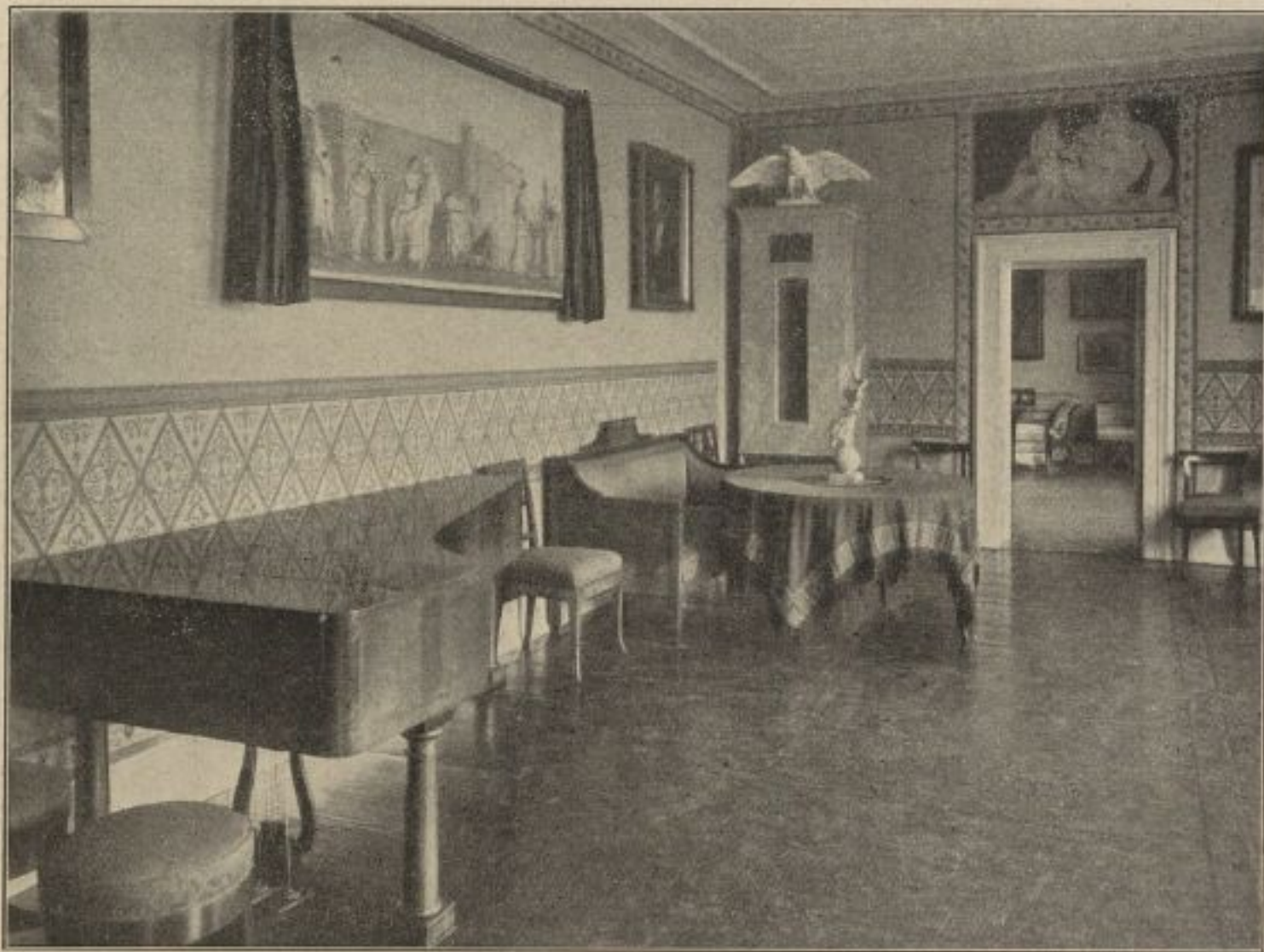
Ваймар. Шіллерова хата.

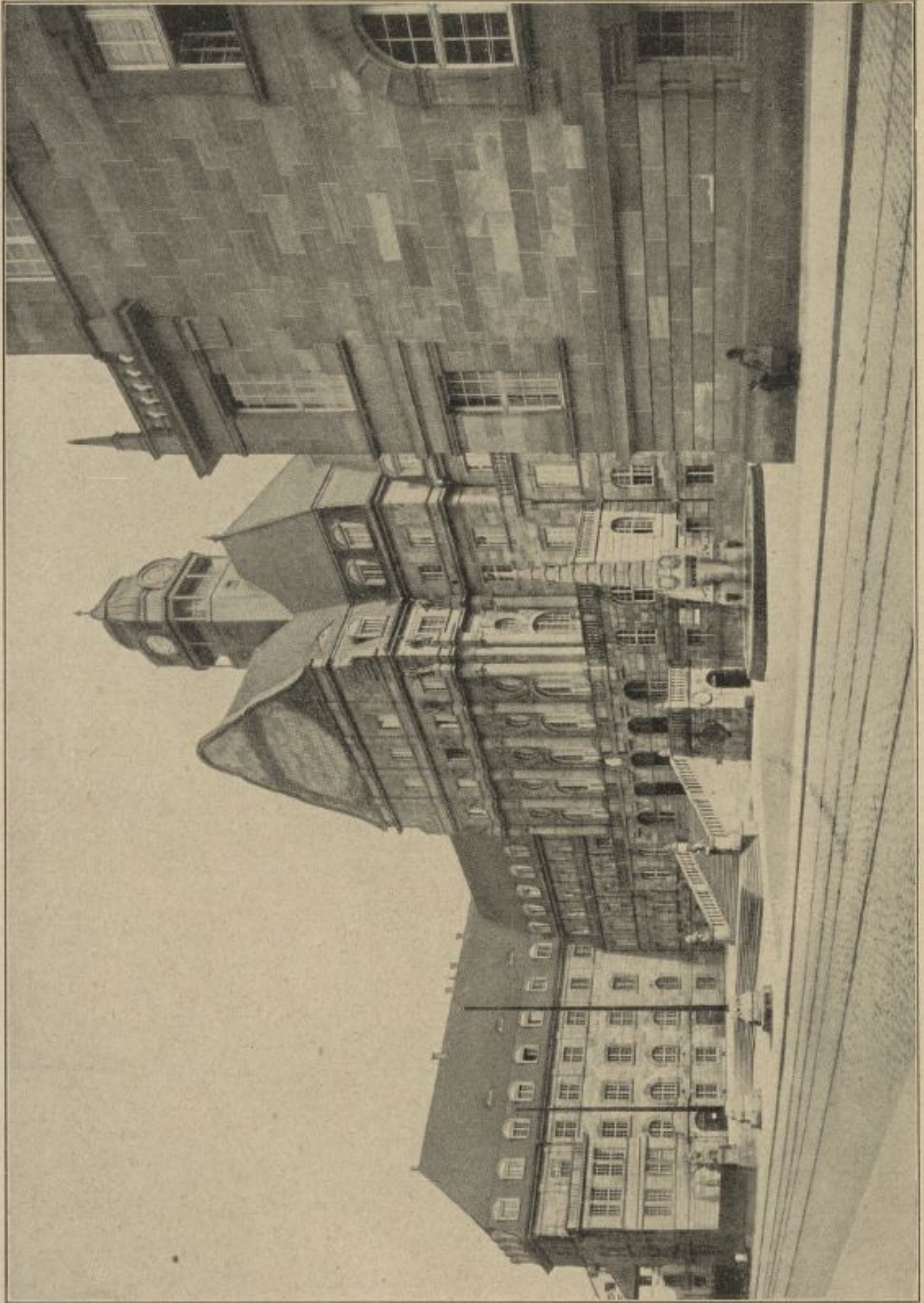
Ваймар. Літна хата Герого.

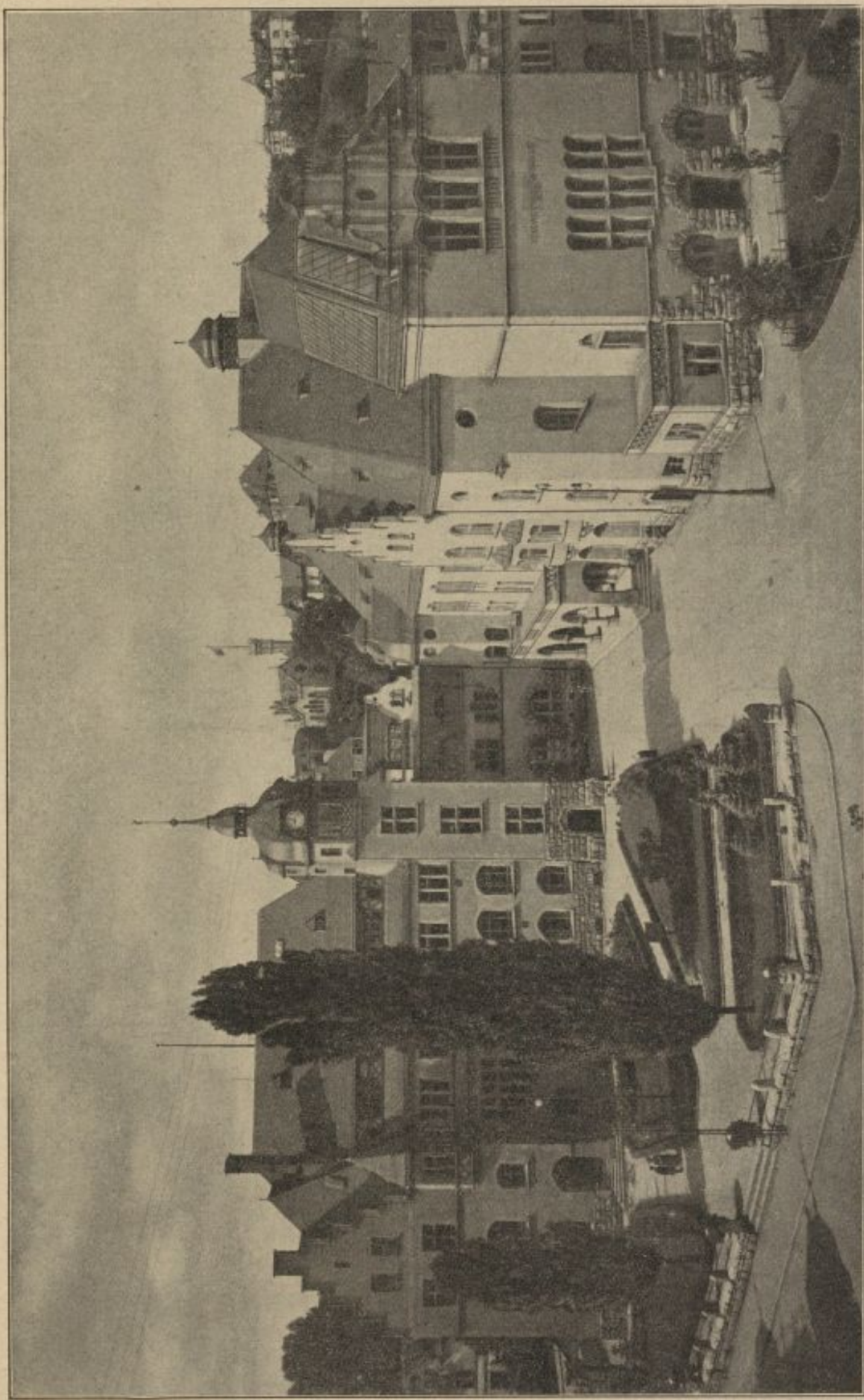
З Ваймару, міста Гетого й Шіллера. Вид Шіллерової кімнати й робітні.

Кімнати Гетевого городського помешкання.

Кассель. Новый городской дѣм.

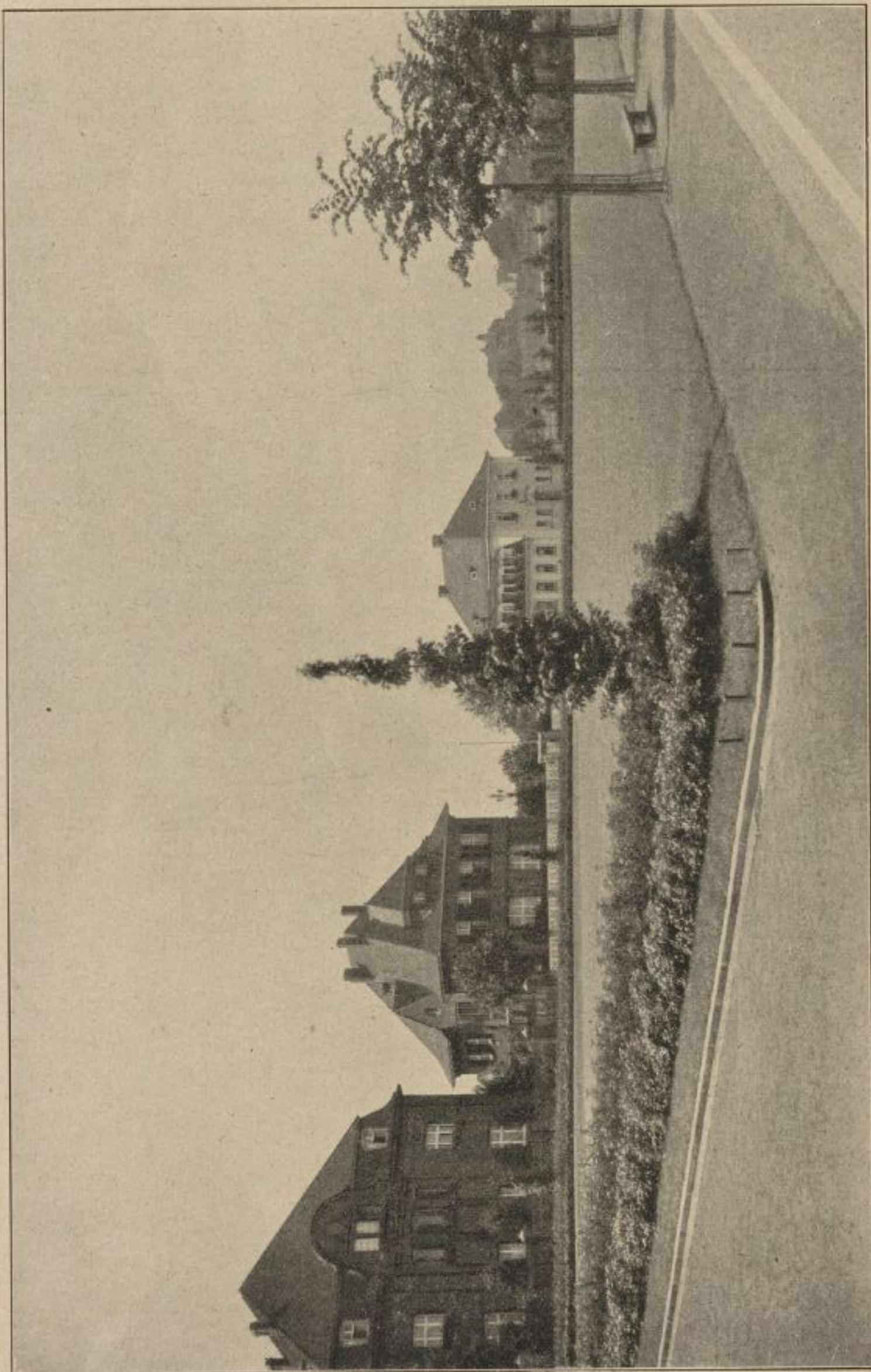
Бна. Народний дім.
Фондація заводу Цайса в користь народньої освіти.

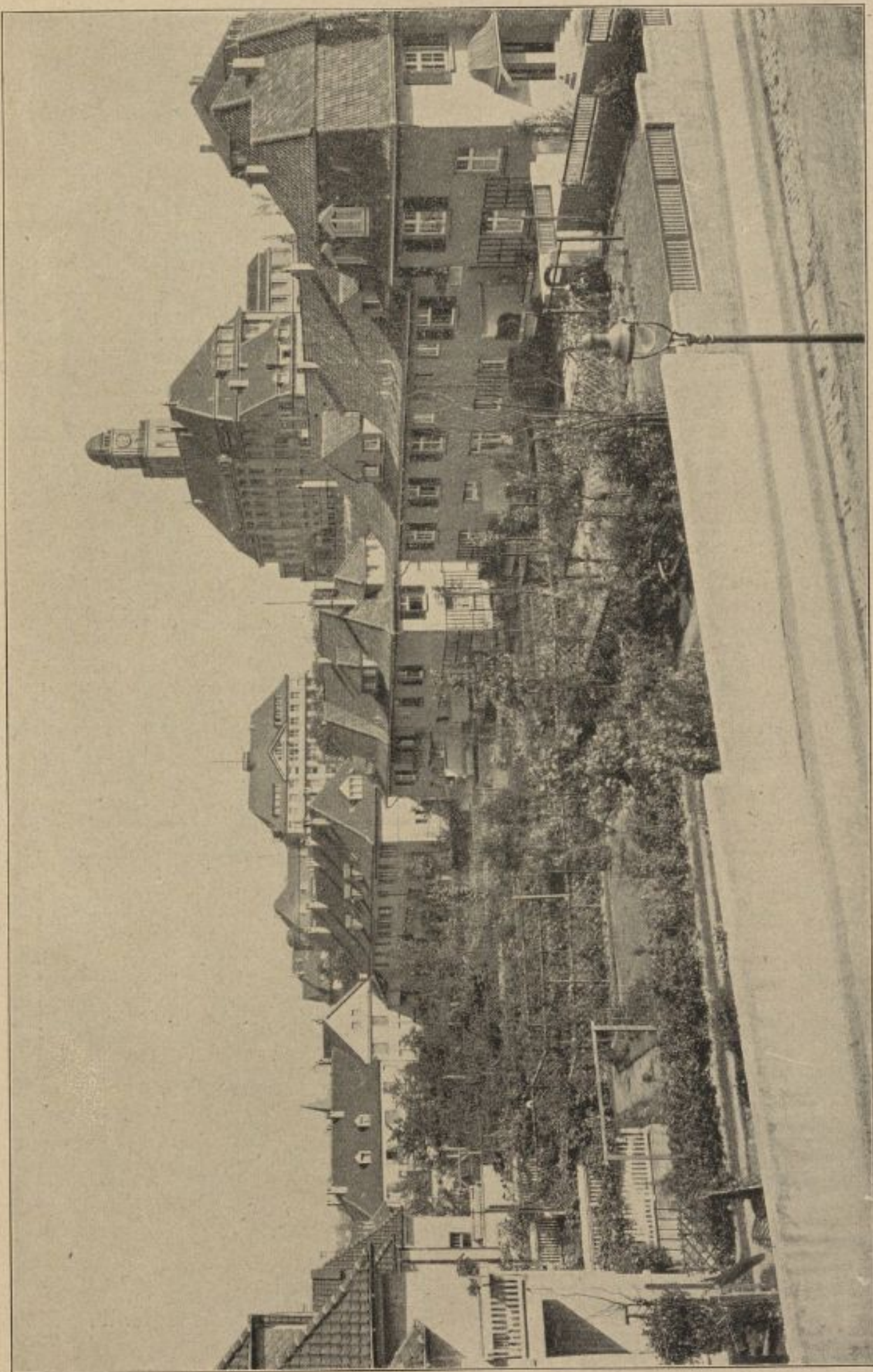
З ренсько-вестфальського промислового району.
Адміністративний будинок Емшерської спілки.
Емшерська спілка переводить осушення й наводнення в промисловому емшерському
районі.

Село в північно-західній Німеччині.

З ренсько-вестфальського промислового району.
Відлі в Ессені н. Рурою.

З ренсько-вестфальського промислового району.
Помешкання середньої верстви із школами в Ессені н. Рурою.

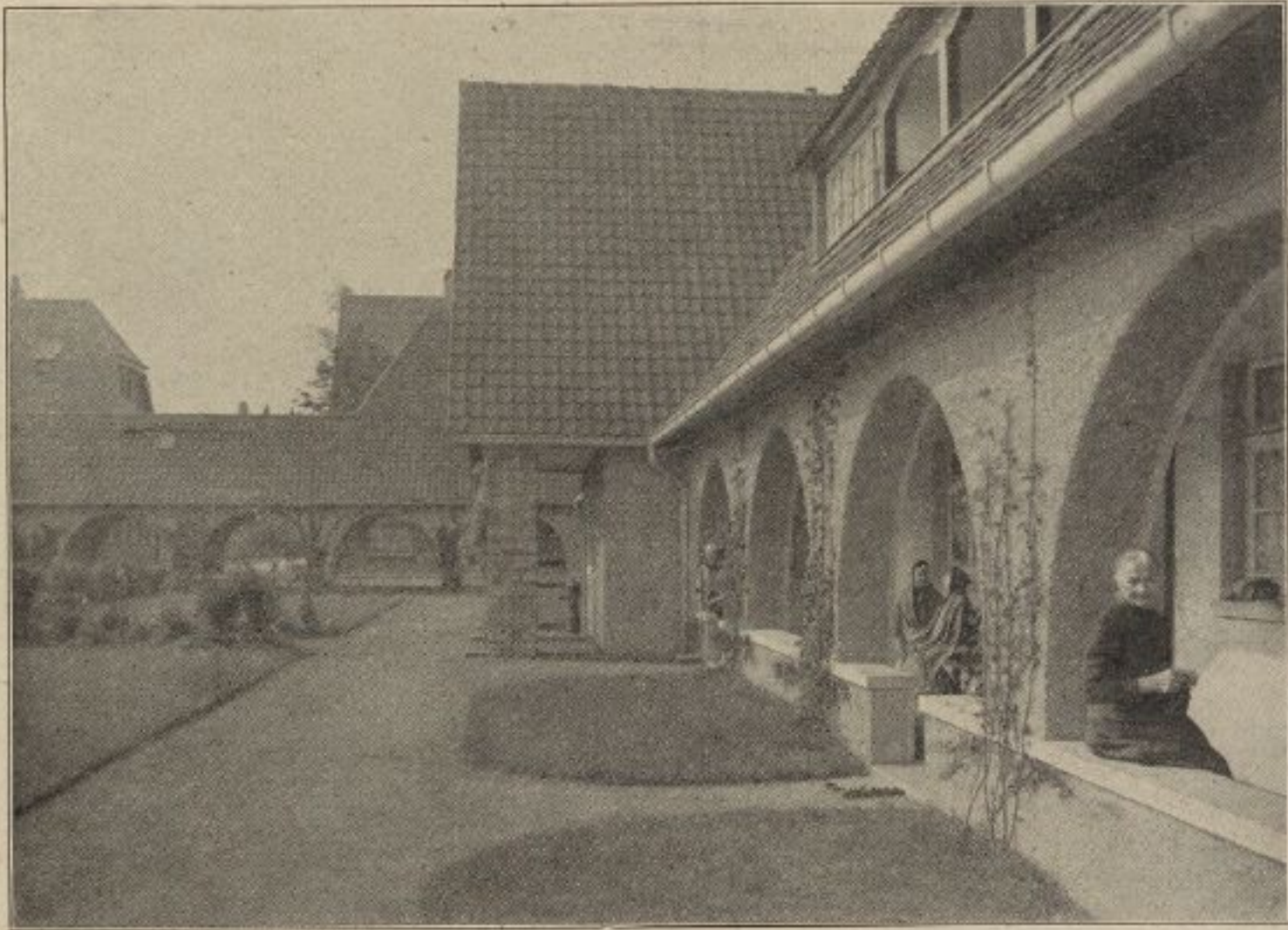
Робітничья колыонія Круппа „Альфредгоф“ коло Ессена.

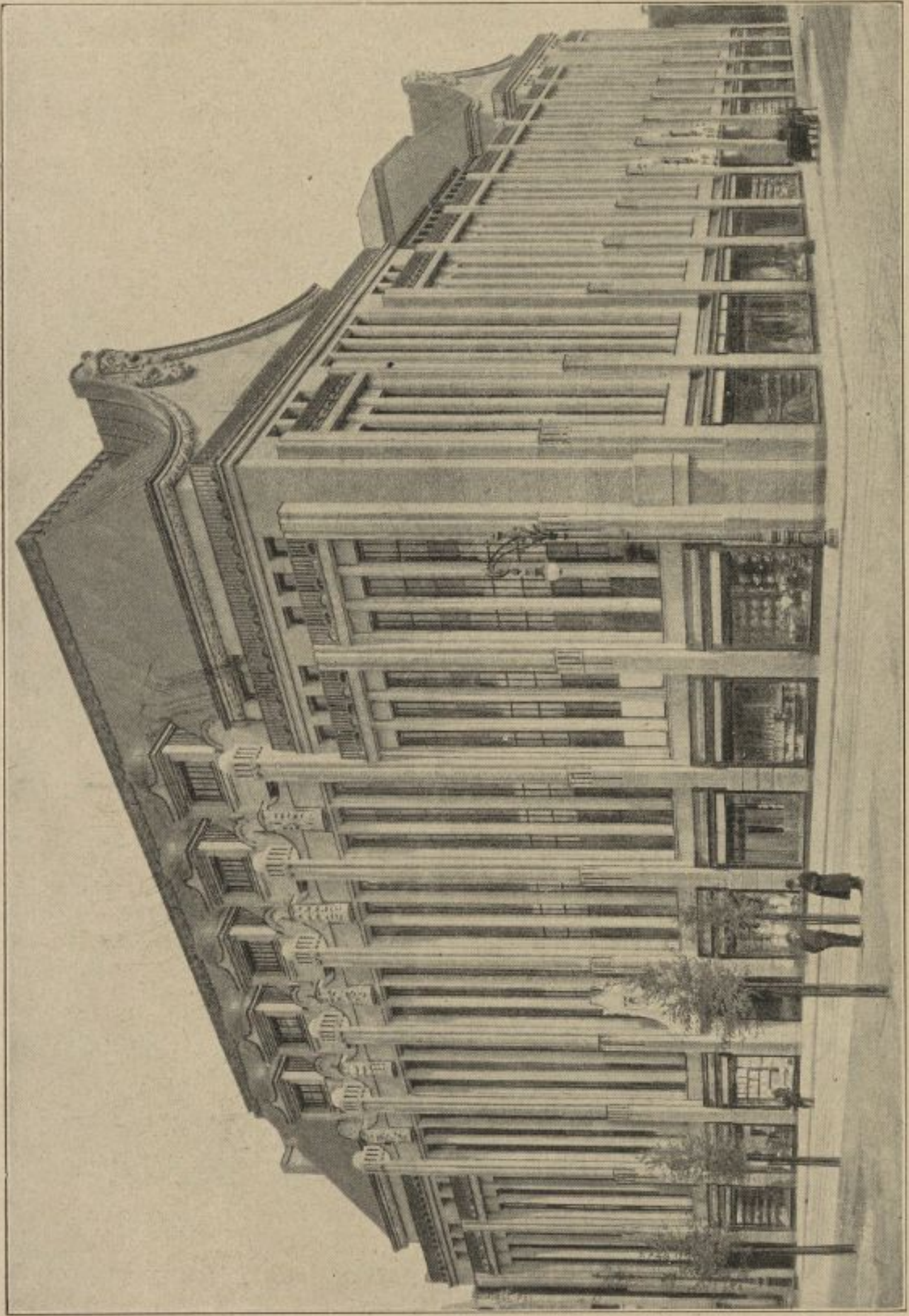
Школа для малих дітей у робітничій колыонії Круппа в Ессені.

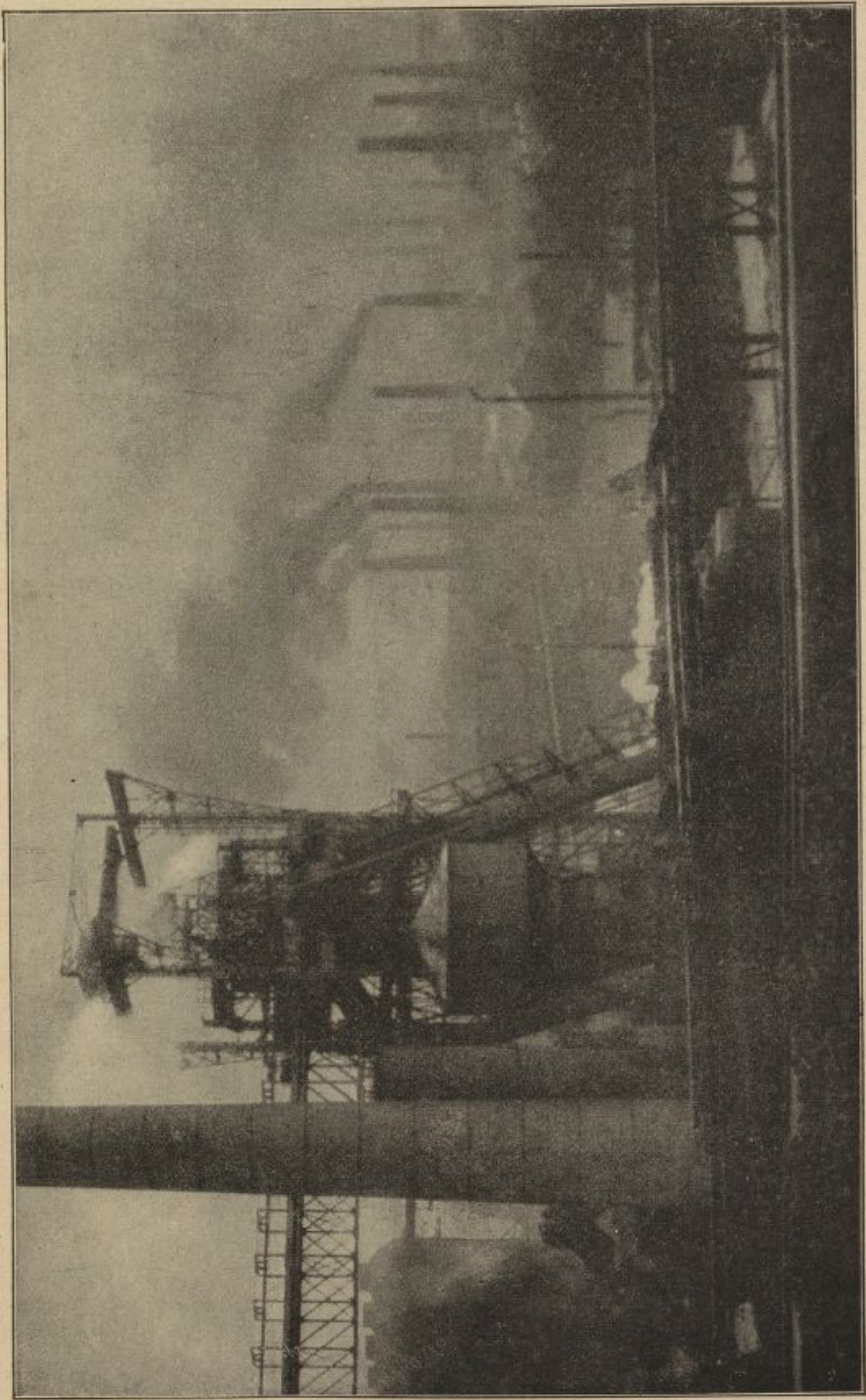
Санаторія для робітників Крупна і їхніх родин.

„Дім для вдів“. Фондація фірми Крупна для повдовілих жінок її робітників.

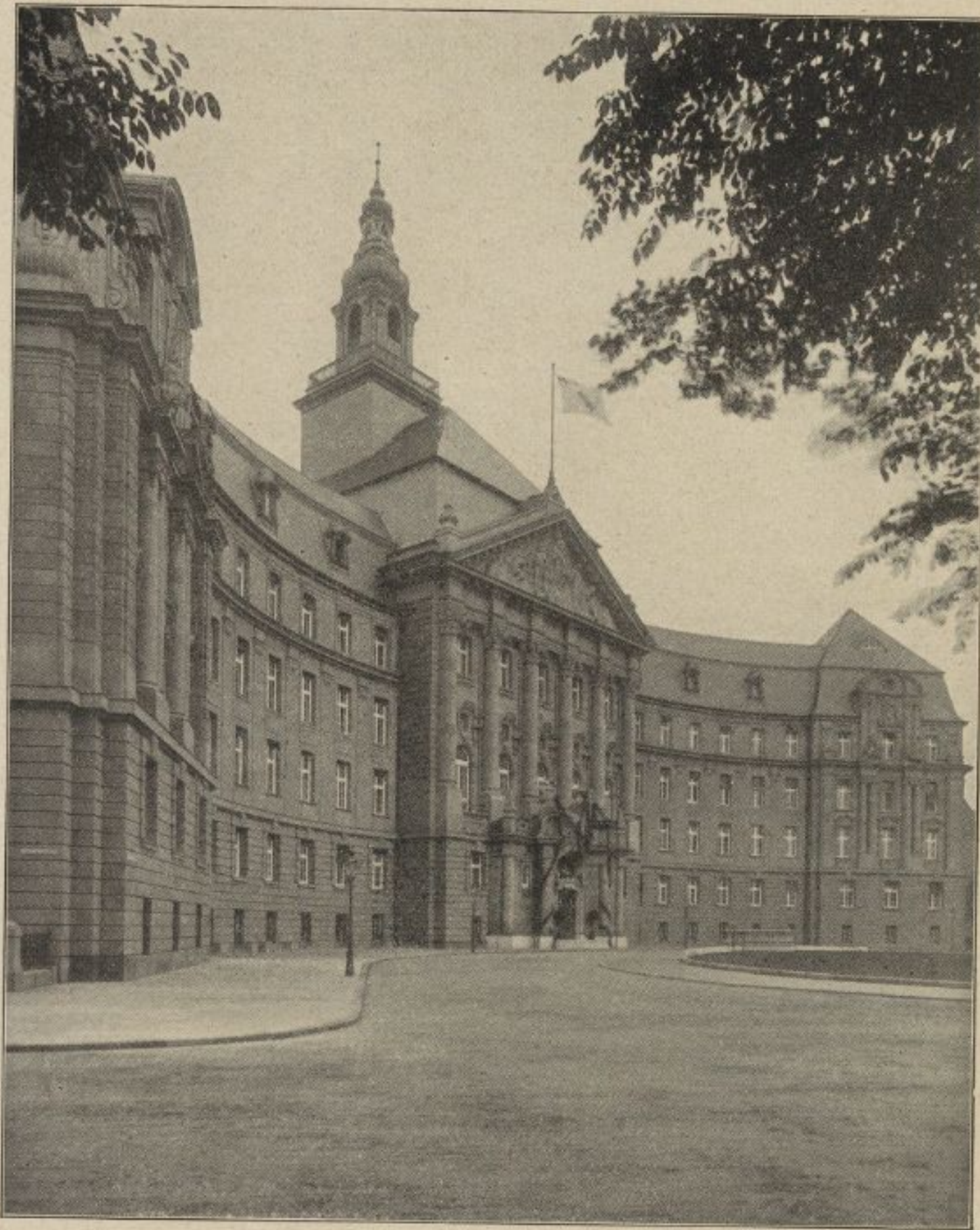

Зразок модерних німецьких товарних домів: Товарний дім Тіца в Діссельдорфі.

Фот. В. Центагер, Берлін.

З ренсько-вестфальського промислового району.
Вид на фабричні комини й сталеві заводи.

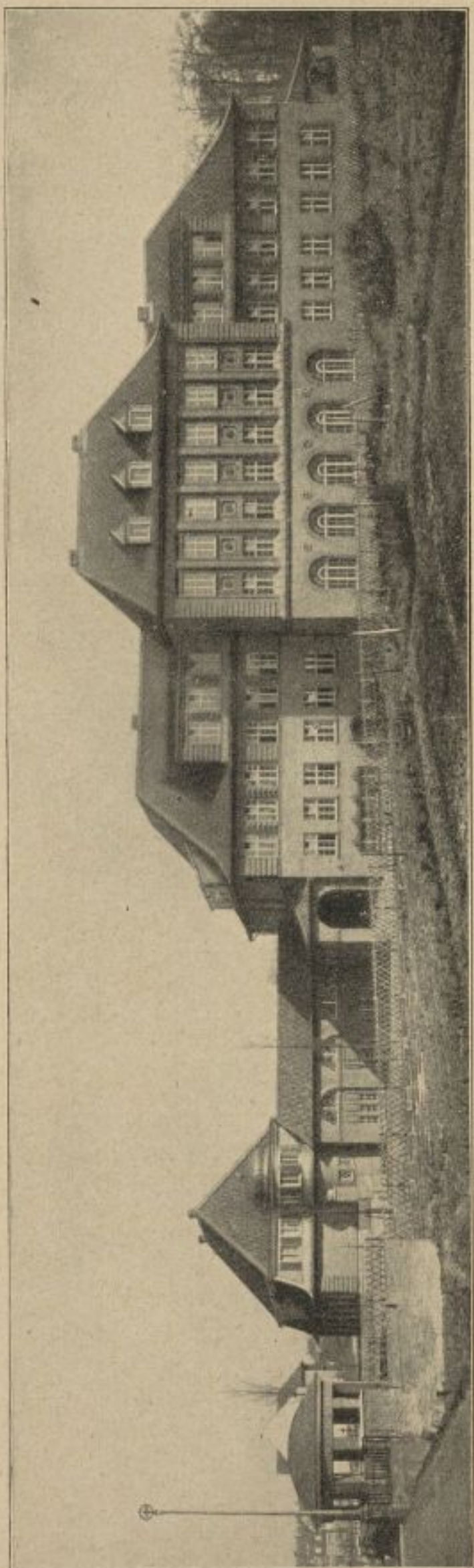
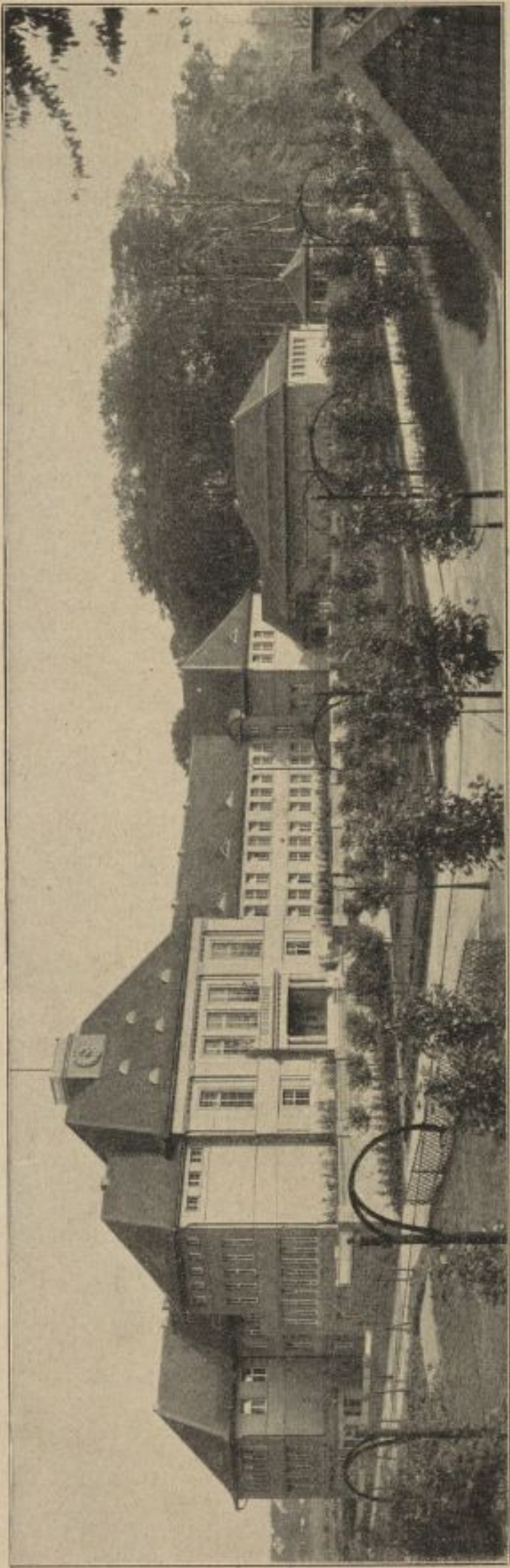
Фот. Г. Янсен, Кельн.

Західно-німецький судовий будинок.
Найвищий суд у Кельні.

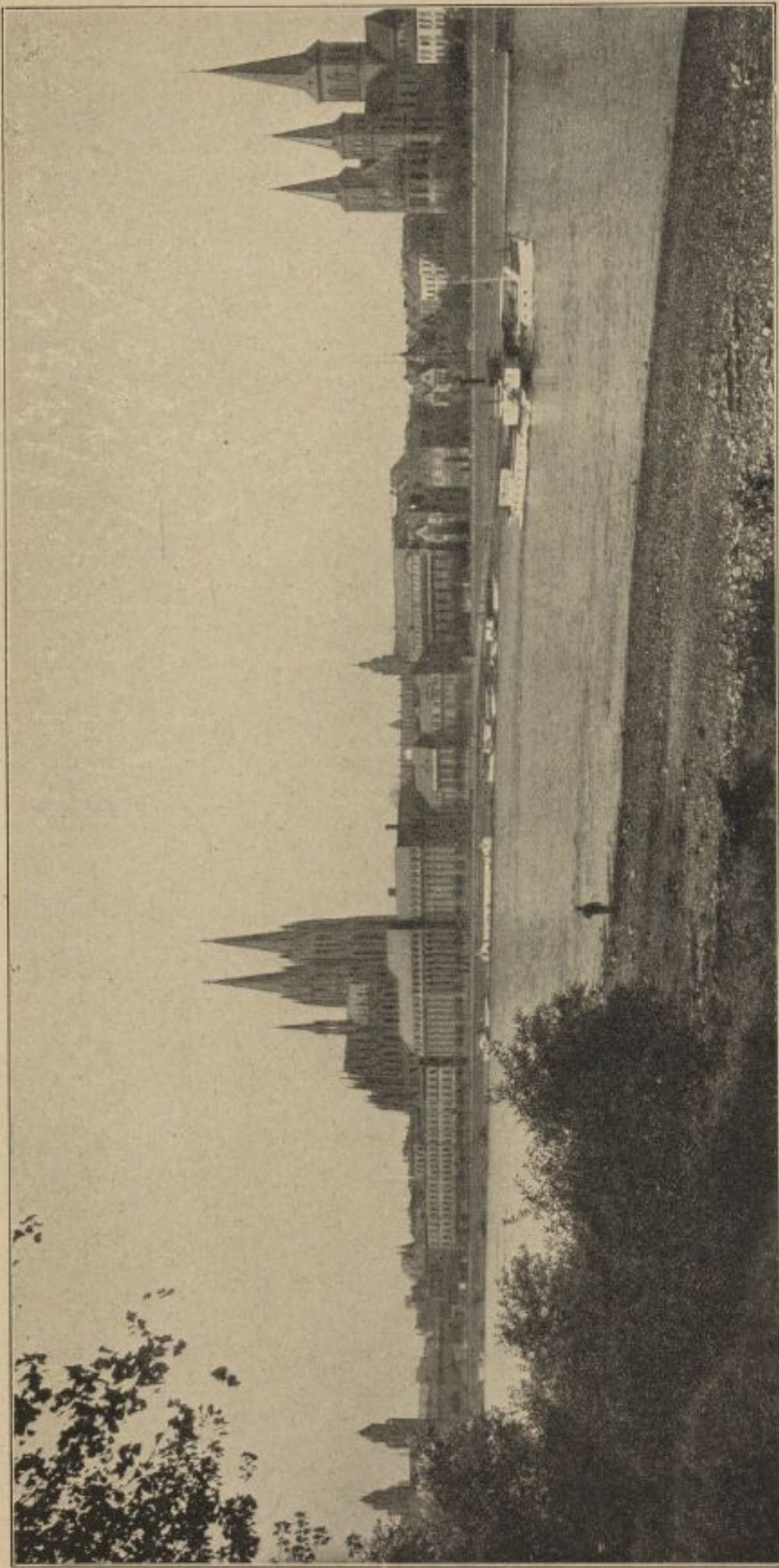

Фот. Др. Франц Штедтнер, Берлін.

Адміністраційний будинок фірми Крупп у Ессені.

Новіщі шкільні будинки в ренсько-вестфальському промисловому районі.

Вид на Кельн над Реном при низькому стані води.
По середині собор. Перед собором оба будинки дирекції залізниць; на ліво кінцеві вежі
великого подвійного моста; на право романська церква Куніберта.

З «Синіх книжок» накладні Карла Роберта Лангевіше.

Кельн над Реном. Середина собору.

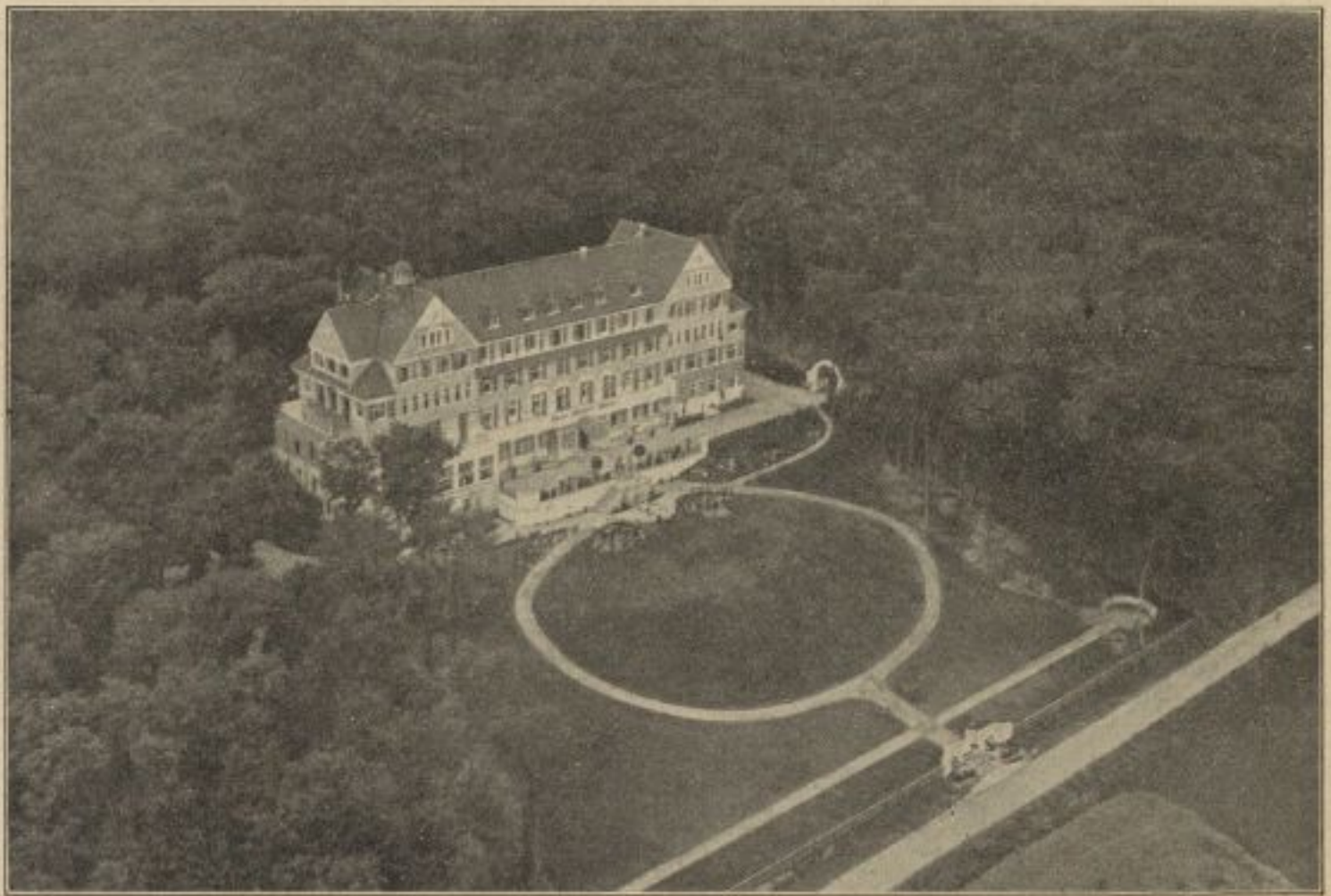

З „Синіх книжок“ накладні Карла Роберта Лянґевіше.

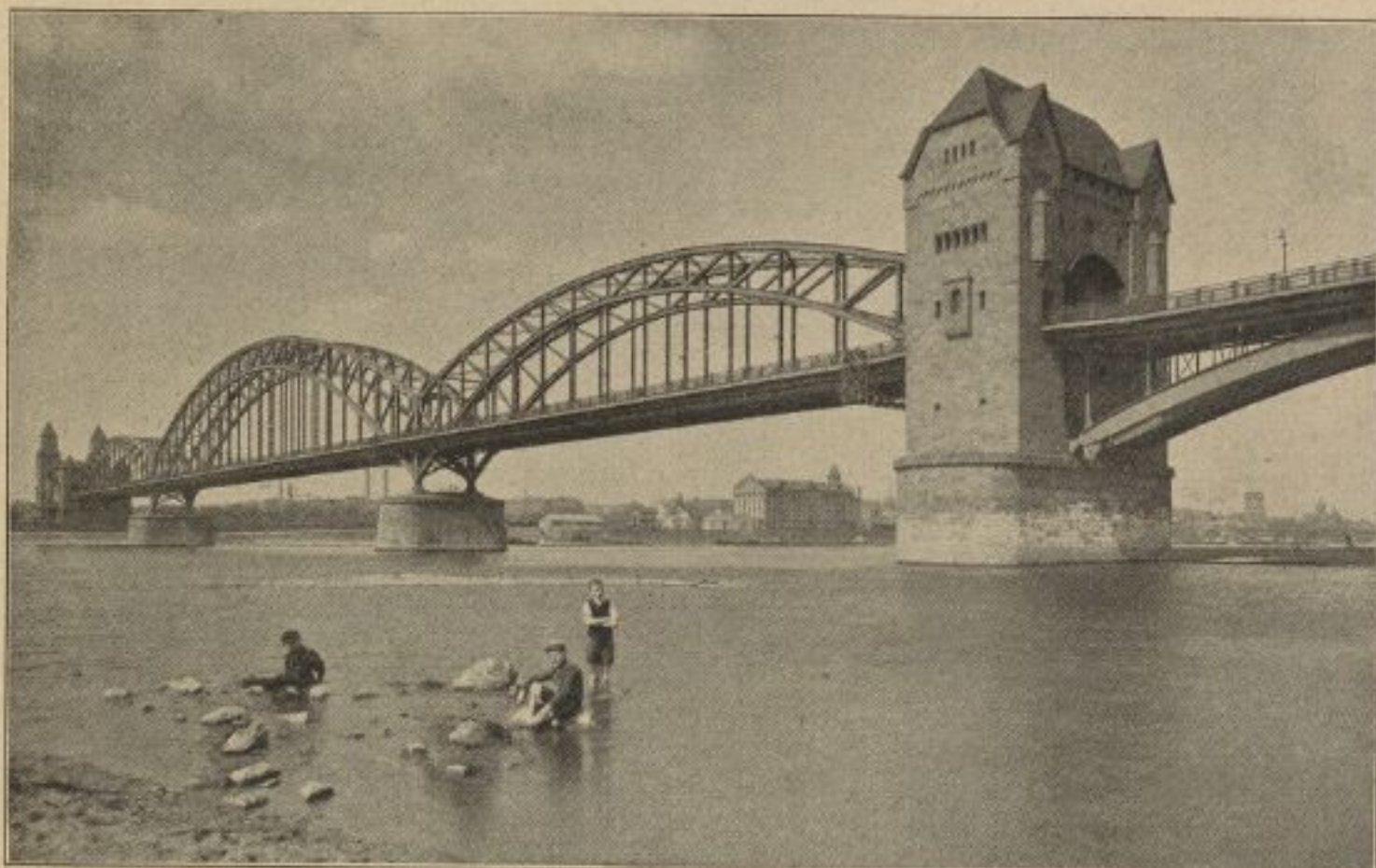
Кельн над Реном. Зверхній вигляд собору.

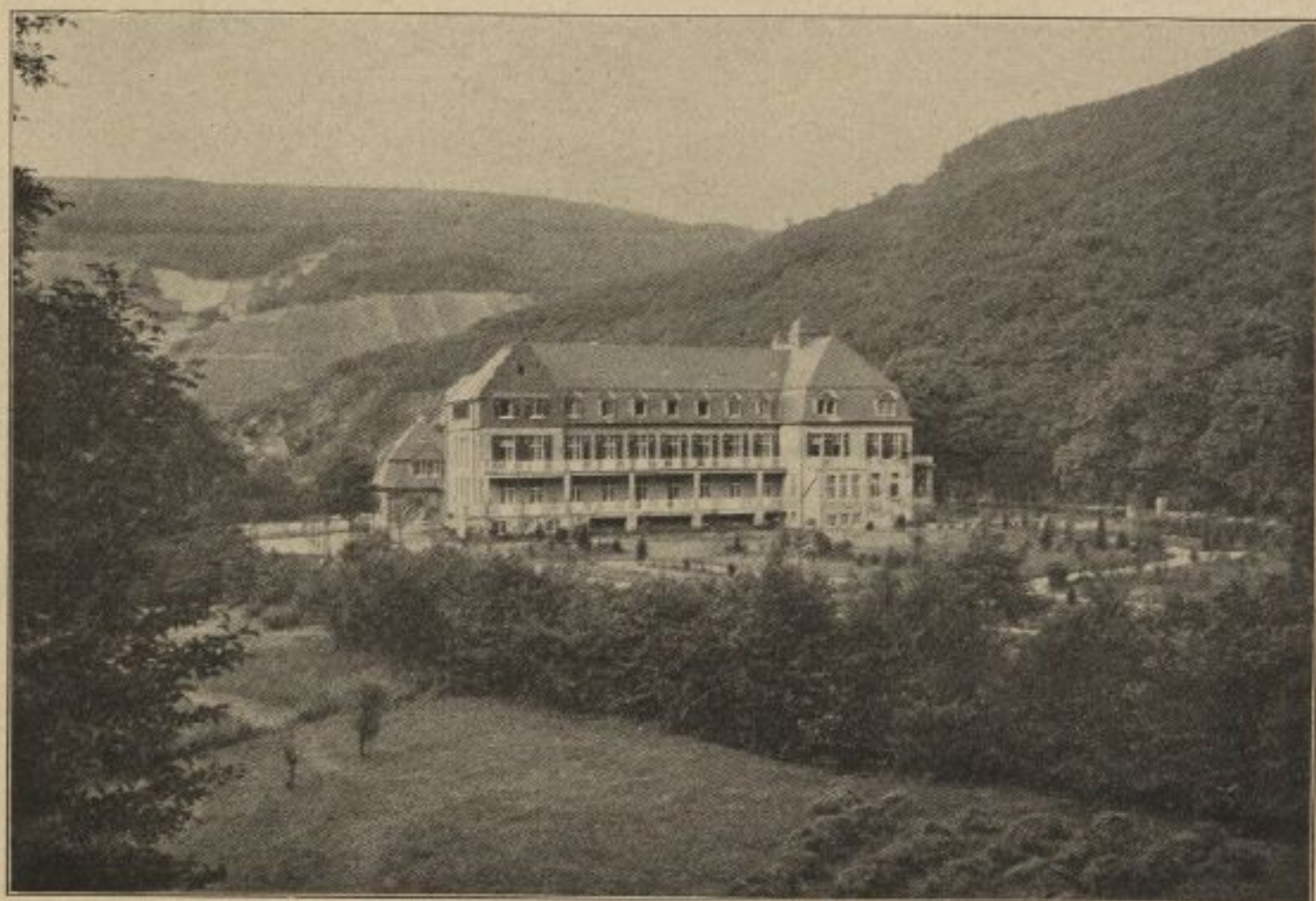
Кельн над Реном. Збіжева пристань із шпихлірами й млинами.

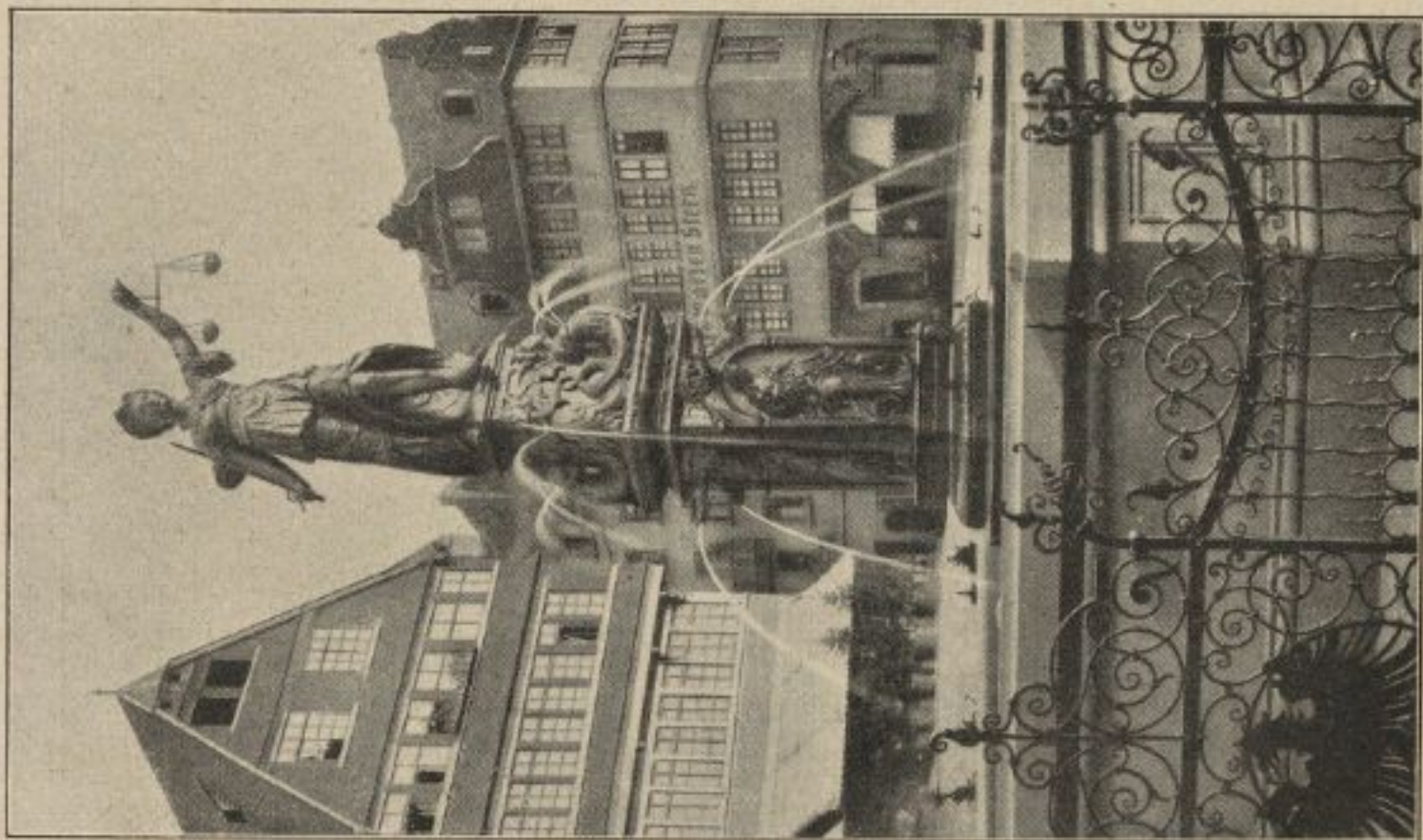
Вісбаденська вакаційна оселя
Німецького Товариства для купецьких вакаційних осель, що удержує по цілій
Німеччині подібні оселі для купців.

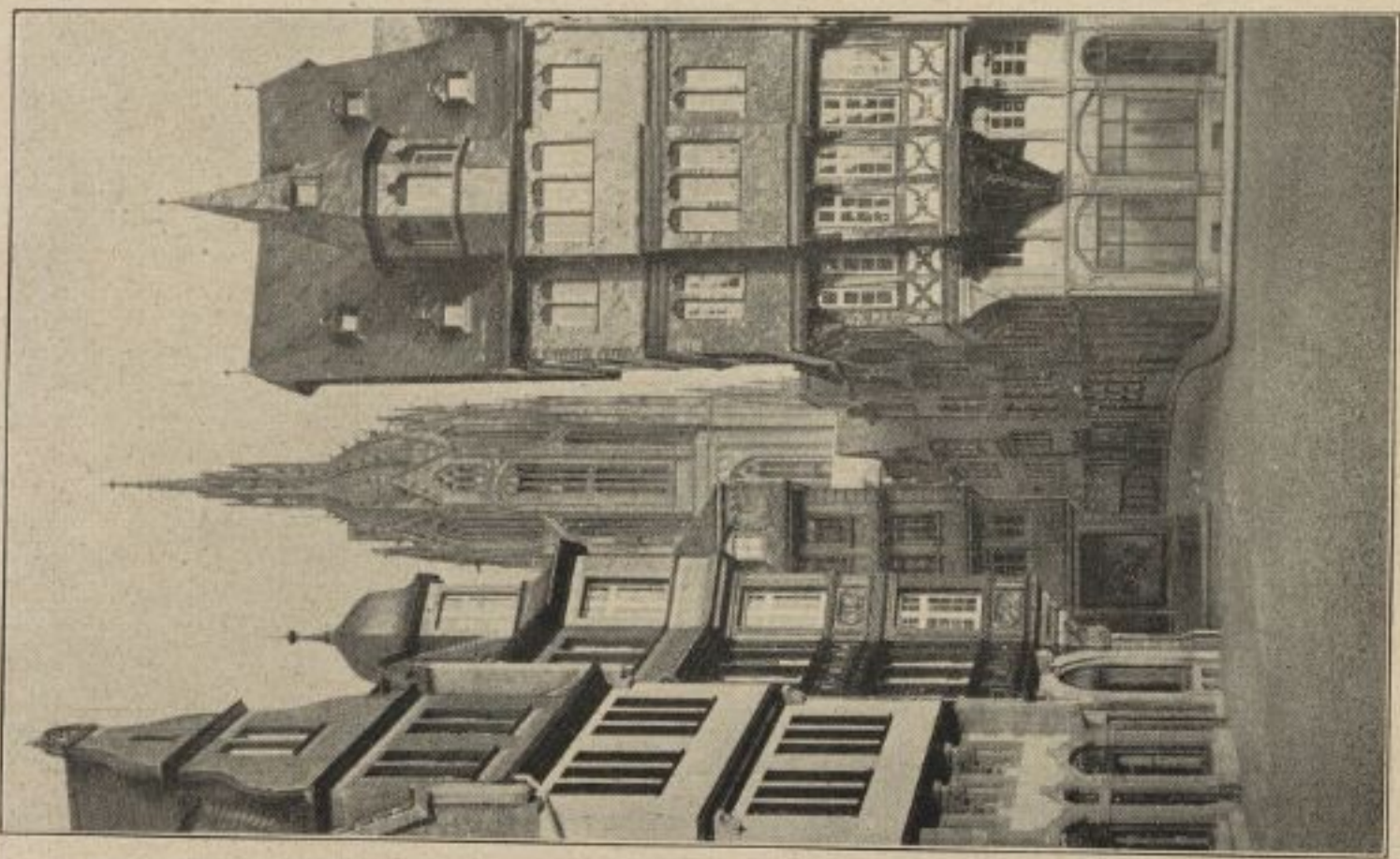
Кельн над Реном. Південний міст, один із чотирьох мостів на
Рені у Кельні.

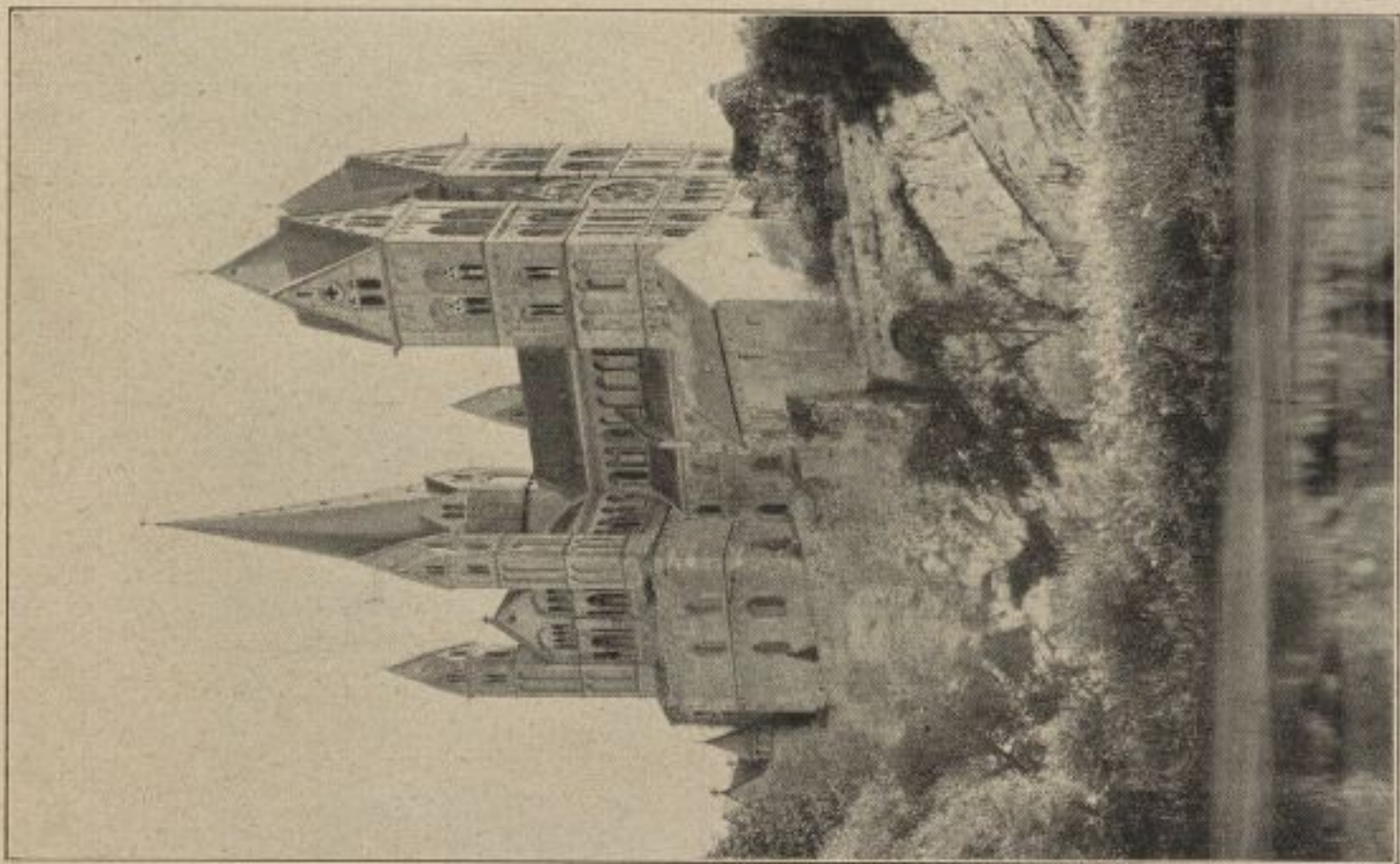
Вакаційний дім для ремісників у Трабен-Трарбах над Мозелею.

Керниця справедливости на Римській Горі.
Образи з старого міста у Франкфурті над Майном.

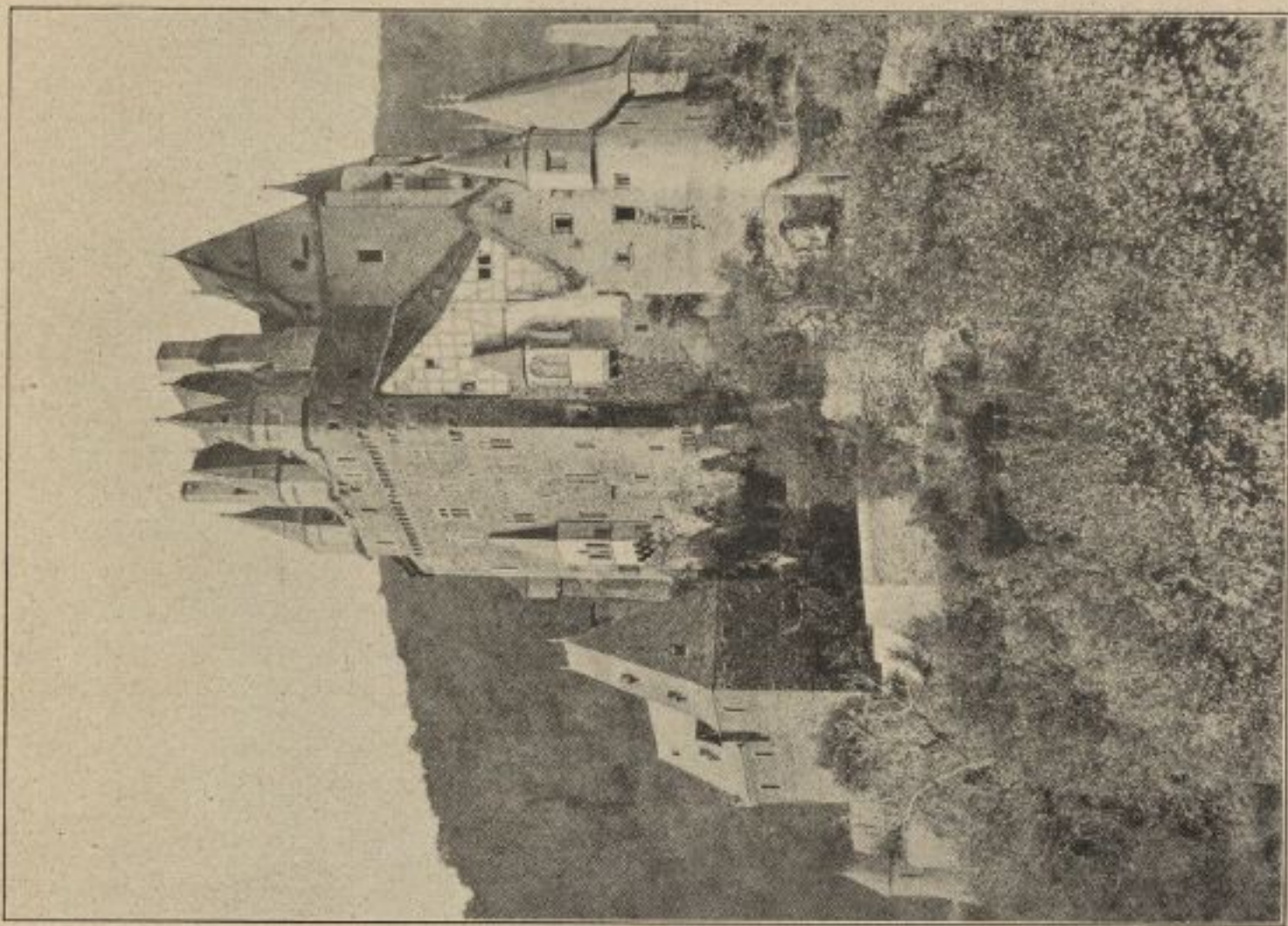

Вид на цiсарський соор.
Образи з старого міста у Франкфурті над Майном.

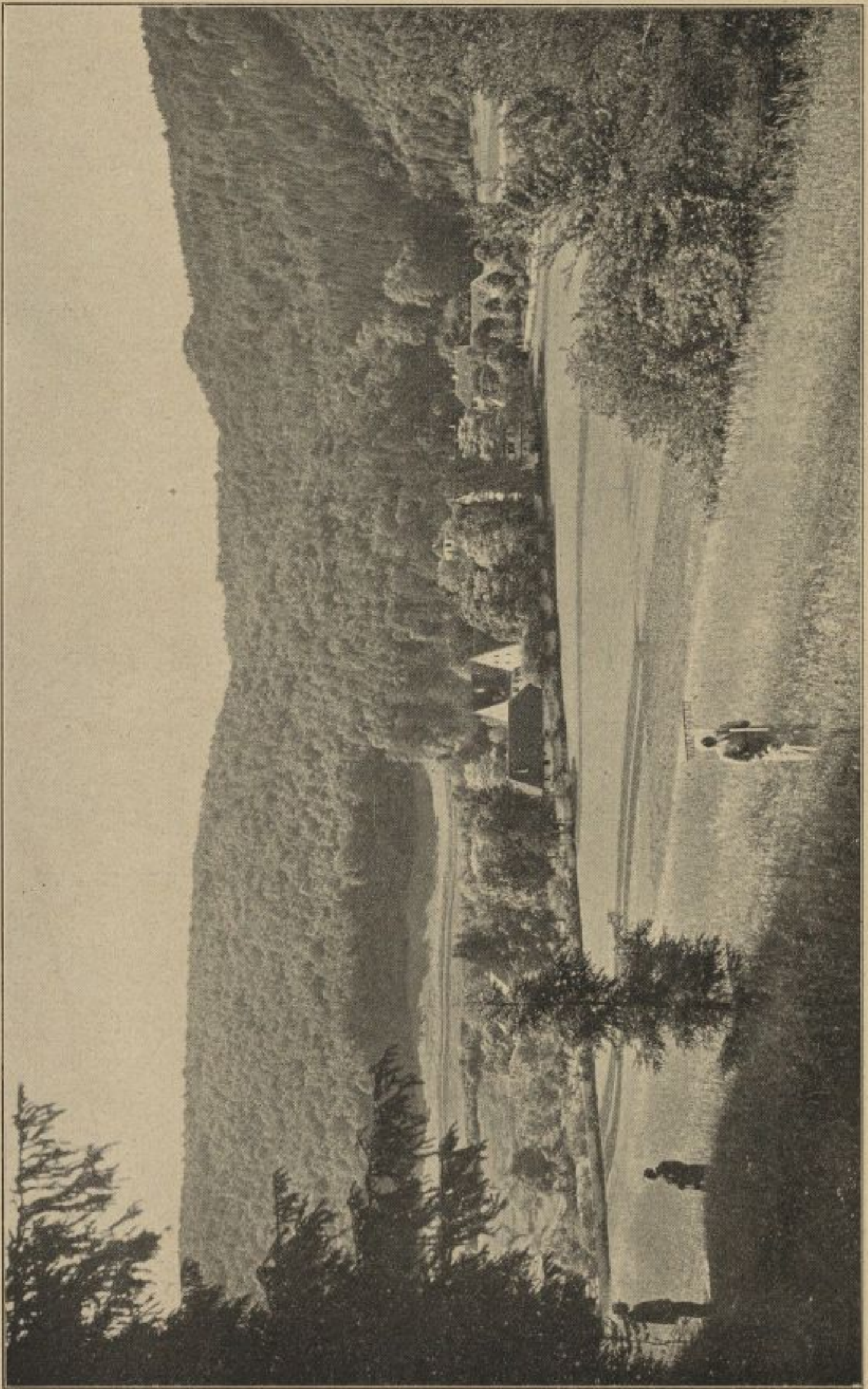
Собор у Лімбурзі над Линою.

Один із найкращих церковних будинків у романському стилі.

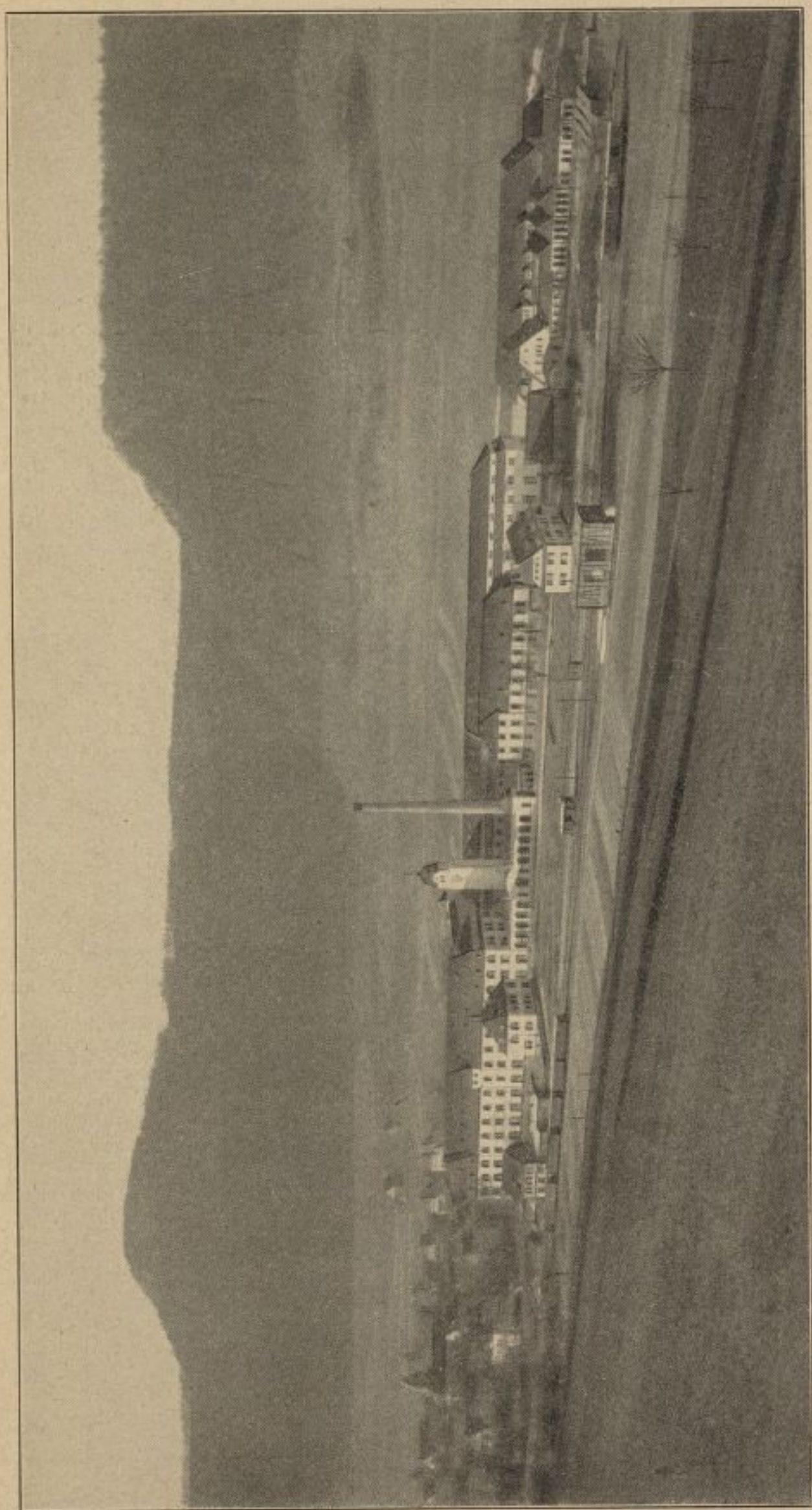

Замок Ельц над Мозелею.

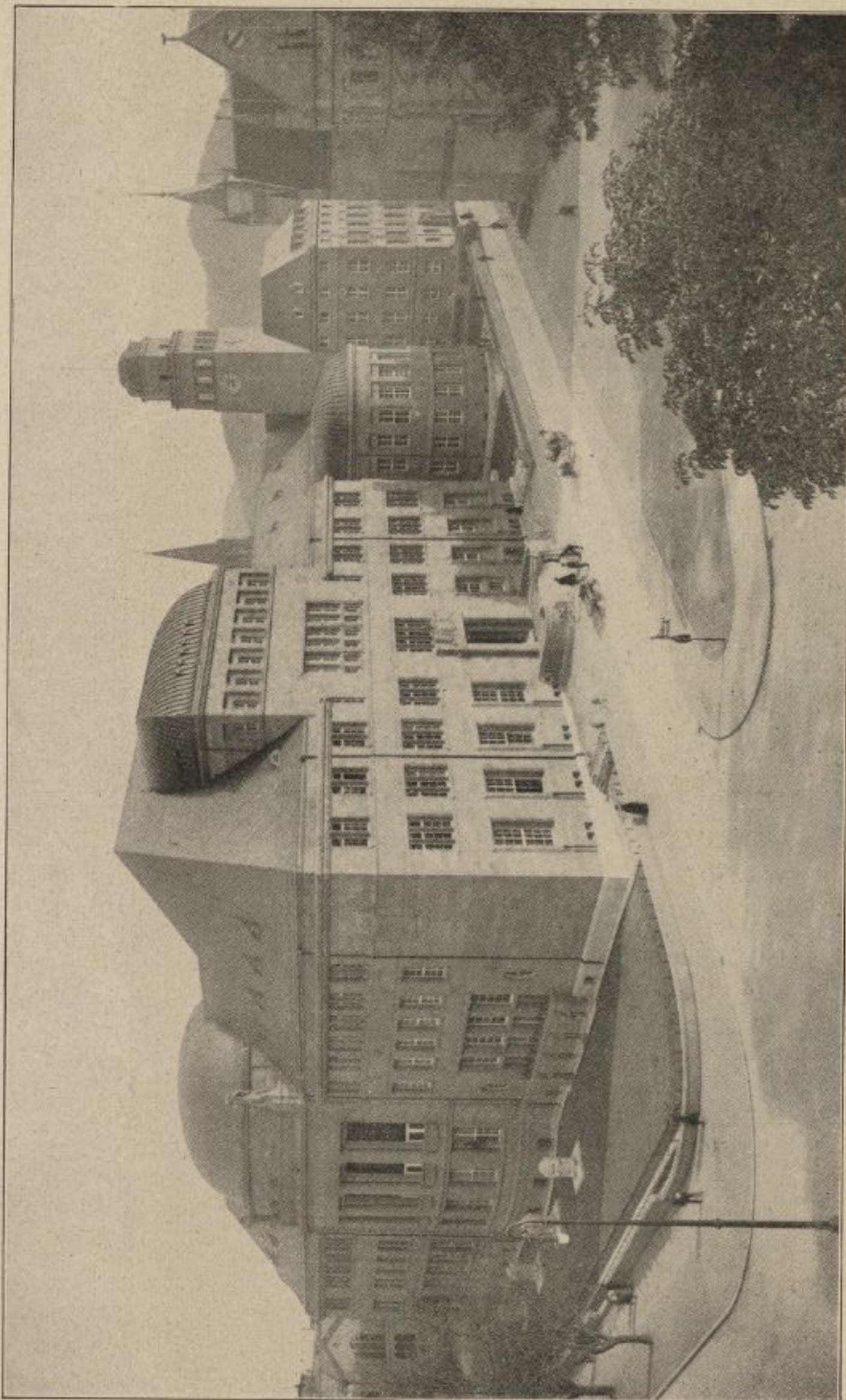
Зразок середньовічного лицарського замку.

Південно-німецька лісна околиця із більшим хутором (Віртембергія).
Фотогр. А. Ф. Д. Ташен, Штутгарт.

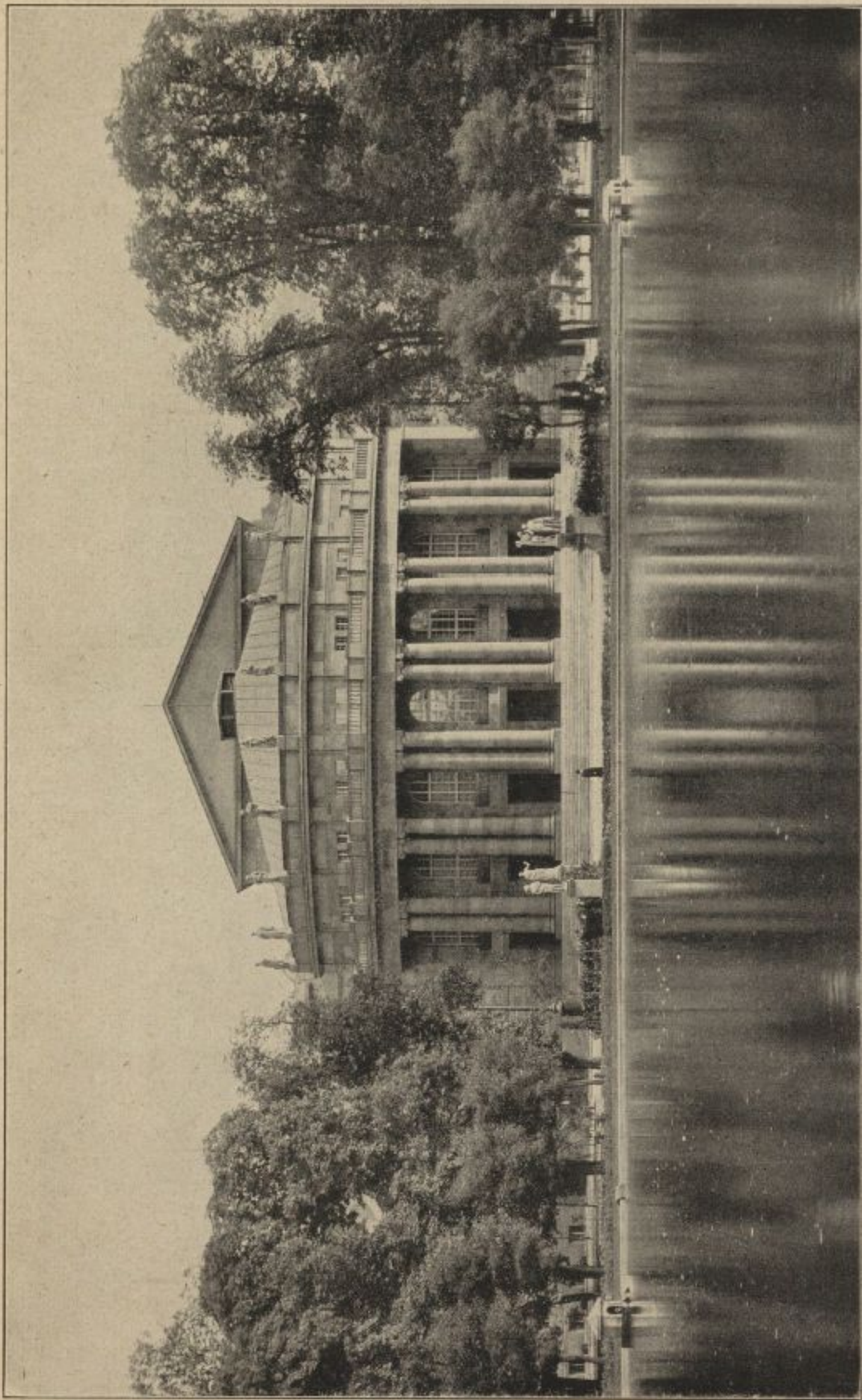

Південно-німецькі промислові заводи.
(Фабрика паперу Шойфелен в Оберляймінген у Віртембергії.)

Фотогр. В. Ребе, Фрайбург у Бр.

Фрайбург у Бр. Частинний вид новітнього університетського будинку.

Фотогр. В. Шаллер, Штутгарт.

Штутгарт. Вид із міського саду на новий театр.

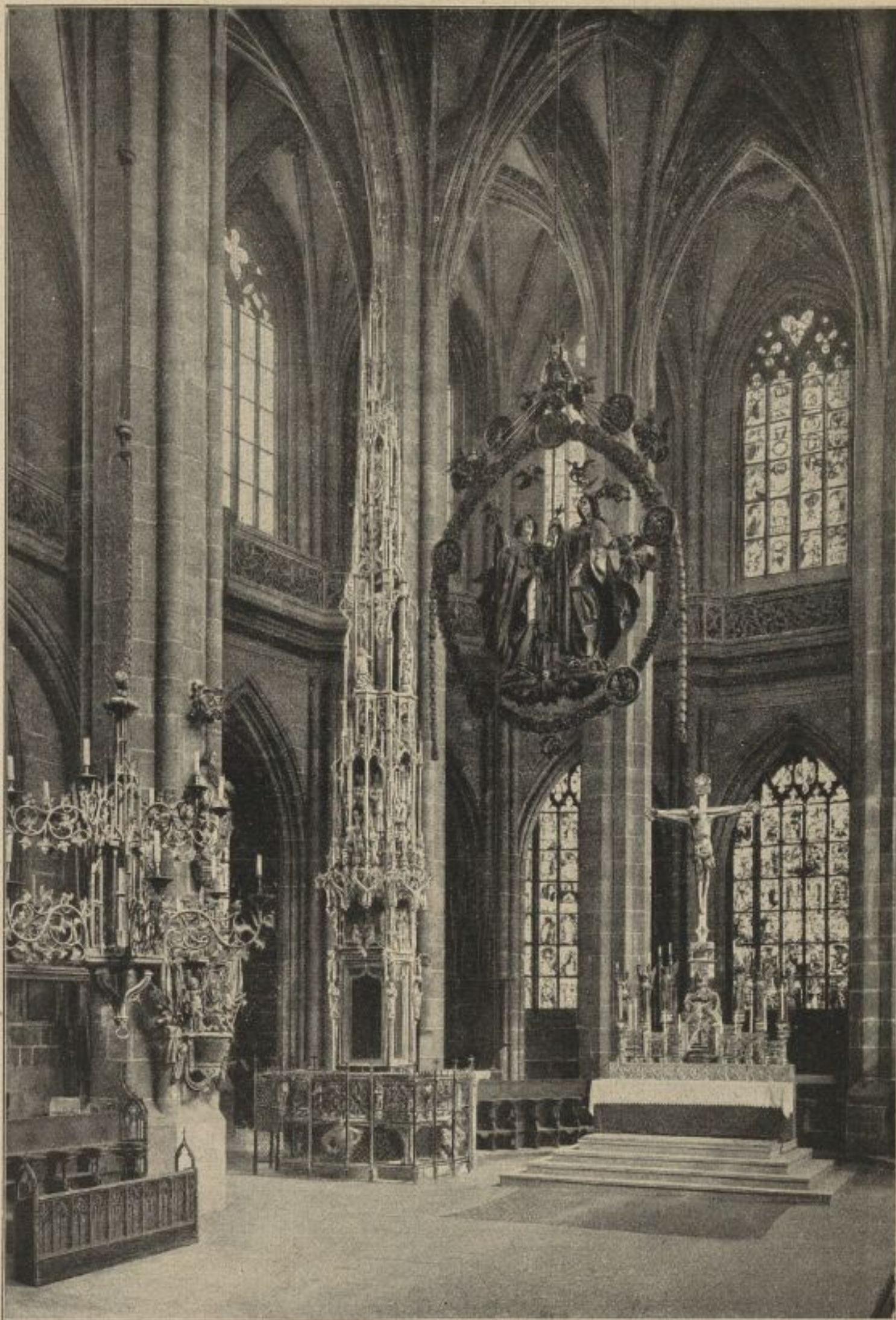
Нове фотографічне Товариство, Штеґліц.

Південно-німецька гориста околиця.
Озеро Тіті в баденському Шварцвальді.

Фотогр. Кільофот А. Т., Відень.

З старого міста у Нірнберзі.

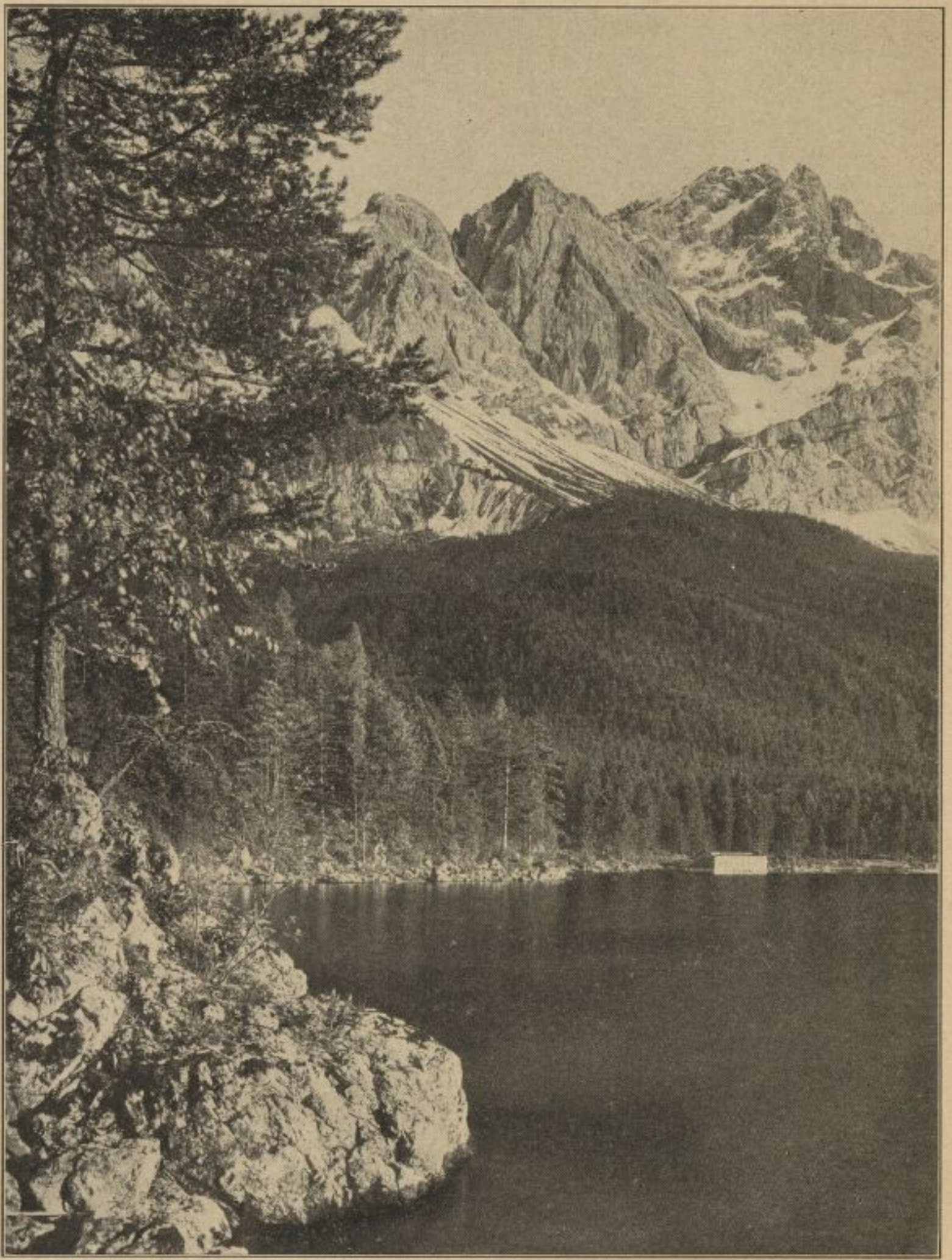

З «Синіх внижок» навладні Карла Роберта Лянґевіше.

Ніриберг. Хор у церкві Льоренца.

Мінхен. Вид на Марійську площу, ратушу й Фравенкірху.

Фотогр. Р. Рудольфі, Гарміш.

Вид на Цугшпіце, найвищий гірський вершок у Німеччині.
На переді озеро Айб.

Зміст.

	Стор.
А. Шмідт. Передмова.	5
Альбрехт Пенк. Німеччина. Географічний огляд.	7
Павло Рорбах. Перегляд німецької історії.	15
Альфред Вебер. Господарство Німеччини	22
Рудольф Ойкен. Духове та політичне життя Німеччини.	32
Теодор Гойс. Стара й нова Німеччина.	37
М. Зерінг. Ціли сільського оселювання.	43
Август Міллер. Кооперація у Німеччині.	48
Павло Умбрайт. Соціальна політика й професіональні спілки в Німеччині. . . .	54
Фріц Гельваг. Мистецтво та прикметна праця.	60
Образки.	62—126

Книжка про Німеччину

Накладня
Німецько-Українсь-
кого Товариства
Берлін-Фріденав
Вільгельмгегерштрассе 20

Для німецької книжної
торговлі можна дістати
у

Карла Роберта Липпівіша
Накладни Синіх Книг
Лейпціг
Кенігська вулиця 35/37

Друкарня Шпамера в Лейпцігу